

SZÉKELY TIBOR

**A MAGYAR
BIBLIAFORDÍTÁSOK
TÖRTÉNETÉBŐL**

1500-1955

A MAGYAR
BIBLIAFORDÍTÁSOK
TÖRTÉNETÉBŐL
1500-1955

Székely Tíbor

**A MAGYAR
BIBLIAFORDÍTÁSOK
TÖRTÉNETÉBŐL**

1500 – 1955

Irodalomtörténeti tanulmány

BUDAPEST - 1957, 1999

ISBN 978 963 460 458 7

© Székely Tibor - 2008

A nyomtatott változat 2003-ban az
Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár
Reprográfiján készült - Budapest, I., Gyorskocsi u. 5-7.

Indoklás

2008 a Biblia éve. Szerencsére ma már bárki vásárolhat magának bibliát, felekezet és stílus szerint számos változat van forgalomban. Ötven évvel ezelőtt, egyetemistaként engem is megfogott a biblia: héberül, arámiul, görögül, latinul, magyarul számos kiadást ismertem meg az egyetemi könyvtárakban. Ekkor bukkantam rá a Budapesti Egyetemi Könyvtárban Káldi György bibliafordításának kéziratára, és akkoriban juthattak hozzá a szerencsésebbek Békés Gellért és Dallos Patrik jelenkori beszélt magyar nyelven fogalmazott Újszövetségi szentírásához.

Összehasonlítva Káldi György fordításának nyelvezetét az általam forgatott Szent István Társulati ötkötetes kiadás és a Békés-Dallos kiadásával, elhatároztam, hogy irodalomtörténeti kutatást kezdek az elmúlt századok magyarnyelvű bibliafordításainak megismerésére.

Úgy találtam, hogy a XIX. század második felében és a XX. sz. elején számos neves irodalomtörténész és nyelvész mutatott érdeklődést a bibliafordítások iránt. Fiatalos hévvel hozzáálltam a szakirodalom feltárásához, és egy disszertációnyi dolgozat elkészítéséhez.

Azután életpályám másfelé vett fordulatot, de az irodalomtörténeti tanulmány történettudományi része összeállt, amíg a nyelvészeti része az anyaggyűjtés állapotában maradt.

Néhány évvel ezelőtt többen, közöttük egy neves közíró is, felújították a témát, de számottevő összefoglaló munka nem született.

Most a Biblia éve kapcsán leporoltam régi tanulmányom kéziratát, és elolvastam. Úgy találtam, hogy annak idején – amikor az irodalom pártossága napirenden volt - én is kissé elfogultan, felekezeti szemlélettel fogalmaztam. Az idő azonban bölcsébbé teszi az embert, elhatároztam, hogy a fogalmazás stílusát kissé átsimogatom, és a dolgozatot „közhírré” teszem a Magyar Elektronikus Könyvtár jóvoltából.

Magamat az olvasó jóindulatába ajánlom.

Budapest, 2008. október

Székely Tibor

TARTALOM

Előszó	9.
I. fejezet: A kódexirodalom kora	
Kódexcsoportok	10.
1. AZ ELSŐ MAGYAR BIBLIAFORDÍTÁS	11.
a) <i>Bécsi kódex</i>	11.
b) <i>Müncheni kódex</i>	11.
c) <i>Apor kódex</i>	12.
Az első magyar biblia és fordítói	12.
2. AZ ELSŐ MAGYAR FORDÍTÁS ÁTDOLGOZÁSAI	16.
a) <i>Döbrentey kódex</i>	16.
b) <i>Keszthelyi kódex</i>	17.
c) <i>Székelyudvarhelyi kódex</i>	17.
3. A MÁSODIK MAGYAR BIBLIAFORDÍTÁS	17.
<i>Jordánszky kódex</i>	17.
4. FORDÍTÁSTÖREDÉKEK	17.
a) <i>Festetich kódex</i>	17.
b) <i>Czech kódex</i>	18.
c) <i>Érdi kódex</i>	18.
d) <i>Winkler kódex</i>	18.
Összefoglalás	18.
II. fejezet: Reformáció és ellenreformáció	
1. KOMJÁTHY BENEDETŐL KÁLDI GYÖRGYIG	19.
Komjáthy Benedek	19.
Pesti Mízsér Gábor	20.
Erdősy (Sylvester) János	21.
Benczédi Székely István	22.
Heltai Gáspár	22.
Méliusz Juhász Péter	23.
Félegyházi Tamás	23.
Bogáti Fazekas Miklós	24.
Károlyi Gáspár	24.
A Károlyi biblia kiadásai	25.
<i>Szenczi Molnár Albert</i>	25.
Szántó (Arator) István	26.
2. KÁLDI GYÖRGYTŐL TÁRKÁNYI BÉLÁIG	27.
Káldi György	27.
Péchy Simon	30.
Bibliakiadások	31.
<i>Evangéliumos könyvek</i>	31.
<i>Teljes Biblia</i>	31.

Misztótfalusi Kis Miklós	31,
Komáromi Csipkés György	32.
Torkos András	32.
Szeniczai Bárány György-Bárány János-Sartorius János	32.
Szepesy Ignác fordítása és előzményei	33.

3. TÁRKÁNYI BÉLA ÉS A XIX. SZÁZADI BIBLIAFORDÍTÁSOK

Tárkányi Béla	36.
Zsoltárfordítások	38.
<i>Versegly Ferenc</i>	38.
<i>Guzmics Izidor</i>	38.
<i>Kálmán Károly</i>	38.
Egyéb katolikus fordítók és fordítások	39.
<i>Csicsáky Imre, Hám Antal, Zádori János</i>	39.
Protestáns fordítások	39.
<i>Ballagi (Bloch) Mór</i>	39.
<i>Incze Dániel, Herpey Mihály</i>	39.
<i>Kámori Sámuel</i>	39.
Izraelita fordítások	40.
<i>Rosenthal Móricz, Kohn Salamon,</i>	
<i>Reich Ignátz, Deutsch Henrik, Ziegler Ignátz,</i>	
<i>Perls Ármin, Steiner Márkus, Herskovics Dezső,</i>	
<i>Singer Jakab, Pollák Kaim, Schön József,</i>	
<i>Rosenberg Vilmos, Stern Móricz, Lichtmann Mór,</i>	
<i>Füredi Ignác, Hevesi (Handler) Simon</i>	
<i>Neményi Endre, Blau Lajos</i>	

III. fejezet: A magyar biblia sorsa a XX. század első felében

1. KATOLIKUS BIBLIAFORDÍTÁSOK

Soós István	41.
A Szent István Társulat Bibliabizottsága	41.
<i>Székelly István, Pataky Arnold, Babura László,</i>	
<i>Martin Aurél, Aistleitner József, Takács Ernő,</i>	
<i>Iványi János</i>	
Békés Gellért és Dallos Patrik	44.
A Szent István Társulat fordításának kiadása	
bővebb és átdolgozott jegyzetekkel	46.

2. KATOLIKUS ZSOLTÁRFORDÍTÁSOK

Sik Sándor	47.
Pataky Arnold	48
Sik Sándor új zsoltárfordítása	48.

3. PROTESTÁNS BIBLIAFORDÍTÁSOK

Czeglédy Sándor	49.
Masznayik Endre	50.
Raffay Sándor	50.
Kecskeméthy István	50.

MELLÉKLETEK

1. Kiegészítések a Káldi György bibliafordításával kapcsolatos kutatásokhoz	52.
2. Arator és Káldi nyilatkozatai a fordításról	55.
3. Káldi György bibliafordításának időrendje	56.
4. Káldi György Károlyról	57.
5. Felhasznált forrásmunkák	59.
6. Párhuzamos szövegidézetek az evangéliumokból	63.

ELŐSZÓ

Sajnálatos, hogy a modern ember elhanyagolja a Biblia olvasását. Ebben közrejátszottak politikai, filozófiai, ideológiai áramlatok, a magyar vallásos könyv kiadásának időszakosan mostoha körülményei, amelyek azon igyekeztek, hogy elfordítsák az embereket a természetfelettől.

Ez a tanulmány végigkíséri a „magyar biblia” útját a kéziratos fordításokon kezdve, egészen 1957-ig. Ezzel a témakörrel mindeddig kevesen foglalkoztak, és ezek között is elenyésző számban voltak a katolikusok.

Arra törekedtem, hogy tárgyilagosan vizsgáljam a kérdést, és az irodalomtörténet egyes szakaszait tanulmányozva, összegyűjtsem a Biblia magyar fordításainak történeti adatait.

Budapest, 1957. február

Székely Tibor

I. fejezet: A kódexirodalom kora

A művelődés- és az irodalomtörténet hosszú múltra tekinthetett vissza már a XV. században is, mégis nagyon elmaradott volt még az írásművek terjesztésének technikája. Kézírtos másolatokban terjedtek, és ez nagyon nehézkesnek bizonyult. Ha valakinek 25-30 kötete volt, az már könyvtárnak számított. Több száz kötet tulajdonosa pedig azzal dicsekedhetett, hogy híres könyvgyűjteménye, könyvtára van.

Nem is beszélhetünk a szó igazi értelmében könyvkiadásról addig, amíg a nyomda meg nem jelenik. Kifejezhetetlen haladást jelentett a **könyvnyomtatás** feltalálása.

Magyar kódexeinkben – legalább egy-két idézetnyi töredék formájában – úgyszólván az összes szentírási könyv fellelhető. Főként a zsoltároknak, és az Újszövetség egyes – főként evangéliumi - szakaszainak jut a vezető szerep. Ha összevetjük a kódexekben elsősorban található szentírási szövegeket, azt lehet vélelmezni, hogy a kódexirodalom korának is megvolt a maga szentírásfordítása.

Már a kódexirodalom korában is lehetett a magyar egyháznak szentírásfordítása, ha nem is volt az teljeskörű, amely elsősorban a nép, a hívek igényét szolgálhatta, mert a kolostorok műveltebb lakóinak többsége megelégedett volna a latin nyelvűvel is, hiszen értette a latin szövegeket.

Ez a lehetséges magyar biblia azután kézen közön, másolótól-másolóhoz jutva hol csiszolódhatott, hol romlott.

Hatással volt a szövegre a másolók különböző irányú és fokú műveltsége, esetleges szakképzettsége is. A másoló szerzetes, ha mást nem is tett, legalább nyelvjárását érvényesítette az új könyvben.

Persze ha volt is ilyen fordítás, nem bizonyított, és elkallódhatott, megsemmisülhetett a történelem ismert viszontagságai és „vallásháborúi”közepett.

A megmaradt néhány nyelvemléket tanulmányozva megismerhető a régi korok emberének gondolkodása, és az akkori nyelv kifejezőkészsége.

Kódexcsoportok

A kódexeket a fordítás terjedelme szempontjából vizsgálva, három csoport különböztethető meg:

1.) Az első csoportba azok a bibliai „könyvek” sorolhatók, amelyeknek **teljes fordítását** ismerjük. Ide számíthatók a zsoltárok is.

Itt szerepel elsősorban a köztudatban „*huszitanak*” nevezett fordítás, amelyre alább még visszatérünk.

Ennek nagy része három kódexben található meg:

az *Apor kódex* zsoltárok, himnuszok, imádságok gyűjteménye;

a *Bécsi kódex* tartalma 18 ószövetségi könyv;

a *Müncheni kódex* pedig az evangéliumok fordítását tartalmazza.

A *Jordánszky* kódexben található szentírási könyvek újszövetségi, evangéliumi részét 1516-ban, az ószövetségi részét pedig 1519-ben másolták.

A *Székeljudvarhelyi kódex* Judit könyvének Nyújtódi András ferences szerzetes által 1526-ban készített fordítását tartalmazza.

A *Döbrentey kódex-ben* olvasható az Énekek Énekének teljes fordítása, amelyet Halábori Bertalam másolt 1508-ban.

A *Festetics*-, a *Czech*-, a *Keszthelyi*-, a *Kulcsár*-, valamint a *Batthyányi kódex*-ben zsoltárfordításokat találhatunk. Az első négy kódex 1493 és 1522 között keletkezett, az utolsó pedig a XVI. század közepéről való.

2.) A **második** csoportba tartoznak a szentírási **szakaszok**. Ez a csoport jóval népesebb, mint az előző volt. Az ebbe tartozók közül a passiók a legterjedelmesebbek, amelyeknél jóval rövidebbek a szentírási /önálló/ imádságok és canticum-ok (énekek) fordításai; valamint ide sorolhatók az egyes vásár- és ünnepnapok szentleckéi, evangéliumai.

3.) A **harmadik** csoportba a szentírási **töredékek** sorolhatók, amelyek nagy számban fordulnak elő a vallásos tárgyú kódexekben.

Itt különösképpen az *első teljes* magyar bibliafordításra tekintettel csak az első csoportot vizsgáljuk részletesebben.

1. AZ ELSŐ MAGYAR BIBLIAFORDÍTÁS

Reánk maradt részleteit az első csoport három első kódexe őrizte meg számunkra. Mindhárom könyv csak másolata az eredeti szövegnek. A fordítás ideje az 1400-as évek első felére tehető, a másolás időpontja pedig a század második felére, harmadik harmadára.

Tekintsük egyenként ezeket a kódexeket:

a.) **Bécsi kódex:**

Nevét lelőhelyéről kapta, a Bécsi Nemzeti Könyvtár tulajdona. Hogy mikor és miképp került Bécsbe, nem tudjuk. Egy 1723-ból származó jelentés szerint, amelyet a könyvtár igazgatója állított össze a könyvtár kódex-állományáról, a kódex már a könyvtár tulajdonaként szerepel.

A 162 levél terjedelmű kötet tartalmát Rúth, Judith, Eszter, a Makkabeusok II. könyvének 6-7. fejezete, Baruk, Dániel, Ozeás, Joel, Ámosz, Abdiás, Jónás, Mikeás, Náhum, Habakuk, Szofóniás, Aggeus, Zakariás és Malachiás könyvének magyarnyelvű fordítása teszi ki.

Három másoló kézírása különböztethető meg benne. A másolók neve ismeretlen. Keletkezési helye sem állapítható meg biztosan, de lehetségesnek látszik a moldvai eredet.

b.) **Müncheni kódex:**

A Müncheni Nemzeti Könyvtár tulajdona. A XVI. században került Bajorországba, ahol először magánkézen volt, és hagyatékozás révén lett a könyvtaré.

A 108 levél tartalmazza a négy evangélium magyarnyelvű fordítását, és egy magyar naptárt. A kódex Németi György másoló munkájának eredménye. Keletkezési helyéről és idejéről a kódex zárószavai adnak hírt: A moldvai Tatros városban készült 1466-ban.

c.) **Apor kódex:**

A sepsiszentgyörgyi Erdélyi Székely Múzeum tulajdona. 93 lap. Zsoltárokat (55-150), himnuszokat, imádságokat olvashatunk benne. Három kéz munkája. Nevét egykori tulajdonosáról kapta. Keletkezési idejét a XV. sz. második felére teszik

A felsorolt három kódex egy egységes bibliafordítás szövegéből tartalmaz részleteket. Ez a fordítás tekinthető a Biblia első magyar példányának.

Eredetéről különféle elméletek alakultak ki. A vélemények lényegében két táborra osztják az irodalomtörténészeket:

- egyesek szerint ez a fordítás a *huszita* biblia;
- mások véleménye szerint *katolikus* szerzetesek fordították.

A *gyulafehérvári ferencesek* krónikájában a következők olvashatók:

„Tunc etiam duo literati de eadem Kemenest, videlicet Thomas et Valentinus, cum quibusdam hominibus ... ad regum Moldaviae intraverunt ... utriusque testamenti scripta in Hungaricum idioma transulerunt, quot ergo et quanta in eis apparet haeresis, sicut ego legi, ... nam istam dictionem Spiritus Sanctus exposuerunt sic: zent zelleth”.^{/1/}

Az első magyar biblia és fordítói

Ebből a tudósításból arra következtetnek, hogy a kezünkben lévő ősi fordítás nem más, mint a barát által említett eretnek, **huszita biblia**, Tamás és Bálint pap fordítása.

Az igaz, hogy a huszitizmusnak Magyarországon is sok követője akadt, s nem lehetetlen az sem, hogy volt magyarnyelvű bibliájuk. Ebből a feltevésből indulnak ki azok, akik az első magyar bibliafordítást huszitanak tartják. Eleinte csak Tamás és Bálint bibliájáról beszéltek, később azonban őket azonosnak tekintették a prágai egyetemen végzett Pécsi Tamással és Újlaki Bálinttal, s azóta a fordítókat ilyen név alatt említik.

Ez az azonosítás éppen úgy feltevésen alapul, mint az első fordítás „huszitasága”. A prágai egyetem anyakönyvében előfordul Pécsi Tamás és Újlaki Bálint neve, de ez a két magyar ifjú nem egy időben volt az egyetem hallgatója –amint erre rámutat Timár Kálmán is – és mint ilyenek, nem bizonyos, hogy összekerülhettek, és szoros barátságot köthettek. A krónikás szerint pedig Tamás és Bálint egyszerre fordították a bibliát.

Pécsi Tamás ellen szól az a megfontolás, hogy a nevezett 1399-ben iratkozott be a bölcséleti fakultásra, ahol baccalaureatusi (borostyánkoszorús) fokozatot nyert, majd elhagyta az egyetemet. Az ő tanulmányi éve alatt még nem voltak ismeretesek a huszita tanok.

Újlaki Bálint idejében tanított ugyan Husz János is, de a „taborita” tant, amely a Szerémségben ismeretes volt, Újlaki még nem hozhatta magával 1412-ben, amikor a „magister” fokozatot elnyerte és visszatért hazájába.

/1/ „Akkor két írásban járatos ember, ugyanazon Kemenest helységről (Kamonc), t.i. Tamás és Bálint, akik bizonyos emberekkel ... Moldovába mentek ... és mindkét szövetség könyveit magyar nyelvre fordították, amiben annyi és akkora eretnokség van, mint magam is olvastam ... mert ezt a kifejezést is: Szentlélek, így fordították: *zent zelleth*”. (Idézi Gálos R.: i.m. 36. old.)

Jogosan tehát csak *Tamás és Bálint bibliájáról* beszélhetünk, mert nem bizonyított a két papnak Pécsi Tamással és Újlaki Bálinttal való egyezése, mint az sem, hogy a nevezettek *husziták* lettek volna.

Amikor a ferences krónikás az eretnek bibliát említi, akkor a Bécsi- és Müncheni kódexben szereplő szövegre is utalhat, mert ezekben is előfordul a „*zent zellet*”. A másoló barát, aki „mint magam is olvastam”...szöveget a krónikába betoldotta nem szerzője a krónikának, csak másolója, – mivel ez az eredeti szövegben nem volt benne.

A barát nem is kortársa a krónikásnak, Szalkai M. Balázsnak, aki 1420 körül kezdte krónikáját, (amint Gálos Rezső állítja Vargha Damján tanulmányára hivatkozással. /2/

A másoló elérkezve az idézett helyhez, „eszébe jutott”, hogy Moldvában jártában látott egy bibliafordítást, amely a Szentlelket „*zent zellet*”-nek fordítja, és éppen e miatt tartotta eretneknek.

A másik tábor elvitatja a huszitáktól az első magyar bibliafordítás érdemét, és azt állítja, hogy **katolikusok** készítették. Ennek az elméletnek a hívei több csoportra oszlanak:

Egyesek szerint ferences, mások véleménye szerint premontrei, ismét mások bencés eredetűnek vallják, sőt olyan is akad, aki világi papoknak tulajdonítja a fordítást.

Abból indul ki az első vélemény, hogy a fordításokat a ferences krónika említi. Rövid összefoglalásban így hangzik a véleményük:

„A fordítók a ferences rend tagjai voltak, akik a bibliát itthon kezdték fordítani, de később eretnekké lettek. Emiatt menekülniük kellett, és művüket Moldvában fejezték be. A fordítás azonban mentes mindenféle eretnekségtől”/2/.

Mészöly Gedeon véleménye szerint azonban semmi esetre sem lehettek a fordítók ferencesek, „mert a rendbelieknél a Fr vagy a P jelző mindig megtalálható, ezeknél azonban nincs meg.” /3/

Ez eléggé meggyőző érvelés abban az esetben, ha nem a huszita előfeltevésből indulunk ki. Ha azonban a huszita eredetet elfogadjuk, figyelembe kell venni azt, hogy a két eretneket a rend kizárta és így nem illette meg őket a fráter vagy a páter cím.

Ezek az érvelések nem döntenek el megnyugtató módon a kérdést. Timár Kálmán ugyancsak sokat foglalkozott a problémával, és egészen eredeti elméletet dolgozott ki, amelynek több követője is akadt. Timár a Müncheni kódex naptárkerekét vizsgálva megállapította, hogy annak adatai megegyeznek a premontrei naptár adataival. A naptárkerék alapéve 1415. Ha a naptár premontrei, akkor levonható a következtetés, hogy a fordító is premontrei szerzetes volt. /4/

Gálos Rezső nem osztja Timár véleményét, és a kérdéses fordításnak bencés eredetet tulajdonít. A következőt írja: „a Müncheni kódex naptárának alapos vizsgálata – összehasonlító naptártanulmányok segítségével – kétségbemvonha-

/2/ Gálos R.: Legrégibb bibliafordításunk

/3/ Mészöly: i.m. 79. old.

/4/ Timár: i.m. 5-7. old.

tatlanul igazolta, hogy ez a naptár bencés naptár, következőleg liturgikus könyveink első magyar fordítása bencés eredetű.” /5/

Gálos a három kódexet liturgikus könyvként fogja fel: „Az Apor kódex psalterium, a Müncheneri kódex evangéliumos könyv, a Bécsi kódex pedig egy régi lectionarium fordításának másolata.” /6/

Szerecz Alajos pedig így vélekedik:

„Miért ne volna sokkal inkább lehetséges, hogy a magyar szerzetes és a világi klérus, amelynek nem egy embere már jó korán, külföldön is becsületet szerzett önmagának és a magyar névnek, tagjai között itthon is számlált olyanokat, akiknek tudományos és vallási ambíciójából már jóval a huszita mozgalom előtt, a virágzó magyar kereszténység természetesen gyümölcse gyanánt megszületett a bibliának annyira-amennyire teljes fordítása, ...amely a lelkipásztor papság számára, szentbeszédek készítésében, latin eredetű fordításában és olvasmányaik (lectionariaik) összeállításában alapul szolgált. /7/

Bárhogy áll is a dolog, akár premontrei, akár bencés, akár ferences vagy világi papok munkája, lehetségesnek tekinthető, hogy a fordítást nem eretnekek, pl. husziták készítették.

Ez következik Káldi György véleményéből is, aki a szentírásfordításához csatolt „Oktató Intés”-ében a következőt írta: „*Nékem bizonyos és hitelre méltó ember mondotta, hogy látta az írott Magyar Bibliának nagyobb részét, amely 200 esztendő előtt fordított, kétség nélkül nem a huszitáktól, vagy a kálvinistáktól, kiknek akkor hírek sem volt, hanem igaz keresztyénektől.*” /8/

De nemcsak történeti bizonyítékok hozhatók fel a nem eretnek eredet védelmére, hanem tanbeli összehasonlítások is. Debreczy Sándor részletes felsorolást közöl az első magyar bibliafordítás tanítása és a huszita tanok eltéréséből. /9/

1. Olyan betoldások vannak, amelyeket a husziták nem alkalmaztak, és nem is alkalmazhattak, sőt elhagytak volna, mert nem hittek sem „*Krisztus földi szenvedésében, sem a szentekben, sem a földi csodákban, vagy a mennyei jelenségekben, sem a Szentlélekben*”. Következésképpen nem toldhattak a szöveghez olyan tartalmú részeket, amelyeket nem hittek, amely vallásuk tanításával ellenkezett.

2. A fordító nagyon ragaszkodott a Vulgáta szövegéhez, még az értelmet is feláldozta a szövegűség kedvéért.

3. A fordítás huszitaellenes felfogást tükröz:

a/ **Isten:** a husziták mindenben szakítottak a hagyományossággal, mindenben elvetették a külsőségeket, a vallást leegyszerűsítették. Egyedül az Atyaistent imádták, s

úgy közeledtek hozzá, mint a csendes, tiszta erkölcsi élet forrásához. Az Ószövetség Istene pedig a harcos, bosszúálló, Isten alakjában jelenik meg a fordításban

/5/ Gálos: i. m. 29. old.

/6/ Gálos: i. m. 22. old.

/7/ Szerecz: i. m. 14. old.

/8/ Oktató Intés 4. oldal 2. hasáb.

/9/ V.ö. Debreczy: i. m. 140-141. old.

b/ **Ember:** A fordítás embere gyönyörködik társai szenvedésén, bűnhődésén, kívánja ellenségei halálát („ehet zenuegygenek mint ebek”). Zúgolódik Isten ellen, tehát mindenben a zsidó vallás képét tükrözi. Ezzel szemben a husziták tana szerint az embert nem szabad megölni és minden embert szeretni kell. Isten ellen nem szabad lázadni, zúgolódni.

c/ **Krisztus:** A fordítás szerint földre szállt, szenvedett, meghalt. A huszita tanítás szerint nem szenvedett valóságosan, és nem is halt meg igazán.

d/ **Mária:** a fordításban a tisztaság, a szüzesség, anyaság kegyes jelképe; hála, tisztelet tárgya, a husziták pedig nem tisztelték Máriát.

e/ **Szentek:** A zsoltárok címében ezt olvassuk: „zent dauid énekle melleket”. A husziták nem tisztelték a szenteket, a „pokolba helyezték őket” és a csodákban nem hittek.

Következtetés: a fordítás feltehetően nem egyezik a ferences krónika által említett Tamás és Bálint pap fordításával, nem huszita eredetű.

Kik lehettek tehát a fordítók? Személyük nem ismert. Ez azonban abból a korból nem meglepő válasz, hiszen olyan sok irodalmi mű szerzőjét mindmáig nem sikerült megállapítani.

De akkor mi történt az esteleges huszita fordítással?

Timár Kálmán szerint valószínűnek látszik, hogy Tamás és Bálint bibliája – mint sok más egyéb könyv – elveszett, és nem azonos az első magyar bibliafordítással. Véleményét a következőképp támasztja alá:

„Jerney János azt írja, hogy Jászvásárban (Jassi) a püspöki lakban (= a volt magyar plébánia), az olasz minoriták minden magyar könyvet, mint eretnek munkát elégettek. Ezt a könyvégető tevékenységüket másutt is végrehajtották, és erre a sorsra jutott Tamás és Bálint bibliája is.” /10/

A fordítás *stílusa* nem egységes, ezért Szily Kálmán legalább két fordítót tételez fel. Mint megállapította: A Bécsi kódex első felét és Máté evangéliumát az egyik, a többi pedig a másik fordította magyarra. /11/

A *nyelvezete* nehézkes, erőtlenséges, darabos, sokszor még magyartalan is. Idegenszerű kifejezései magyarázhatók a Vulgáta szövegéhez való túlságos ragaszkodásból is, amely nem vált a fordítás stílusának előnyére. A gondolat művészi tolmácsolásához még nem értenek a fordítók. A kifejező erő hiánya feltűnő. Ahol nem elbeszélő szöveget kellett tolmácsolniuk, ott a kifejezésekkel való küzdelem még jobban észlelhető. A helyes értelem visszaadásában sokszor bizonytalanok.

Ha nem találnak megfelelő magyar szót a latin kifejezésre, maguk alkotnak új szavakat, és így ők az első magyar nyelvújítók, s ez is növeli a fordítás irodalmi értékét. Ilyen érdekesség a Spiritus Sanctus „zent zellet”-tel való visszaadása is, amely semmi esetre sem az eretnekség kritériuma, mint az egykori krónikás véli, hanem a dunántúli vidékek általánosan ismert és használt tájszava volt.

/10/ Timár K.: Premontrei kódexek

/11/ Szily: Magyar Nyelv 1911. évf.

A fordítás elsőségét bizonyítja nyelvének, szókincsének régiessége is. „Ehhez még hozzájárul az is, hogy a három kódexet megelőző korból nem találunk magyarnyelvű bibliaszöveg töredéket” – állapítja meg Mészöly Gedeon.^{/12/}

A fordítás idejét hozzávetőlegesen 1416-ra teszik. Erre a Müncheni kódex adja a kiinduló pontot, amelynek naptár kerekén az alapév 1415. Ha a fordítók 1415-ben készítették az evangéliumi rész fordítását, amellyel a naptárkerék kapcsolatos –mint útmutató az ünnepekhez, amelyeken az evangéliumot felolvasták -, akkor egy évvel később, 1416-ra elkészülhetett az Újszövetség további részének fordítása is.

További kérdés: mennyire terjedt el ez a fordítás? A jelenleg ismert másolatok a szövegnek más-más részletét őrizték meg.

A másolás munkája igen fáradságos és sok időt igénylő elfoglaltság volt, így az első magyar biblia általános elterjedtségéről nem beszélhetünk, bár bizonyára nem csak annyi másolata volt, mint amennyit ma ismerünk.

Ezt a bibliafordítást dolgoz(hat)ták át a kódexirodalom hátralévő időszakában, sőt a könyvnyomtatás felfedezése után is használhatták.

2. AZ ELSŐ MAGYAR BIBLIAFORDÍTÁS ÁTDOLGOZÁSAI

Az első magyar bibliafordítás átdolgozásait, illetve azzal rokon szövegeket az alábbi kódexek tartalmazzák:

a/ Első helyen a **Döbrentei kódex** áll, amely jelenleg a gyulafehérvári püspöki könyvtár tulajdona. 162 lap. Nevét Döbrentei Gáborról kapta. A másolatot a Bereg megyei származású Halábori Bertalan egri pap készítette 1508-ban. Tartalmazza a teljes zsoltárfordítást, azon kívül ó- és újszövetségi könyveket. Liturgikus célzattal készült. A szentírási szövegeket a katolikus szertartásoknak megfelelően csoportosítja.

Az ószövetségi könyvek közül olvashatjuk benne: az Énekek Énekét, Jób könyvének részleteit. Az újszövetségi könyvek közül pedig: passiók, evangéliumok, valamint lekción Szt. Pál leveleiből.

Mészöly Gedeon kutatásai szerint nem önálló fordítás, hanem a Müncheni kódex evangéliumának tudatos átdolgozása, amelyben, ha még lehet, a fordító jobban ragaszkodik a Vulgata szövegéhez, mint az első bibliafordítás készítője. Mások szerint nem a Müncheni kódex evangéliumát ismerte az átdolgozó, hanem annak egy már átdolgozott szövegváltozatát.

A fordítás *nyelve* fejlettebb és gördülékenyebb az előzőnél, az átdolgozó jobb fordítói készséggel rendelkezett, mint elődei. Egy folyamatos fejlődési fokozat második tagjának tekinthető. Átmenetet alkot az *Apor kódex* és a *Keszthelyi kódex* nyelve és stílusa között.

Ennek a szövegváltozatnak az *elterjedtségéről* nem beszélhetünk. Nincs ugyanis más irodalmi emlékün, amely erről tanúskodna.

/12/ Mészöly : ...Müncheni kódex i.m. 80. old.

b/ Rokonságban áll az első fordítással a Keszthelyi és Kulcsár kódexben megőrzött szövegrész is.

A **Keszthelyi kódex** a Festetics Könyvtár tulajdona. 222 lap. Velikei Gergely ferences szerzetes másolta 1522-ben, a vasmegyei Lékán. A szentírási könyvek közül Zsoltárok olvashatók benne.

Szövege jórészt megegyezik a **Kulcsár kódexével** amely a Magyar Nemzeti Múzeum tulajdona. 184 lap. Pápai Pál ferencrendi szerzetes másoló alkotása 1539-ből. A felsorolt két kódex nem a Döbrentei kódex alapján készült, ősforrásuk alapján állnak rokonságban.

c/ A **Székeludvarhelyi kódex** szentírási szövegei: az ószövetségből Judit könyve és az újszövetségből evangéliumi részletek /Jézus beszédei/. Mindkét fordítás korábbi szövegre vezethető vissza.

Judit könyve valószínűleg az első fordítás elvesztett szövegének változata, az evangéliumi részletek pedig a Döbrentei kódex szövegével állnak rokonságban. 108 lap. Nyujtódi András fráter fordítása, amelyet húgának e szavakkal dedikált: „Íme azért én szerető húgom, Nyujthódy Judit, az te neveden való zent asszonnak könyve, melyet én a te szegény bátyád ... megírtam az deáki betűről az magyar nyelvre...”

Lemérhető az első fordítás hatása: a Szentírás különböző szövegeiből összeállított imádságos könyvek készültek.

3. A MÁSODIK MAGYAR BIBLIAFORDÍTÁS

Ezt a szöveget, amely terjedelmére nézve kisebb az előző fordításnál, a **Jordánszky kódex** őrizte meg. Az Esztergomi Főszékesegyház Könyvtárának tulajdona. Mindvégig egy kéz írása.

A szöveg terjedelmét csak az **Érdy kódex** haladja meg. Gazdagon díszített szép írású kódex. Nagy kár, hogy egy része hiányzik. Tartalma: Mózes öt könyve (amelynek egyes részei hiányosak), József és a Bírak Könyvének részletei, a 4 Evangélium, az Apostolok Cselekedetei, Szent Pál levele a Zsidókhoz, Jakab, Péter két, János három és Júdás apostol levele, illetve a Jelenések könyve.

A fordító és a másoló neve egyaránt ismeretlen. A kódex ószövetségi része 1516-ban, az újszövetségi pedig 1519-ben készült. Nyelvjárása meglepően hasonlít a mai dél-dunántúli nyelvjáráshoz. A stílus észrevehetően szép fejlődést mutat: egyenletesebb, magyarosabb, kifejezőbb, erőteljesebb.

A fordítás azonban minden bizonnyal nem forgott közkezen.

4. FORDÍTÁSTÖREDÉKEK

Az eddig ismertetett kódexeken kívül nagyobb szentírási töredékeket találunk még a következő kódexekben is:

a/ Festetich kódex: 208 lap. Pálosrendi másoló készítette Kinizsi Pál özvegye, Magyar Benigna részére 1493 körül. Prózában fordított zsoltárokat (2., 8., 18., 23., 62., 66., 92., 94., 95., 99., 109., 112., 116., 119-133., 147-150.) tartalmaz, valamint részleteket Dániel könyvéből, Lukács, János evangéliumából. Stílusa az eddigiektől teljesen elütő, egyedül a

b/ Czeh kódex-szel rokon, amelyet ugyancsak Magyar Benignának készített F.M. 1513-ban. Tartalmazza a 109., 112., 121., 126., és a 147. zsoltár fordítását.

c/ Az Érdi kódex 1524-27 között készült, prédikációkhoz textusul szolgáló ó- és újszövetségi részleteket tartalmaz. A Magyar Nemzeti Múzeum tulajdona, 334 levél. A legterjedelmesebb kódex, másolója ismeretlen karthauzi szerzetes.

d/ A Winkler kódex a Budapesti Egyetemi Könyvtár tulajdona. 184 lap. Ismeretlen kéz munkája. Keletkezési idejéről 1506-ot jelölhetjük meg. Evangéliumi részleteket, többek között a szenvedéstörténet szövegét közli.

Több kisebb kódex sorolható még fel, ezek azonban nem érintik közelebbről a magyar biblia történetét, ezért mellőzhetők.

Megemlíthető még a hagyományban élő *Báthori László* fele bibliafordítás is, amelynek szövege a mai napig ismeretlen. Többen úgy vélik, hogy ezt a fordítást tartalmazná a Jordánszky kódex, de ezt a feltevést eddig nem bizonyították.

Báthori László a XV. század második felében a budaszentlőrinci pálos kolostor tagja volt, ahol több szent életrajzát írta meg, és állítólag lefordította a teljes Szentírást –írja Pintér Jenő.

A hagyomány szerint Mátyás király a budai könyvtárában őriztette a kéziratot. Hogy valóban elkészült-e a fordítása, kétséges; de ha megvolt is, akkor sem állítható, hogy azonos a Jordánszky kódexben lévő szöveggel. /13/

Báthoriról Gyöngyösi Gergely tesz említést 1525-ben írt pálos-krónikájában.

Összefoglalás

A mondottakból kitűnik, hogy a kódexirodalom kora sem volt magyar bibliafordítás híjával. Az újszövetségi könyvek közül a Vulgata általánosan ismert és elfogadott szövegét ültették át magyar nyelvre a biblia első magyar fordítói. Nehéz és fáradságos munkára vállalkoztak, de fáradozásaikat siker koronázta. Fordításaik szövege azután fejlődött, csiszolódott, tökéletesedett az átdolgozások során, együtt fejlődve a magyar nyelvvel. A másolással megbízott szerzetesek nem jegyezték le a Szentírást minden könyvét, csak azokat válogatták gyűjteményekbe (florilegiumokba), amelyek közkedveltségnek örvendtek, s amelyek a kultuszban, vagy a magán használatban a legalkalmasabbak voltak. Mindenkor legkedveltebbek voltak a Jézus életét, szenvedését, megváltó halálát elbeszélő evangéliumok, és a zsoltárok. A szöveget általában prózában fordították; a verses fordítás elenyészően csekély. Az alkalmazott versforma a magyaros ősi nyolcas, páros, vagy csoportrímekkel. A kort jellemző zárszökeként álljon itt az Úr imájának szövege az akkori kiejtés szerint, Máté evangéliumából:

Mű Atyánk, ki vagy mennyekben, szenteltessék te neved. Jöjön te országod. Legyen te akaratom, miként mennyen es azonként földön. Mi (testi kenyerünk felett való) kenyerünket adjad mű nekünk ma. És bocsássad mű nekünk mű vétetönket, mikint es mű bocsátonk nekünk vétetteknek. És ne vigy münket kísértetbe. De szabadíts münket gonosztól. Ámen /14/

/13/ Pintér J.: Irodalomtörténet I. kötet 644. old.

/14/ Idézi Pintér J. I. kötet 385. old.

II. fejezet: Reformáció és ellenreformáció

1. KOMJÁTHY BENEDEKTŐL KÁLDI GYÖRGYIG

A magyarnyelvű biblia széleskörű elterjedését csak a *könyvnyomtatás* hozhatta létre. A nyomda feltalálásának kultúrtörténeti értéke szinte felbecsülhetetlen. Így vált lehetővé az iskolák széles hálózatának kiépítése, ahol a nép gyermekei is elsajátíthatták az olvasás és a betűvetés tudományát. Így lehetett a biblia népkönyvvé, a magyarság egyik legkedveltebb olvasmányává.

Komjáthy Benedek

A nyomtatásban megjelent első fordítás Komjáthy Benedek munkája: „Az zenth Paal leueley magyar nyeluen” 1533-ban látott napvilágot Krakkóban. Címlapja nagy részét a magyar címer fedi, hátlapját pedig a Frangepán család címere borítja.

Özvegy Perényi Gáborné /Frangepán Katalin/ nyalábvári udvarában nevelősködött Komjáthy Benedek, amikor úrnője felkérte a fordítás elkészítésére. Volt ugyan Perényinének egy régebbi korból származó kéziratos biblíája, de ennek szöveghűségében kételkedett, nyelvét pedig Komjáthy találta nehezen érthetőnek. Így vált időszerűvé és készült el ez a fordítás Perényiné költségén.

A levelek elé írt argumentumok /tartalmi kivonatok/ képzett hittudósra vallanak, de ez nem Komjáthy eredeti munkája, hanem Rotterdami Erasmus Újszövetségéből vette át és fordította le magyar nyelvre. Fordítása nehézkes, bőbeszédű, terjengős. Úgy akarja adni a szöveget, hogy mindjárt benne legyen a megértéséhez szükséges magyarázat is.

A múlt század végén plagizálással vádolták Komjáthy Benedeket, amikor Fraknoi Vilmos 1879-ben felfedezte az ún. „Krakkói töredék”-et. Ez a töredék egy nyomtatott lap, amely megegyezik Komjáthy fordításának egy részletével. Ebből egyesek azt gyanították, hogy az Erasmus használatát is eltitkoló szerző egész terjedelmében eltulajdonította és sajátjaként adta ki egy korábbi fordító fáradságos munkájának eredményét.

Szilády Áron úgy igyekszik a vád ellen megvédeni Komjáthyt, hogy a kérdéses lapot a fordítás próbanyomásának mondja.

Harsányi István pedig úgy vélekedik, hogy „Komjáthy olyan nyomtatványából való, amely csak a római levelet foglalta magában Erasmus tájékoztató magyarázataival együtt.” /15/

Ha nem igaz is a *plágium* vád, nehezen lehet kimutatni, miben követte az előző fordítót, Erasmust és a Vulgátát, mert tele van magyarázattal, amely a fordítás hűségének rovására megy. /16/

A fordítás élvezhetetlensége lehetett az oka annak, hogy nem igen terjedt el és értéke rohamosan csökkent. /17/

Hengeres Lőrinc 1564-ben nyolc dénárért vette meg azt a példányt, amely jelenleg az Egyetemi Könyvtár tulajdona.

Fogyatékosságai ellenére is becses irodalmi emlékünkné, amely sok régi szót és kifejezőmódot örökölt meg számunkra. /18/

/15/ Harsányi: i.m. 18. old.

/16/ Gerő: i.m. 31. old.

/17/ Gerő: i.m. 35. old.

/18/ u.ott

Sok vita folyt az irodalomtörténészek között Komjáthy vallásáról. Egyesek – így Szilády Áron – szerint protestáns volt. Fraknoi pedig így ír róla: „Azokhoz tartozott ő, akik Luther tanainak befolyása alatt állottak, noha nem szakadtak el a katolikus Egyháztól” /19/

Azt tudjuk Komjáthy szavaiból, amelyeket Előszavában ír, hogy úrnője udvarában szerzetesek éltek, és ha Komjáthy protestáns lett volna, nem kapott volna megbízást a fordítás elkészítésére.

Különös az a tény is, hogy bár az Előszóban utal az új hithez való csatlakozásra, ám ugyanakkor arról is beszámol, hogy a Szentatyákat is buzgón forgatta, hogy feladatát jól teljesíthesse. Előszavát Kisasszony napjáról keltezi, a munkát pedig szent Gergely pápa estéjén a nagymisére való harangozáskor fejezi be.

A hivatkozások, valamint a katolikus környezet kizárják protestáns voltát.

Pesti Mizsér Gábor

Három évvel később, 1536-ban hagyta el a nyomdát Pesti Mizsér Gábor „Újtestamentom”-a. Nem az egész újszövetséget tartalmazza, hanem csak a négy evangélium fordítását. Bécsben jelent meg, a teljes címe így hangzik: „*Novum Testamentum, seu quattuor evangeliorum volumina, lingua Hungarica donata Gabriele Pannonio Pesthino interprete; Vy Testamentum magyar nyeluen.*”

Pesti Gábor személyéről annyit tudunk, hogy „nemzetsegerewl Mysser nemzetbewl walo”. Szülei papnak szánták, ő azonban – bár nagyon vallásos volt – nem érzett papi hivatást, s nem akart pap lenni. Ezzel nagy szomorúságot okozott szüleinek, akik azt gondolták, hogy minden kiadásuk, amelyet fiuk neveltetésére fordítottak, kárba vészett.

Két évvel az újszövetség megjelenése után, 1538-ban mondta meg fent említett szándékát szüleinek, majd Erdélybe ment, ahol Izabella királyné titkára lett. Asszonya megbízásából többször járt diplomáciai küldetésben is.

Pesti Gábor is ahhoz a táborhoz tartozott, amelyik rokonszenvezett a hitújítással, de az Egyház szétszakításának nem volt híve. Szívvel lélekkel Erasmus követője volt, s szívesen az ő fordítását követte. A munkát széljegyzetekkel látta el, s a négy evangélium után az egyes vasár és ünnepnapokra szóló pericopák /szakaszok/táblázatát közli, majd pedig az egyes szentek ünnepére rendelt szakaszok jegyzéke következik.

Szabadon választhatott a Vulgáta és Erasmus fordítása között, hiszen a trentói /tridenti/ zsinat csak később, 1546-ban definiálta a Vulgáta tekintélyét.

A fordítás nyelve gördülékeny, magyaros, felülmúlja az addigi fordítók munkáját, sőt még az utána következő Sylvester János nyelvezetét is.

Toldy Ferenc azt írja róla, hogy előnyére szolgált a fordítónak a régi magyar irodalom ismerete, amiből igen ügyesen használta fel mindazt, ami hasznos volt, a meg nem felelőt pedig még ügyesebben kerülte ki.

Értékes munkát végzett is Pesti Mizsér Gábor, de nem végzett teljes munkát. Fordításából hiányzanak: az Apostolok Cselekedetei, az apostolok levelei, valamint az újszövetség egyetlen prófétai írása, a Jelenések Könyve.

/19/ idézi Gerő: u.ott.

Erdősy (Sylvester) János

A fentebb említett hiányosságot pótolta a **teljes** Újszövetség lefordításával az első protestáns magyar bibliafordító: Erdősy (Sylvester) János. Munkája **1541-ben**, Buda elvesztésének évében jelent meg Sárovaron.

A fordító személyéről tudjuk, hogy 1504 táján született Szinyérváralján. Egyetemi tanulmányait Krakkóban végezte, majd Wittembergben tűnt fel, ahol Luther tanainak követőjévé, *evangélikussá* lett.

Itthon nem szívesen fogadták protestáns hitelvei miatt, de Nádasdy Tamás nádor védelmébe fogadta, és gyermekei nevelését bízta rá. Ekkor nyomtatták ki bibliafordítását. Később a Bécsi Egyetem tanára lett. Egy idő után eltűnt a történelemkutatók szemei elől. Egyesek szerint Csehországban telepedett le, mások szerint Debrecenben halt meg. Élete végéről nincs biztos adatunk.

Munkájának címe: *„Új Testamentum magyar nyelven, melyet a görög és deák nyelvből újonnan fordítánk a magyar népnek keresztyén hitben való épülésére.”* A kiadás költségeit a nádor fedezte, s a munka is az ő nyomdájában készült el Sárovaron, Abádi Benedek vezetésével.

A Szentírást görög eredetiből fordította, de felhasználta a Vulgatat és Erasmus fordítását is. A könyvek sorrendjében a Vulgatat követi, nem Luther bibliáját.

Műve ajánlását és az egyes könyvek tartalmát disztichonokban írta meg. Mai olvasata:

*„Próféták által szólt régen néked az Isten,
azt kit ígért, végre megadta fiát.
Buzgó lélekkel szól az most néked ezáltal,
Kit hagyja hogy hallgas, kit hagyja hogy te kövess.
Az ki zsidóul és görögül és végre deákul
Szól vala rígen, szól neked itt magyarul,
Minden nípnék az ű nyelvén, hogy minden az Isten
Törvényinn éljen, minden imádja nevét.
Itt vagy az rejtek kincs, itt van az kifolyó víz,
Itt vagy az tudomány, mely örök íletet ád.”*

Az Apostolok cselekedeteiben pedig így emlékezik meg Szt. Pál üldöztetéséről:

*Fogságot szenved, nyomorog Pál, végre halálra
Őt keresik titkonn, a fene népek előtt.
Lásd, mint szenved az Istennek szolgája hamissan,
Melyet meg nem győz a hazug emberi nyelv.”*

A fejezetek versekre beosztását nem alkalmazza, s kissé terjengős fordításához nem ad magyarázatokat.

Folyamatos *stílusú*, jó magyarságú munka. Az ajánló és a tartalmi kivonat adó disztichonjaiban olyan gyakorlattal kezeli a szavakat, s olyan pontos a szótagszám elosztása, hogy ebben a korban páratlanul áll a klasszikus verselésben Magyarországon.

Munkája nagy népszerűségnek örvendett, amelyet tanúsít a második kiadás megjelenése is (Bécs 1574). Népszerűségét elsősorban nagyszerű párverseinek köszönhetette, amelyeket országszerte kívülről megtanultak.

Benczédi Székely István

1548-ban, hét évvel Sylvester fordításának megjelenése után egy ószövetségi kötet került az olvasók kezébe:

Benczédi Székely István : *Zsoltároskönyve* – amint előszavából értesülünk, héber eredetiből prózában készült. Fordítását többek kérésére adta ki.

Egyik elődjének munkáját sem használta fel, mert vagy nem ismerte, vagy nem férhetett hozzá.

Fordításának *nyelve* nehézkes, az eredeti szöveghez még a szórendben is ragaszkodik. Minden zsoltárhoz ad magyarázatot, amelyek sokszor erőltetettek. Teljesen újszövetségi értelmet tulajdonít a zsoltároknak, s azokkal akarja bizonyítani a hitigazságokat.

Heltai Gáspár

1550-ben a közóhajnak kívánt eleget tenni, amikor arra vállalkozott, hogy három társával, Gyulai Istvánnal, Ozorai Istvánnal és Wizaknai Gergellyel lefordítja a teljes Szentírást.

1515 körül született Szeben megyében (Heltau = Nagydisznód?). Wittenbergben tanult, majd 1545-ben hazatért. Kolozsvár lelkészévé választotta. Ott nyomdát állított fel, ahol „Catechismus minor” címmel evangélikus hittankönyvet adott ki. Heltai az irodalom más területein is szerzett magának érdemeket. Különösen állatmeséi voltak közkedveltek. 1559-ben kálvinistává lett, 1568-ban pedig unitáriussá. 1574-ben halt meg.

A közös vállalkozás *első kötete*: Mózes öt könyve 1551-ben jelenik meg. A címlapon nincs feltüntetve, hogy miképp osztották meg a munkát. Egyes adatok arra engednek következtetni, hogy Gyulai István volt a főmunkás, a lapszéli magyarázatokat pedig Wízaknai Gergely készítette. A bevezetésben elmondja Heltai, hogy főképp az eredeti héber szövegeket követték, de egyéb fordításokat is felhasználtak (Vulgata, Erasmus, stb.)

A második kötet Jezus, Sirák fia könyvét tartalmazza. Ugyancsak 1551-ben jelent meg. A kéziratot Tolnárról küldték Kolozsvárra, a fordítók nincsenek megnevezve. Az egész könyv előtt bő tartalmi összefoglalást adnak, az egyes fejezeteket pedig rövid tartalmi kivonatok előzik meg.

Ugyancsak 1551-ben hagyta el a nyomdát a *a negyedik kötet*, amely a 4 nagy- és a 12 kispróféta könyveinek magyar fordítását tartalmazza. A fordító társaság közös munkájának eredménye.

A harmadik kötetben a Példabeszédek könyve, a Prédikátor, az Énekek éneke és a Bölcsesség könyve jelent meg 1552-ben. A részletmunkák fordítóinak nevét nem jelölték meg. A homályosabb részleteket zárójelbe tett magyarázatokkal igyekeznek érthetővé tenni.

Nyolcéves szünet áll be a kiadások sorozatában. A sorozat *ötödik kötetében* a Zsoltárok könyve jelent meg 1560-ban, Heltai Gáspár nevével.

A *hatodik kötet* ismét a fordító társaság munkája. Ebben az újszövetségi könyvek jelennek meg. A fordító-bizottság tagjai: Egri Lukács, Szegedi Lajos és Heltai Gáspár. A kiadás éve 1562.

A sorozat utolsó kötete a *hetedik*: „A Biblia Második Része” címmel jelent meg 1565-ben. Tartalma: Józsue, Bírák, Sámuel és a Királyok könyvei.

A kiadásból hiányoznak: a Krónikák, Ezdrás, Nehemiás, Eszter és Jób könyve.

Sajnos ez a fordítás sem teljes. A hiányzók azért nem jelenhettek meg, mert Heltai akkor már nagy anyagi nehézségekkel küzdött. Harmadik vallását, illetőleg annak híveit, az *unitárius*okat a többi protestánsok üldözték, és ekkor Heltai is tönkrement.

A kötetek fordítása nem egyöntetű, de ez érthető a két fordító társaság ismeretében. A munka nem egységes munkaterv szerint folyt, és nincs tudomásunk előre meghatározott követelmények megfogalmazásáról.

Az egyes kötetekben megjelent szentírási könyvek nem a Szentírásbeli kánon szerinti sorrendet követik. Azt jelentették meg, amivel éppen készen voltak. Jelentősége mégis nagy, mert sok olyan könyvet bocsátott közre, amelyek addig hiányoztak a magyar kiadásokból.

Nyelvezete magyaros, és az akkori élő nyelvet követi. Mégsem terjedt el általánosan, nem vált közkedveltté. Maradandó hatást sem tudott elérni. Nem fogadták szívesen olyan ember munkáját, aki hitében, vallásában ilyen állhatatlan volt és ilyen gyakran váltogatta azt.

Mélius Juhász Péter

Az ószövetségi történeti könyvek második részét Heltaiékkal egyidőben fordította le Mélius Juhász Péter.

1565-ben adta ki Debrecenben Sámuel két- és a Királyok két könyvét.

Ajánló levelében beszámol a munkájáról: A fordítást összevetette a görög bibliával és a „bölcsek fordításokkal”. Úgy igyekezett fordítani, hogy sem a betűt, sem az értelmet ne hagyja el.

A fejezetek előtt rövid összefoglalást ad, és minden fejezet után külön magyarázatot közöl. Önállóan fordít és nyelve is elég jó. Az értelem visszaadására törekszik a zárójelbe tett magyarázattal.

Egyes vélemények szerint az Újszövetséget is kiadta Szegeden /Harsányi István idézi Horányi Elek és Ember Pál tanúságát/. Ebből a kiadásból egyetlen példányt sem maradt fenn.

Félegyházi Tamás

Az **1580-as** években Félegyházi Tamás református prédikátor is vállalkozott az Újszövetség fordítására. Ekkor pedig Sylvester már két-, Heltai egy kiadásban közkezen forgott. Az volt a célja, hogy minél többen olvashassanak *magyarázatos bibliát*.

A címlapon utalást találunk arra, hogy a görög eredetiből fordított. A lapszálon magyarázatokat közöl, de ha a hely kevés, akkor a lap alján folyamatosan folytatja. *Nyelvezete* ma már idegenszerűen hat, bár a maga korában jónak tekintették.

A magyarázatokból kitűnik kálvinista felfogása, amiért a kálvinista körökben szíves fogadtatásra talált. Munkáját nem tudta befejezni, 1586-ban érte a halál. Gönci György fejezte be a fordítást, és ugyancsak ő rendezte sajtó alá. A kiadás költségeit Debrecen város viselte.

1609-ben a második kiadása is megjelent, de ebből ma már egy példány sem ismeretes.

Bogáti Fazekas Miklós

Valószínűleg Benczédi fordítását használta fel **1582** táján megjelent verses zsoltár átdolgozásaiban Bogáti Fazekas Miklós, unitárius prédikátor, amelyeket nemzeti dallamokra írt.

A zsoltárokon kívül a kötet tartalmazza az Énekek énekét és Jób könyvét is, amelyeket ugyancsak versbe szedett. Az utóbbiak szabad fordítások. Munkájában többször megcsillan a költői tehetség, általában azonban nehézkesnek mondható.

Károlyi Gáspár

A protestánsok leghíresebb bibliafordítója 1529 körül született Nagykárolyban. Teljes neve Károlyi Radics Gáspár. Tanulmányait Wittembergben végezte. Hazájába 1559-ben tért vissza, amikor Gönc község prédikátorává fogata. A kerület prédikátorai „szenior”ra választották, ami kb. megfelel a katolikus esperességnek. Később a kerület szuperintendense lett.

1586-ban fog hozzá a fordításhoz. Egy év múlva harmadszor házasodik. Ekkor már öreg ember, és attól fél, hogy nem futja ereje a nagy munka elvégzésére. **1590-ben** jelenik meg a Biblia, és rá két évre befejezi földi pályáját a „nagy öreg” bibliafordító, a „gönci istenes vénember.”

A fordítás munkájában elsősorban Pelei János teológus, a gönci tanító volt segítségére. Lehetséges, hogy Károlyi felhasználta elődjének Benczédi Székely Istvánnak megkezdett munkájától maradt fordítási részleteket is. A munka dandárját azonban egymaga végezte.

Felhasználta az eredeti szövegeket is, de leginkább a latin fordításokat tanulmányozta: leginkább a zsidó Tremellius heidelbergi tanár latin bibliáját, akit a versekre való felosztásban is követett. A már meglévő magyar bibliákat is figyelembe vette és felhasználta Luther bibliafordítását is.

A nyomtatási költséget Rákóczi Zsigmond, a későbbi erdélyi fejedelem, s főként Báthori István országbíró adományából állították elő.

A biblia kiadására németföldről hozattak nyomdai felszereléseket, és innét szállították a szükséges papírost is. A nyomdát Vizsolyban, a Gönc szomszédságában lévő Báthori birtokon állították föl. A nyomdai munkát Mentskovits Bálint másfél év alatt végezte el. A Biblia 1590-ben jelent meg egy fólió alakban, 7-800 példányban, 1204 oldalon.

Az egyes fejezetek élén olvashatjuk a tartalom rövid kivonatát. Ahol a szöveg homályos, vagy nehezen érthető, ott magyarázatot is ad a lap szélére.

„Előbeszéd”-ében erősen kifejezésre jut kálvinista volta, ahol éles hangon támadja a Vulgátát, hogy abból némely szavak, esetleg mondatok kimaradtak, másutt azonban betoldások találhatók. Sokszor igaza van, azonban ő még a Vulgáta fordítójánál is jobban beleesik ebbe a hibába.

Néhány példa arra, amit Károlyi elmarasztal, ugyanakkor maga is elkövet: *Elhagyásokkal* vádolja a Vulgátát, ugyanakkor ő pl. Jeremiás könyvében 56, a Rómaiakhoz írt levélben 25 olyan hibát követ el, amelyről a protestáns Ballagi Mór is így vélekedik: „az eredeti szöveggel egybevetvén, lehetetlen csonkítottaknak nem ismerni fel.” /20/

/20/ Ballagi M.: i. tan. 181. old.

Ugyancsak: „sokszor egy oldalon, három-négy versenként is találkozunk olyan helyekkel, ahol vagy egyes szók, vagy egész mondatok kimaradtak, s ez már csakugyan semmiképpen nem menthető.” /21/

Betoldásokat is gyakran alkalmaz: „Gondolatait a szöveg közé csúsztatja, amelyek sokkal veszedelmesebbek, mint a Vulgáta anyagi bővítései. Pl.: Gen. 6.4.: ... „legyenek tehát napjai százhusz év”....olvassuk az eredeti szövegben, míg Károlyi fordítása: „ engedek nekik megtérésre százhusz esztendőket...”

A fordítás *nyelvezetéről* így vélekedik Ballagi Mór: Héberül jól nem tudott...fordítását leginkább másodrendű latin auktorok után eszközölte” Állítását az I. Kron. 9,10-ből is bizonyítja, amelynek fordítása az eredetitől eltér, és csak Tremellius és Junics fordításával egyezik. /22/

Erről a kérdésről bővebben ír Káldi György SJ is a Vulgáta alapján készült fordításának bevezetőjéhez csatolt Oktató Intésben. (ld. a csatolt **1. sz. melléklet**ében).

Károlyi fordításának *stílusát* is keményen bírálja Ballagi:

„Károlyi irálya nem tanulmányozott, parlagian magyar, de azért mégsem természetes; nem feszesen az idegen szöveghez alkalmazkodó, mégsem szép; mert hangarány és kifejezési szabatosság nélkül áradozik. Nyelvezete a közbeszéd színvonalán ritkán emelkedik felül, és ott is úgy forgolódik, hogy meglátszik: formáról, nyelv-csínről tudata sincs: told, fold, változtat az eredetin, hogy annak tartalmi mását adja, nem is sejtven azt, hogy irodalmi műnél a forma átváltoztatásával a neme is átváltozik; mást mond, mert másképp van mondva.” /23/

Úgy vélem *túl szigorú* Ballagi bírálata, mert a *nép élő nyelvének* alkalmazására való törekvése az érthetőséget szolgálta, és végül is célt ért, mert a kiadás nagyon hamar népszerű lett. Abból a szempontból is furcsa a bírálat, hogy Ballagi Mór protestáns létére szembeszáll a fordítást nagyra értékelő és s szöveghez ragaszkodó protestáns biblikusokkal.

A fordításnak – hiányosságai mellett - *elvitathatatlan érdemei* vannak: nyelve, stílusa egységes, ha mai szemmel nézve ódon, avult is. Az is tény, hogy ez a fordítás az első ismert teljes szövegű magyarnyelvű biblia. Ez lett a magyar protestantizmus általánosan elfogadott „Vulgátá”-ja, a legtöbbet – mondhatnánk egyedül –használt bibliája.

A Károlyi Biblia kiadásai

1608-ban Hanauban **Szenczi Molnár Albert** rendezte sajtó alá Károlyi fordítását. A kimaradt verseket beiktatta. A helyesíráson és a nyelvi hibákon végzett javításokat. Amelyik könyvhöz nem volt tartalmi kivonat, vagy magyarázat, azt pótolta. A parallel helyek konkordanciáját a lapszálon tüntette fel.

A kiadás az eredetinel jobban kezelhető formában jelent meg és a végéhez csatolták Szenczi verses zsoltárfordításait. 1500 példányban jelent meg.

/21/ Ballagi: idézett tanulmány 168. oldal

/22/ Ballagi M.: u.ott. 173. old.

/23/ Ballagi M.u.ott 71. old.

Szenczi Molnár Albert nem a Károlyi biblia átdolgozásával, hanem főként zsoltár-fordításaival írta be nevét a magyar irodalomtörténetbe. Munkája „Psalterium Hungaricum” címmel jelent meg Herbornban **1607**-ben. A fordító liturgikus könyvnek tekintette a Zsoltárok könyvét, és mint ilyet fordította le. Szép, határozott, magyaros dallamra *énekelhető* szöveget akart adni.

Két francia fordítónak, Clemens Marothus-nak és Theodorus Beza-nak verses fordítását ültette át magyar nyelvre. Jól sikerült, gördülékeny nyelvezetű, magyaros szövegű Zsoltároskönyvet adott ki.. Annyira megkedvelték zsoltárait, hogy még napjainkban is éneklük, imádjuk.

Oppenheimben **1612**-ben magyarázatok nélkül jelentette meg Szenczi Molnár Albert a következő kiadást nyolcadrét alakban. A tartalmi kivonatokat megrövidítette. A példányszámról nincs adat.

1644-ben Löcsén Brewer Lőrinc tizenkettedrét alakban adta ki a vizsolyi biblia újszövetségi részét.

1645-ben pedig a teljes fordítás új kiadása látott napvilágot Amsterdamban, nyolcadrét formátumban, *Jansenius János* költségén.

1657-től 1661-ig tartott az u.n. „Várad Biblia” nyomtatási munkája, amelyet *Köleséri Sámuel* látott el lapszéli jegyzetekkel. A kiadás költségeit a protestáns főurak adták össze. A kiadásból hiányoznak a deuteró-kanonikus könyvek (protestánsok szerint apokrifusok). Ivrét alakban adták ki Tótfalusi Kiss Miklós szerint 1500, mások szerint 6000 példányban.

Szántó (Arator) István SJ

Bibliafordítása Károlyi munkájával egy időben készült. A jezsuita rend utasítására kezdett a fordításhoz az erdélyi Znióváralján, ahonnét Bocskai István hajdúi elől – akik a kolostort feldúlták és felégették –1606-ban Olmützbe menekült.

A fordítás elkészítésében 1612-ben bekövetkezett halála akadályozta meg, ugyanis ekkor már másodszor fogott bele az újszövetségi könyvek lefordításába.

Ritka szónoki erejével és tudományos képzettségével kimagaslott kortársai közül. Kevés magyar írónak volt Szántó /Arator/ Istvánéhoz hasonló balszerencséje: művei mind odavesztek a tűzvészben. Ahogy maga írta: *”negyven év minden fáradságos munkája odaveszett.”* (ld. 2. sz. melléklet)

Pintér Jenő szerint megmaradt művei mások irodalmi dicsőségét gyarapították. Korunkban is vannak, akik azt állítják, hogy Káldi György használta fel az ő bibliafordítását saját fordítása készítésénél. Erre a véleményre az alábbiakban még visszatérünk.

2. KÁLDI GYÖRGYTŐL TÁRKÁNYI BÉLÁIG

Amint az előzményekből ismert, Károlyi Gáspár bibliája nagy népszerűsége tett szert. A katolikusok közül is sokan vették és olvasták. A Katolikus Egyház vezetői nem nézték jó szemmel, hogy híveik egy protestáns fordító munkáját olvassák. Így kapta Káldi György, a fiatal jezsuita szerzetes azt a megbízást, hogy ültesse át magyar nyelvre a teljes Szentírást.

Káldi György SJ

1573. február 4-én született (1. sz. *melléklet*) Nagyszombatban, a Herény nemzetségből származó Káldi családból, akik a vas megyei Káld községről kapták a nevüket. Valószínűnek tekinthető, hogy alapfokú iskolai tanulmányai elvégzése után Kutasy János nagyprépost, a későbbi esztergomi érsek fogadta udvarába és vállalta a további taníttatását, neveltetését. Amikor felnőtt, ígéretet kapott a Nagyszombati nagyprépostságra, és hogy erre alaposan felkészülhessen, Kutasy Rómába küldte, hogy ott tanulmányait kiegészítse. Káldi soha nem lett nagyszombati prépost, mert 1598-ban Rómában belépett a Jézus Társaságba. Magyarországi rendházakba került, később német rendházakban volt újoncmester és gyóntató, majd a Nagyszombatban alapított Jezsuita Gimnázium igazgatója lett. Élete végén a Pozsonyi Rendház kormányzójává nevezték ki, ahol nagy része volt az ottani gimnázium megalapításában is.

1634. október 30-án Pozsonyban hunyt el.

Káldi korának kiemelkedő személyisége volt, kiváló szónok, jó szervező. Sok hányattatás, Bethlen hajdúi elől menekülés, a nagyszombati városi tanács részéről ért megnemértés, sok zaklatás ellenére is hatalmas munkakedvvel és szorgalommal dolgozott. Négy nyelven prédikált hibátlanul, és a politikai élet színpadán is megjelent, mint Bethlen Gábor követe, akit egy alkalommal „két órán át tartó kemény beszéddel megfeddett.”

Mivel Káldi „az isteni és az emberi tudományokban egyaránt jártas volt”, írja róla az Elogia defunctorum Societatis Jesu, méltán esett rá a választás, és gyulafehérvári tartózkodása idején megbízást kapott a Szentírás lefordítására.

Ezt megelőzően nem volt Káldi szándékában a bibliafordítás. Erre utalnak Oktató Intés-ének (ld. 2. sz. *melléklet*) szavai:

„Adta volna Isten, hogy mind ez ideig a jó magyarok az ő régies Isten szerint való együgyűségükben megmaradtak volna, és a visszavonásnak és a hazugságnak lelke a konkolyt közibe ne hinthette volna, bizony sem Országnak pusztulását, sem Nemzetünk között gonosz feslett erköltsnek ennyire való elmaradását nem láttuk, s nem kesergtük volna. Tovább is el lehetett volna a mi Nemzetünk Magyar Biblia nélkül, meglegedvén a Tanítóknak Magyarázásaival. Mert noha tagadhatatlan, hogy Isten ígéjének sok jelen hasznai vagynak, mindaz által is bizonyos, hogy azoknak a hasznoknak megnyerésére nem szükséges, hogy mindnyájan olvassuk a Szent Írást, holott ez sokaktól nem is lehetséges, hanem elég az, hogy kiki a Tanítók Magyarázatjából azt értse, ami az ő hivatalához kívántatik.” /25/

Mégis nekifogott a munkának, és hamarosan el is készült azzal.

A budapesti **Egyetemi Könyvtár**ban őrzik Káldi György fordításának kéziratát, amiből megtudhatjuk a munka végzésének teljes menetrendjét. (ld. 3. sz. melléklet).

Az újszövetséggel kezdi a fordítást Gyulafehérváron 1605. október 11-én, majd 59 nap múlva, december 9-én fejezi be. Az ószövetségen egy évig és három hónapig dolgozik, és 1607. március 25-én fejezi be Olmützben. Jeremiás könyvét még Gyulafehérváron fejezi be 1606. október 3-án, Ezekiel pedig Olmützben kezdi meg 1607 januárjában.

A kézirat 1186 számozott oldalnyi fordítást, és 118 oldal név és tárgymutatót tartalmaz. Vékony tollú, apró betűs írása szép és jól olvasható. Több helyen látható a szövegben törlés, de a javítás tintája más. A szöveget két hasámban közli magyarázatok nélkül, a margón jelölve a versek számozását.

Kéziratát a következőképp (ld. 1. sz. melléklet) fejezi be:

“Laus Deo Trino et Uni, qui dedit velle et perficere....cuius etiam Verbi in utero Virginis sanctissimae incarnati die finem imposui 25. Martii 1607. Olomucii”^{/25a/}

A kötetet az 1800-as évek második felében a Központi Papnevelő Intézet növendékei költették be, hogy azt az enyészettől megóvják (ld. 1. sz. melléklet).

Feltűnő, hogy ilyen rövid idő alatt elvégezte a fordítás nehéz munkáját, s ezért is támadják meg egyesek Káldi fordításának eredetiségét. Jóllehet 1607-ben elkészült Káldi a fordítással, mégis csak 1626-ban adták ki nyomtatásban.

Ha a kézirat szövegét összevetjük a nyomtatott szöveggel, azt tapasztaljuk, hogy helyenként lényeges és terjedelmes eltérés van a kettő között. Ezért állította Ballagi Mór: „a kinyomtatott szöveg egészen más fordításnak mondható.”^{/26/}

Egyesek, pl. Holl Béla is, azt a véleményt tartják, hogy a nyomtatás előtt Káldi kezébe került a Szántó-féle fordítás.^{/27/}

Ezt a feltevést cáfolja

- egyrészt Szántó /Arator/ István maga, aki azt írta: *“el-vesztettem minden ingóságomat, és negyven év írásos munkásságát”,*

- másrészt Káldi a következőképpen (ld. 2. sz. melléklet): „A mi rendünkön való Istenben elnyugodott Pater Stephanus Arator, sok esztendeig nagy munkával fáradozott a Bibliának magyar nyelvre való fordításában: én azt nem tudván,az 1606. esztendőben, Mind-szent havának tizenegyedik napján, az igaz Bibliának fordításához kezdettem, és Istennek kegyelméből végbe vittem.”^{/28/}

A fentebb említett znióváraljai tűzvészről beszámolnak a rendtörténet krónikásai is. Hűsz év hosszú idő, és ennyi állt rendelkezésre Káldinak fordítása csiszolására, de az is lehetséges, hogy a módosításokat azok hajtották végre, akiket Káldi az ellenőrzésre felkért: *“egynéhány tudós ember kezébe adtam, hogy által olvasván, ha mi fogyatkozást találnának benne, helyére hoznák”* Oktató Intés – (ld. 2. sz. melléklet).

^{/25a/} Dicsőség a Háromszemélyű Egy Istennek, aki megadta akarni és végrehajtani...aki Igéjének a legszentebb Szűz méhében való megtestesülése napján Olmützben, 1607. március 25-én be is fejeztem.

^{/26/} Ballagi M.: Nyelvtud. Közlemények III. 44. old.

^{/27/} Vigilia 1956. október

^{/28/} Káldi Oktató Intés 14. hasáb

Az átjavított szöveg **1626-ban** nagy ívrét alakban, díszes címlappal **jelent meg** 2000 példányban, ezzel a címmel:

„Szent Biblia. Az Egész Keresztyénségben bévött Régi Deák bötüből Magyarra fordított a’ Jesus alatt Vitézkeő Társaságbéli Nagy-Szombati Káldi György Pap. Nyomatta Béchben A’ Kolóniai Udvarban Formika Máté. M,DC,XXVI. Esztendőben”

A fordítás kinyomtatására Bethlen Gábortól 1000 aranyat kapott, a kincstár 100 arannyal járult a költségekhez, ezen kívül Pázmány Péter is hathatós támogatásban részesítette, és adományokat kapott más főuraktól is.

A címlapot követő számozatlan lap egyik oldalán a tartományfőnök és Pázmány *engedélye* olvasható, a másik oldal pedig a tartalomjegyzék. A mű 1173 oldalra terjed, amelyet 3 oldalas kiegészítés követ: *„némely zsidó, görög és egyéb idegen nyelvű igéknek és neveknek magyarázata.”*

A *tárgymutató* 32 számozatlan oldalnyi: *„Bibliára való Lajstrom”* címmel, amelyet követ a sajtóhibák: *„Nyomtatás közben esett fogyatkozások”* jegyzéke.

A fordításban a Vulgata szövegét követte. Maga írja: *„a Szent Bibliát úgy fordítottam, amint az igaz Régi Deák Betűvel találtam”.* ^{129/}

Ezért protestáns részről kemény kritikával illették. Káldi, mintha előre megérezte volna a támadást, a csatolt *Oktató Intés* 9-14. fejezetében /hasáb/ védekezik azok ellen, akik a Vulgátát ellenzik. A trentói zsinat atyái a sok évszázadon keresztül használt és kipróbált Vulgátára a hitelesség pecsétjét ütötték, és a zsinat azt kívánta, hogy a felolvasók, fordítók és vitázók a Vulgata szövegét használják. Ezt a zsinati előírást követte Káldi a fordítás alapszövegének kiválasztásakor.

Káldi azonban ismerte Heltai és Károlyi bibliáját (amint arról szigorú kritikát ír az *Oktató Intés* 25. és 42. hasábjában (ld. 4. sz. melléklet).

Heltai hatása érezhető, pl. a Gen. 49,11-ben, ahol az általánosan használt „vemhe” helyett a Heltai használta „csitkó” /csikó/ szót alkalmazza. Korábbi bibliafordításokban a csitkó egyedül Heltainál fordul elő.

Káldi nemcsak arra törekedett, hogy a bibliai szöveg értelmét adja vissza, hanem ahol csak lehetett szó szerint fordított. A helyes értelemszerű visszaadására irányuló törekvése csaknem mindenütt sikeres volt. Néhol azonban homályos a szöveg, ami abból adódott, hogy törekedett a szó szerinti fordításra is. A Vulgata kihagyásos (u.n. elliptikus) helyeit nem egészítette ki a trentói határozat következtében.

Ballagi Mór így ír Káldi fordításáról: „Öntudatos műgonddal fordít; keze alatt a nyelv elveszti merevségét, és könnyűszerrel simul az idegen észjáráshoz. Az előtte szokásban volt körülírásos modor, a fogalmakat inkább leíró, mint jelző kifejezőmód nála eltűnik, s ezáltal a beszéd szintűgy nyer érthetőségében, mint szabatoságában.”

/29/ Káldi: Oktató Intés i.h.

„Nyelve oly könnyű folyású, hogy az olvasó észre sem veszi, ha itt-ott idegenszerű fordulatot lop be a magyar beszédbe, és néhol oly szólást tesz kelendővé, amely nem egészen igazolható. A tökély e fokára Káldi csak lassan fejlődve jutott el és éppen ez teszi a birtokunkban lévő kéziratát oly becsessé, hogy módot nyújt a fejlődés menete tanulmányozására.” /30/

Fő jellemzője Káldi fordításának a szabatosság. Az eredeti szöveg szavainak és kifejezéseinek legjobban megfelelő magyar szavakat és kifejezéseket válogatta ki. Az akkor még pallérozatlan magyar nyelv nehézkes kifejezéseivel nehéz volt visszaadni a latin nyelv hajlékony finomságát. Bibliáját országszerte örömmel fogadták, mégis *Károlyi népszerűbb volt a protestánsok körében, mint Káldi a katolikusokéban.*

Káldi György fordítása mind szöveghűség, mind irodalmi értékeit tekintve felülmúlta minden elődje fordítását. Még a kényes ízlésű Kazinczy Ferenc tetszését is megnyerte, aki Verseyhy Ferenc próbálkozásait bírálva így nyilatkozik: „Ki ő Káldi mellett! Hol áll ő Káldi megett! kinek valóban nem méltó saruit is feloldozni.” /31/

Két évszázadon keresztül változatlan formában forgott közkézen a fordítás, mert az 1732-ben és 1782-ben kibocsátott második és harmadik kiadása változatlanul közölte az első kiadás szövegét.

A XIX. sz. elején és különösen a nyelvújítás korában érezni kezdték, hogy Káldi nyelve is elavult, és szükségessé vált az átdolgozása, esetleg teljesen új fordítás készítése.

Péchy Simon

Káldi bibliájának nyomtatása idején (1626-ban) kezdi meg a *Zsoltároskönyv* magyarra fordítását a protestáns Péchy Simon, Bethlen Gábor erdélyi fejedelem kancellárja.

Héber eredetiből prózában fordított, s 1629-ben már a zsoltárok magyarzatával is elkészült. Fordítása meglepően magyaros és egészen önálló. Nem szóról szóra fordít, hanem a gondolati tartalom minél hívebb visszaadására törekszik.

Megpróbálkozott az ószövetség fordításával is: a Genézis és az Exodus maradt ránk ebből a fordításból.

Zsoltároskönyvének kéziratát a székelyudvarhelyi Unitárius Főgimnázium őrzi. A fordítást a M.T.A. megbízásából Szilády Áron rendezte sajtó alá. Mózes első két könyvének Péchy féle fordítását Marosvásárhelyen őrzik.

/30/ Ballagi M.: idézett tanulmány 71. old.

/31/ Kazinczy: Pályám emlékezete. V. k. I. sz. Pótlások (Abafy kiadása)

Biblia kiadások

Evangéliumos könyvek

A XVI. sz. végén gyakran jelent meg *protestáns* kiadásban az „Evangéliumok és Epistolák könyve” (pl.: 1590-93 Vizsoly, 1593 Kolozsvár, 1595-97 Szeben...) Ennek ellensúlyozására adta ki a *katolikus* **Kopcsányi Márton** 1616-ban „Evangéliumos Könyv”-ét.

A bibliográfiai adatok szerint 1711-ig 42 kiadásban jelent meg katolikus és protestáns evangéliumos könyv Magyarországon.

Teljes Szentírás

Katolikus kezdeményezés nem történik a Szentírás új fordítására. Ez a korszak nem nevezhető a katolikus bibliakiadás dicső korszakának. Elsősorban protestáns kiadások, többnyire Károlyi átdolgozásai kerülnek a könyvpiacra, bár 1661 és 1685 között nem jelent meg protestáns biblia kiadása sem.

Misztótfalusi Kis Miklós az általánosan érzett bibliahiányon akart segíteni. Amszterdami egyetemi éve alatt elsajátította a könyvnyomtatás mesterségét is, amelyben művészi fokra képezte magát. Gondosan átdolgozva adta ki *Károlyi fordítását* nyolcadrét alakban, szép kiállításban, 3500 példányban. Az ő kiadásával indult meg a Károlyi biblia sűrű kiadása.

A **Károlyi Biblia** néhány kiadása:

1700 - Amsterdam, sajtó alá rendezte: Misztótfalusi Kis Miklós;

1704 – Cassel, mások szerint Nürnberg, Endtner Márton kiadása;

1714 – Lócse, Bél Mátyás rendezte sajtó alá;

1717 – Lipcse, ifj. Köléresi Sámuelettól;

7 utrechti kiadása a következő:

1730, 1737, 1745, 1747 –Jeromos von Alpen kiadásai;

1757 –ismeretlen kiadó

1765 - Öri Fülöp Gábor és Balogh Soós Mihály egyetemi hallgatók, akik igyekeztek a hibákat kijavítani;

1794 –Kisszántói Pethe Ferenc kiadása

3 bázeli kiadás:

1751 – Szatmárnémeti Pap István és Török Ferenc egyetemi hallgató kiadása;

1764, 1770. – Imhof János és Fia rendezte sajtó alá.

Káldi bibliája kétszer jelent meg a XVIII. században:

1732-ben Nagyszombatban, ívrét alakban;

1782-ben változatlan formában Budán. Mindkettőből elhagyták az Oktató Intést.

Annak ellenére, hogy a reformátusok az Angol Bibliaterjesztő Társulatra ruházták a Károlyi Biblia kiadási jogát, ebben az időben is készültek **újabb** protestáns fordítások.

Komáromi Csipkés György

Az **1680**-as években kezdett új fordításba a debreceni Kollégium tanára, Komáromi Csipkés György.

Munkájában Becskeháti István és Kisfalvi Tamás volt segítőtársa. A munka oroszlánrészét azonban Komáromi Csipkés György maga végezte. A címlapon is csak az ő neve szerepel.

A fordítást Debrecen város adta ki Leydenben 1715-ben, 4000 példányban.

1718-ban készült el a nyomtatás, de nem jutott el Debrecenbe, mert a szepesi kamara lefoglalta és a kassai jezsuitákra bízta a cenzúrázást. A vizsgálat sok helyen kifogásolta a szöveget.

1720-ban mégis úgy rendelkezett az udvar, hogy a lefoglalt könyveket ki kell adni a debrecenieknek. Erdődy egri püspök azonban megtagadta a kiadást, és magánál tartotta az időközben Egerbe szállított Bibliákat.

1754 novemberében az új püspök, Barkóczi Ferenc, a püspöki palota udvarán nagy tömeg jelenlétében megégettette a Liceum pincéjében raktározott könyveket.

A Hollandiában maradt példányok közül 900 mégiscsak eljutott Debrecenbe.

Komáromi az eredeti nyelvekből fordított, amelyet csaknem mindenütt szó szerint követett. Tömör fordítása azonban sok helyen homályos és kifogásolható. Nem örvendett nagy elterjedtségnek, ugyanis:

- megjelenése előtt – szállítás közben – jelentős hányada elveszett, illetve egy része Egerben megsemmisült;
- a megszokott nyelvezetű régi fordítás kedvelői nem nagy érdeklődéssel fogadták az új szöveget.

Torkos András

Bár általánosságban az **evangélikusok** is Károlyi bibliáját használták, mégis hozzáfogott Torkos András győri evangélikus lelkész az Újszövetségnek eredeti görög nyelvből való lefordításához.

A fordítással elkészült, de a kiadását már nem érte meg, időközben meghalt. Fia, aki ugyancsak Győrött volt lelkész, rendezte sajtó alá apja fordítását.

A Bibliához egy „Elöljáró beszéd”-et csatolt, amely a magyar bibliafordítások múltjával foglalkozik.

A fordító hűségre törekedett, és ezt sikerült is elérnie. A nehezebb részeket magyarázatokkal látta el. **1736**-ban Wittenbergben jelent meg ismeretlen példányszámban. Használata nem lett általános.

Szeniczai Bárány György – Bárány János – Sartorius János

Ugyancsak evangélikus fordítók kiadásában jelent meg az Újszövetség **1754**-ben, a szászországi Lauban-ban. A fordítók Szeniczai Bárány György – Bárány János és Sartorius János voltak.

Az egyes könyvek elé tájékoztatót írtak, a fontosabb versekhez pedig szövegmagyarázó, és erkölcsi vonatkozású értelmező jegyzetet csatoltak.

Lefordították az Ószövetségi könyveket is, de ez nem jelent meg. Ez a fordítás sem talált általános bevezetésre, terjesztésre.

Szepesy Ignác fordítása és annak előzményei

A XIX. sz. második évtizedében a katolikus vallási életben égető bibliahiány mutatkozott. Szükség volt tehát egy új fordításra, vagy legalább a régi fordítás ismételt kiadására. Ez azonban két súlyos akadályba ütközött:

- ekkor tört ki Kazinczy híres epigrammái nyomán a nyelvújítási harc;
- az egyházpolitikai élet kedvezőtlenül alakult.

Nem volt tehát ajánlatos elsietni a dolgot, mert a nyelvújítás forrongó-kavargó nyelve gátolta Káldi fordításának átdolgozását is. Egy szentíráskiadás hosszabb időre szól (20-30 évre), s nem lehetett tudni, hogy mely szavak fognak megmaradni a nyelvben és melyek halnak ki.

A napóleoni háború veszteségeit úgy igyekezett pótolni az udvar, hogy nem töltötte be a megüresedett püspöki székeket, és így az interkaláris jövedelmeket a kincstár hajtotta be. Báró Fischer István egri érsek 1818-ban megdöbbenően olvasta esperesei jelentését: a legtöbb plébánián nincs Szentírás, és papjai nem egy helyen protestáns bibliákat használnak.

Fischer érsek, Jordánszky Elek kanonok és gróf Széchenyi Ferenc – a Nemzeti Múzeum alapítója – akart ezen a hiányon először segíteni. Jordánszky megtudta, hogy a budai nyomdában van még 400 bekötetlen Káldi biblia, és ezeket Széchenyi költségén megvásárolta, aki már előzőleg 4.000 forintot adott neki a biblia kiadás költségeire.

A felvásárolt bibliákat 1818. márciusában ki is osztották. A legtöbb példány (50) az esztergomi főegyházmegye plébániáira jutott, 20 db-ot adtak a Széchenyi által patronált plébániáknak, a többit pedig szétszították a többi egyházmegye között. Ezzel segítettek ugyan a pillanatnyi szükségesen, gyökeres orvoslást azonban nem tudtak adni.

Új kiadás tervezésébe fogytak tehát: Jordánszky ragaszkodott ahhoz, hogy Káldi fordítását jegyzetekkel is ellássák és az Oktató Intést is – bizonyos javításokkal – hozzá csatolják, ezt azonban Fischer érsek ellenezte. **1818**-ban körkérdezt intézett az összes egyházmegyéhez:

1. Változatlan, vagy javított kiadásban jelenjék-e meg Káldi bibliája?
2. Legyenek-e benne jegyzetek?

A válaszok október végére érkeztek vissza. A Szentírás kiadását mindenki égetően szükségesnek tartotta, de a kiadás tartalmára vonatkozóan nem voltak egy véleményen. Kilenc püspök a változatlan kiadást sürgette, nyolcan az avult kifejezések kijavítását ajánlották, csak egyedül Rudnay Sándor erdélyi püspök, a későbbi primás kardoskodott *az eredeti szöveg alapján készítendő új fordítás mellett*. Véleményéhez ezután csatlakozott a váci káptalani helynök is. A jegyzeteket hárman ellenezték, a többiek mindannyian jegyzetes kiadást kívántak.

Fischer érsek munkatársat keresett Káldi szövegének átjavításához, és ezt Verseghy Ferencben vélte megtalálni, aki rövid idő alatt benyújtotta a tervezetét az érseknek. Közben az a hír járta, hogy az ország új esztergomi érseket, tehát primást kap, és nemzeti zsinat is van készülöben, tehát a munkát egy időre elhalasztották. Azt várták, hogy annak vezetését majd az új primás vegye át, a kérdés tartalmi részét pedig majd a zsinaton tárgyalják meg.

1822. szeptember 2-án megnyílt a zsinat, és az ötödik napirendi pont foglalkozott a Biblia kérdésével. A zsinatot azonban már nem érte meg sem Ficher érsek, sem Széchenyi Ferenc.

Az új primás Rudnay lett, aki továbbra is szívügyének tartotta a Szentírás kiadását.

Verseghy egy disszertációt készített, amelyet próbafordításaival elküldött a primásnak, akinek megtetszett az új fordítás. Verseghy azt remélte, hogy a zsinat őt bizza meg a fordítás elkészítésével, de a zsinat résztvevőire jellemző konzervativizmus megbuktatta az új fordítás tervét. Úgy döntöttek, hogy a Káldi szöveget változatlanul kell kiadni.

„A zsinat döntése:

1. Minden könyv elé függesztessék rövid bevezetés, amely a könyv szerzőjéről, a könyv keletkezési idejéről tartalmazza a tudnivalókat.
2. Az egyes fejezetek előtti rövid tartalom vettessék össze a Vulgata e részeivel.
3. A helyesírási hibák, az író elírásai, a nyomdász tévedései küszöböltessenek ki, de csak a margón, vagy a vonal alatt.
4. A kiadás minden gondja a primásé legyen”. /32/

„Mégis csalódott a magyar katolikus, bibliát váró nemzet. ...a zsinat aktái a legmagasabb helyen hiába várták az approbációt...(a zsinat) Magyarország jobb sorsát, nyugodtan fejlődő jövőjének alapját rakta le ... de a határozat végrehajtása elmaradt”. /33/

Amit a zsinat nem ért el, azt **Szepesy Ignác** báró egymaga elvégezte. A zsinat után 12 évvel kiadta a Szentírás teljes, új fordítását.

1831-ben Rudnay meghalt anélkül, hogy a zsinat határozatát megvalósíthatta volna, és a primási székre ismét évekig tartó üresedés köszöntött be. Nem lehetett tehát remélni, hogy a Káldi biblia megjelenhet.

Szepesy fordításának története azért is érdekes, mert bepillantást nyújt az akkori kormány jozefinista politikájába, amely még az annyira kedvelt és jozefinista püspöknek, mint Szepesy, sem engedte meg a szabad tevékenységet.

Szepesy nem maga végezte a fordítás nehéz munkáját, hanem társakat keresett maga mellé. Mint az újszövetségi kötet előszavában mondja: *„Több segédeket megkértem, de mindenkinek írását magam minden lehetséges vigyázattal olvasom, és ahol szükséges, igazítom.”* /34/

Munkatársait is ismerjük: „Aigl Pál, Farkas József, és Kelemen József pécsi kanonokok, Jónás József, Ranolder János, Virágh Mihály, Vörös Mihály pécsi teológiai tanárok, Peitler Antal püspöki titkár, Hőbe Károly levéltáros, Végh István esztergomi pap és Potyó Ferenc főesperes Erdélyből”. /35/

Az újszövetséget fordították le először, amelyet József nádornak ajánlottak, és 1833-ban nyomdába adtak.

1834-ben azonban Mérey titkos tanácsos értesítette a kancellárt Szepesy munkájáról, amelyet nem adott be állami cenzúrára, és több püspök szerint

/32/ Idézi Horváth K.: i.m. 108. old.

/33/ Idézi Horváth K.: i.m. 118. old.

/34/ Idézi Hermann: i.m. 152. old.

/35/ Idézi Hermann: i.m. 152. old.

„önkéntesen változtatott a szövegen” és ilyen módosított szöveget ad ki. A kancellár kivizsgáltatta az ügyet, majd egy kenetes hangű levélben felkérte Szepesyt, hogy néhány püspökkel nézesse át a fordítást, vagy küldesse be a királyhoz. /36/

Erre a levélre Szepesy abbahagyta a munkát és a nyomtatást is leállította. A püspöki kar beavatkozására és kérelmére azonban tovább folytathatták a munkát, ha a megjelenés előtt minden kötetet átvizsgálják a püspökök, és így a munkát a püspöki kar adja ki.

Szepesy fordítása tulajdonképpen mindent megvalósított, amely az esperesi koronákon, vagy az egyházmegyei tanácskozásokon problémaként felvetődött. Minden könyv elé előszót írt rövid történeti és tartalmi áttekintéssel, és az egész szöveget magyarázó jegyzetekkel látta el, a Szentatyák tanítása szerint. Külalakja is más, mint az eddigi Káldi kiadásoké. Az Ószövetséget 4, az Újszövetséget 2 kötetre osztotta, nyolcadrét alakban.

Teljes címe: *„Szent Írás, vagyis az Ó/Új/ Szövetségnek Szent Könyvei, Magyarul Káldi György Után a Közönséges Diák Fordításból az eredeti Görög Betűre figyelmeztve, Jegyzetekkel Négyesi Bárá Szepesy Ignácz Pétsi Püspök Felügyelése alatt, Pozsonyban, Belnay örökösének betűivel. 1834-1835-1836.”*

A hosszú készület és hányattatás után megjelent bibliát ingyen osztatta ki Szepesy az egyházmegyei hivatalokkal. A nagy gonddal és fáradsággal készített biblia nem talált kedvező fogadtatásra. Tárkányi Béla így beszélt erről a Magyar Tudományos Akadémia előtt:

„A szent buzgalomnak és nagy áldozatnak nem felelt meg az eredmény. Azon kívül, hogy 10-12 dolgozótárs keze alatt nem lett a munka egyöntetű, és felette sok helyen paraphrasissá szélesedett ki a fordítás, - egy megfoghatatlan sajátság, t.i. a köz szokástól eltérő és makacs következetességgel az egész munkán keresztül erőszakolt írásmód élvezhetetlenné tette a különben nagy tudománnyal, igen becses jegyzetekkel készült és valóban jobb sorsra méltó művet, amely csakhamar megjelenése után főleg e sajátsága miatt méltán megrovott, éles bírálat alá vevén azt Vass László egyetemi tanár a Tudományos Gyűjteményben” /37/

A Tárkányi által megnevezett Vass L. a pesti egyetem teológiai tanára volt. Már az első kötet megjelenése után kegyetlen bonckés alá vette a munkát a Tudományos Gyűjtemény c. folyóiratban. /38/

Kimutatta a bevezetés tudományos és történelmi tévedéseit, a fordítás és a jegyzetek helytelenségét, és rámutatott az itt-ott „nehéz, darabos és gyalultatlan” nyelvezetre is. Nem sokat enyhítette ezt a bírálatot az sem, hogy Vass L. az elején kidicséri Szepesy buzgóságát, tudományszeretetét, és a bírálat végére odaveti: „a fordítás a kifogások ellenére sem veszti el betsét”. /39/

/36/ Országos Levéltár – Cancell., Praesid. 1709-1834.

/37/ Tárkányi: Értekezések a MTA Nyelv és Széptudományi Osztály köréből. VII. 92-120. old.

/38/ Tudományos Gyűjtemény 1835. VII. kötet 92-120. old.

/39/ Tudományos Gyűjtemény 1835. VII. kötet 92-120. old.

Nem is terjedt el Szepesy fordítása, nem tudott meghonosodni, pedig másodszor is kiadták javított kiadásban: 1851-ben jelent meg Budán, Bucsánszky könyvkereskedő költségén.

A javítás munkálatait Szabó József esztergomi teológiai tanár végezte. A közkívárat minduntalan Káldi szövegéhez tért vissza, ezt dolgozta át röviddel ezután Tárkányi Béla is.

3. TÁRKÁNYI BÉLA ÉS A XIX. SZÁZADI BIBLIAFORDÍTÁSOK

Tárkányi Béla

A XIX. Században végre megvalósulhatott a nemzeti zsinat kívánsága: kiadták Káldi bibliáját részben új fordításban, részben pedig átdolgozásban. Ez a kiadás volt **Tárkányi Béla** bibliafordítása

„A sokat emlegetett 1822-iki pozsonyi zsinat ősz atyái körében – *olvassuk Tárkányi egyik értekezésében* – az akkori hercegprimás, Rudnay mellett egy fiatal áldozópap forgolódott, akit vidám élénksége, megnyerő szép külseje, nyájas, előzékeny társalgási modora, emellett alapos képzettsége s munkabíró tolla a közkedvesség méltó tárgyává tett ... legmélyebben az hatotta meg szívét, amely a Szentírás új átdolgozását vitatta ... Ezen ifjú áldozópap a katolikus magyar Sionnak most köztiszteletben álló agg Simeonja, Bartakovics Béla volt. Alig foglalta el Egerben főpásztori székét, első gondja a Szentírás új átdolgozására irányult, mire minden módon alkalmas egyént keresett.” /40/

Bartakovics felhívására több próbafordítást nyújtottak be. Többek között titkára, Tárkányi Béla József is beterjesztette a Geneziszből való fordítási részletét. Az ő fordítása nyerte meg leginkább az érsek tetszését, és így Tárkányi kapott megbízást az új fordítás elkészítésére.

Így ír erről maga Tárkányi: „Én is bátorkodtam egyet bemutatni Mózes I. könyvéből, aminek eredménye atyai felhívás, főpásztori parancs lett; s hogy igazolva legyen ez esetben is Dávid király mondása hogy Isten a kisdedek és a csecsemők szája által viszi végbe a dicsérete, és Szt. Pál szerint: a világ erőtleneit választja ki az erők megsemmisítésére (1.Kor. 1,27.) ... ifjúkorom lelkesedésével fogtam hozzá a munkához; Isten a hamar ellobbanni szokó emberi lelkesedéshez megadta a kitartás kegyelmét is. 10 év alatt sikerült Káldi nyomán az egész Szentírást átdolgoznom.” /41/

A tíz év egyik felét Egerben, másik felét a Tisza partján, etyeki plébániáján töltötte szorgalmas munkában. Amikor a fordítás elkészült, az Apostoli Szék bírálókat nevezett ki, köztük Lenovics érseket, aki hatvan oldalra terjedő és minden csekélységet figyelembe vevő bírálatot nyújtott át a fordítónak. A bírálók által kifogásolt helyek átjavítása után nyomdába került a fordítás.

1860-ban jelent meg bemutatóként a Zsoltároskönyv fordítása. Szabatosan, híven, szinte szó szerint fordít. A zsoltárok szókincse gazdag, mondatfűzése könnyedebb mint Káldié. Lényeges hibákat nem követ el, de a finomságok ellen időnként vét.

/40/ Tárkányi: i.m. 14-15. old.

/41/ Tárkányi: i.m. 15. old.

1865-ben hagyta el a nyomdát a teljes kiadás ilyen cím alatt:

„Az Ó- és újszövetségi Szentírás a Vulgata szerint, figyelemmel az eredeti szövegre, Káldi György fordítása nyomán, jegyzetekkel, átdolgozva. Az Apostoli Szék jóváhagyásával. Eger, 1865.”

A Szent István Társulat adta ki 10.500 példányban. Hirverés, propaganda nélkül is nagyon kelendő volt. Csupán a Religio mutatta be az első füzetet megjelenésekor rövid, megleghangú ismertetésben. A teljes kiadás megjelenésekor a primás körlevelében méltatja a fordítást, és egyszersmind a Szentírásról és annak olvasásáról ad intelmet és útmutatást. /42/

Ballagi Mór, - maga is bibliafordító - így ír Tárkányi fordításának nyelvezetéről: „Tárkányi fordítása a legszólóbb tanúság arról, hogy nyelvünk Heltai óta mennyit fejlett, mennyit nyert szókincsi szabatoságában úgy, mint szerkesztési könnyedségben és hajlékonyságban; de Tárkányi szabályozott előadású nyelve, könnyű folyású írálya modern színezetű, s éppen azért nem arra való, hogy az Ószövetség ódon egyszerűségét, vagy az újszövetség egészen sajátos nyelvezetét visszatükrözze.” /43/

Tárkányi erre a kritikára így válaszolt: „Ha a biblia és annak fordítása nem volna egyéb, mint az óskornak drága ereklyéje, akkor teljesen osztanám tisztelt tagtársunknak fordításomról való véleményét. Hanem ez esetben a XIV. századbéli bibliánkat, vagy ha ennél régibb még volna, ezt követelném visszaállítani az újabb fordítások által jogtalanul kiszorított helyre.

De mivel a Biblia nem csupán nyelvemlék, hanem az élet mindennapos könyve, amellyel semmi más könyv nem állja ki a versenyt, amelyet semmi más könyv nem pótol, s amelyre olyan szükségünk van, mint a mindennapi kenyérre ... azon meggyőződésben vagyok, hogy a nyelvtudományi tekintet miatt egy korszakot, egy nemzedéket sincs jogunk megfosztani attól, hogy a bibliát azon nyelvjárás szerint olvassa és élvezze, amely annak a korszaknak és nemzedéknek tulajdona. Sőt jogunk van követelni amaz elv érvényesítését, melyet a pozsonyi zsinaton a vágújhelyi prépost oly találóan fejezett ki, midőn mondá, hogy 'Káldit úgy kell átdolgozni, mint ő maga tenné, ha most még élne' ...” /44/

Fordításának nyelve magyaros, sőt népies. Ennek illusztrálására egy példa a Példabeszédek könyvéből: (26,27): „qui fodit foveam, incidit in eam” ⇒ „aki másnak vermet ás, maga esik bele” /45/

Tárkányi elérte azt a célt, amelyet a következő szavakkal tűzött maga elé: (a Szentírás) „rendeltetése az, hogy csakúgy helyet foglaljon a szegény ember mestergerendáján és kezében, mint a király asztalán”. /46/

Fordítását, amelyet általában Káldi-Tárkányi Bibliának neveztek, hamar elkapkodták, úgyhogy még két újabb kiadás kibocsátása vált szükségessé rövid idő alatt (1892 – Eger; 1916-17 – Budapest). Tárkányi fordítása a nép bibliája lett.

/42/ V.ö. Simor János: Quae dudum kezdetű körlevelét 1865. okt. 23. XVII. sz.

/43/ Nyelvtudományi Közlemények III. 72. old.

/44/ Tárkányi: i.h. 20-21.old.

/45/ MTA Értekezések a Nyelv és Széptudományok köréből 1869. I.

/46/ Tárkányi B.: i.h. 30.old.

4. ZSOLTÁRFORDÍTÁSOK

Verseghy Ferenc bibliafordítói próbálkozásáról fentebb már megemlékeztünk, amely a zsinat konzervativizmusa miatt kudarcba fulladt. Verseghy költő volt, tehát természetes, hogy a Szentírás legköltőibb könyve, s Zsoltárok könyve ragadta meg leginkább.

Fordításának talán az a legnagyobb értéke, hogy nagy kritikai és exegetikai /szövegelemzői/felkészültséggel rendelkezett. Az akkori legjobb német és francia exegeták munkája alapján dolgozott, bár maga is jól tudott görögül és héberül. Sokszor tér el a Vulgátától, sokszor fordít jobb, az eredeti szövegnek megfelelő szóval.

Fordításait az Egyházi Értekezések Tárában tette közzé **1820 és 1822** között. Zsoltárait jegyzetekkel is ellátta, mert arra készült, hogy ezt iktatja bele bibliafordításába.

Nagy tudományos körültekintése ellenére sem sikerült jó fordítást készítenie. Sokszor túlságosan szabadon fordít, és nem adja a szöveg pontos értelmét. Munkája nem terjedt el, nem vált közkedveltté: régies nyelvezete nem tetszett a nyelvújítás nemzedékének. Mégis nagy érdeme van Verseghynek, mert az ő kezdeményezésére indul meg szinte versenyezve a Zsoltároskönyv fordítása.

Verseghyvel egy időben már a cenzúrára nyújtja be fordítását Poroszkai váci kanonok. Fordításba kezd Guzmics Izidor, Virágh Benedek, Egyed A., Sulyánszky A., Lázár M., Győri B., Kálmán K., akik közül csak Guzmics és Kálmán fordítását érdemes bővebben tárgyalni:

Guzmics Izidor (1786-1839) bencés szerzetes volt. Alapos felkészültséggel és írói tehetséggel rendelkezett. **1832**-ben adta ki fordítását „Zsoltároskönyv (Új fordításban) Guzmics Izidor kiadása” címmel.

Mozsgai József egri teológus így írt 1956-ban erről a kötetéről zsoltárfordítás-történeti tanulmányában:

„Lehet, hogy ezeket a zsoltárfordításokat nem ő készítette. Erre mutat a címben 'Guzmics Izidor kiadása' és a könyv elején lévő megjegyzés következő mondata:

Felette hasznos dolgot tón azért, aki minket egy jó, az eredeti textussal szorosán együtt járó, mégis tiszta, világos értelmű magyarázattal ajándékozott meg'. Hogy ez a magyarázat az egyes zsoltárok végén álló magyarázó jegyzetekre vonatkozik-e, nem derül ki a kissé homályos értelmű szövegből.” ^{/47/}

A héber szöveget fordította le, amint azt a zsoltárok számozása is mutatja. Amikor a Vulgata eltér a héber szövegtől, ott mindig a héber szöveget követi. Fordítása hű és pontos. A nyelvújítás hatása érezhető rajta, de tartózkodik a közhasználatba még be nem vett szavaktól.

Kálmán Károly verses fordítása: „Dávid király Zsoltáros Könyve” a század végén, **1883**-ban jelent meg.

/47/Mozsgai J.: Zsoltárfordítás és zsoltáros költészet... (kézirat) 8. old.

Fordítása költői, de nem felel meg a fordítás követelményeinek, mert az önkényesen versszakokra tördelt jambikus, trocheikus disztichonos sorok elvesztették fenségüket és erejüket.

Szabad fordításnak készült, tehát nem kell szöveghűséget követelni tőle. Ekkora szabadsággal azonban már nem lehet fordítani a Szentírást, mert így a munka inkább átdolgozásnak nevezhető.

Sok elavult nyelvújítási szót használt, bár ezek a szavak az ő korában még sokhelyütt használatosak voltak. Hibái mellett azonban el kell ismernünk, hogy a verses fordítás egyedülálló a maga koráig a zoltárfordítások történetében, ha *csak* a formai szempontokat vesszük figyelembe.

Az alfabetikus zoltárokat a magyar ábécé szerint adja vissza. Egyes fordításai szépek, komoly hangúak. Második kiadása 1884-ben, a harmadik 1892-ben jelent meg Budapesten.

5. EGYÉB KATOLIKUS FORDÍTÓK ÉS FORDÍTÁSOK

Csicsáky Imre munkája említésre méltó fordítás, aki 1885-ben magyarázatokkal ellátva kiadta *Jeremiás siralmait* új fordításban.

Hasonló törekvés eredménye **Hám Antal** munkája, aki *Jónás és Malakiás jóvendőléseit* fordította le és adta ki Budapesten a századforduló idején.

Zádori János balassagyarmati káplán nagy tudományos felkészültséggel fordította le Szent Péter apostol két levelét. A parafrázissal ellátott munkát 1861-ben adta ki a pesti egyetem, mint a Lenovits díj nyertesének pályamunkáját.

6. PROTESTÁNS FORDÍTÁSOK

Néhány szó a református bibliafordítók XIX. századi tevékenységéről:

Ballagi (Bloch) Mór 1840-41-ben kísérletezett bibliafordítással. Magyarra fordította és jegyzetekkel látta el a Pentateuchust (Mózes öt könyvét), amelyet öt kötetben jelentetett meg. A bilingvis kiadásban a fordítás mellett közölte az eredeti szöveget is. 1842-ben pedig József könyvét adta ki „Első jósok” címmel, ugyancsak kétnyelvű kiadásban.

Ballagi a szabadelvű iskola követője volt, ezért szigorú bírálatban és kemény támadásban volt része, amely el is vette a kedvét a további fordítástól. Több elkészített fordítása kéziratban maradt.

Incze Dániel és Herpey Mihály adta ki 1851-ben Kolozsvárott az Újszövetségi Szentírást két kötetben, amelyhez Wohlfort német exegéta magyarázatait fordították magyarra. Fordításuk kedvezőbb fogadtatásra talált mint Ballagi fordítása, mégsem tett szert maradandó sikerre.

Kámori Sámuel

Az evangélikusok első **teljes** bibliafordítását Kámori Sámuel pozsonyi evangélikus lelkész készítette. Előbb csak egyes részletfordításokat adott ki, majd **1870**-ben a teljes Szentírás fordítását jelentette meg 1500 példányban. Modern nyelven akarta megszólaltatni a Szentírást, azonban sokszor túlzásba esett. Tájszavakat is bevett a szövegbe. Szójátékai sokszor erőltetettek

Fordításában a szöveghűsége törekedett, amit elég jól meg is valósított. Szokatlan nyelvezete miatt azonban kiadása nem lett sikeres. Nem tudta kiszorítani vallási közösségéből a Károlyi bibliát, amelyet bár sokszor átdolgoztak, éppoly régies, mint háromszáz évvel ezelőtt volt.

A protestáns fordítók általában egy-egy könyvet fordítottak le. Ezek részletes tanulmányozásához Harsányi István többször idézett munkája ajánlható.

7. IZRAELITA FORDÍTÁSOK

A XIX. század derekától izraelita fordítások is megjelentek. Főleg *Mózes és Eszter könyvének* magyarra fordítását kezdeményezték, de a többi ószövetségi könyv közül is lefordítottak néhányat.

Rosenthal Móricz rabbi 1851-ben adta ki *Dávid király* énekeit. A fordítást Mendelsohn munkája alapján készítette, és héber-magyar kétnyelvű kiadásban jelentette meg.

Mózes első könyvét, a Genezist /Beresith/ többen is lefordították, leginkább iskolai használatra. Ilyenek voltak **Kohn Salamon** 1868-ban, **Reich Ignácz** 1879-ben, majd **Deutsch Henrik** 1885-ben. Mindhárom fordítást Budapesten adták ki.

A prófétai könyvek közül

Ziegler Ignácz fordította *Malachiás* könyvét, és jegyzetekkel ellátva 1887-ben adta ki.

Perls Ármin *Jeremiás* siralmait (Pécs – 1889),

Steiner Márkus rabbi pedig *Mikeás* próféta jövendöléseit adta ki magyar nyelven bő magyarázatokkal 1894-ben.

Herskovizs Dezső disszertációként készített *Joel próféta* könyvéből 1894-ben Budapesten magyarázatokkal ellátott fordítást, amíg

Singer Jakab *Jónás prófétai* írásaiból fordított..

Pollák Kaim (1887-ben), **Schön József** (1891-ben), majd **Rosenberg Vilmos** (1895-ben), illetve **Stern Móricz** (1900-ban) fordította le *Eszter könyvét*. Mindegyik kiadás Budapesten jelent meg, az utóbbi kettő bilingvis formában.

Lichtmann Mór fordította le és magyarázta *Zakariás* látomásait.

Füredi Ignácz adta ki Budapesten 1896-ban *Józsue és a Bírák* könyvét.

Hevesi (Handler) Simon fordításában Lugoson jelent meg 1904-ben *Jób* könyve.

Az **Izraelita Magyar Irodalmi Társulat** a magyar zsidóság nyelvének és istentiszteletének reformálása céljából bizottságot szervezett az Ószövetség teljes fordításának elkészítésére.

Ezt a fordítást 1898 és 1907 között adták ki Budapesten négy kötetben eredetiből fordítva. A korabeli kritika szerint a kiadás sem szöveghűség sem magyarság tekintetében nem felelt meg a várakozásnak.

A szakkritika az idegenszerűséget tartotta a kiadás legfőbb hibájának. A tömörségre törekvő fordítók tartózkodtak a népnyelvi kifejezésektől. Munkájuk nem vált elterjedtté a magyar zsidóság körében.

Neményi Endre (Bp. 1917) a **Zsoltároskönyvet** verses átdolgozásban adta ki. A fordítás nem szabatos, hanem a zsoltárok átköltése, a gondolati tartalom átvételével.

Az **Izraelita Magyar Irodalmi Társulat** 1925-ben (öt kötetre tervezett) újabb fordítás első kötetét jelentette meg: „Biblia az ifjúság és a család számára” címmel, amely tartalmazza Mózes öt könyvét (kihagyásokkal).

Az első kötetet **Blau Lajos** fordította. (A többi kötet megjelenéséről nem sikerült adatot szerezni, bár lehetséges, hogy a többi kötet nem jelent meg)

III. fejezet: A magyar biblia sorsa a XX. század első felében

1. KATOLIKUS BIBLIAFORDÍTÁSOK

Tárányi Béla fordítását Samassa József egri érsek 1892-ben másodszor is kiadatta Egerben. Az érsek 5.000 példányt nyomtatott, s bár az első kiadás is nem sokkal ezelőtt jelent meg, ez is hamarosan elfogyott, mivel a könyvpiacra hiánycikk volt a katolikus biblia, nagy volt a kereslet. Ezen a hiányon kívánt segíteni:

P. Soós István karmelita szerzetes

Újra lefordította az újszövetségi könyveket, amelyekhez a szövegek előtt bevezetést, a szövegekhez pedig magyarázó lábjegyzeteket készített.

Fordítását a Magyar Karmelita Rendház adta ki 1911-ben. A Vulgáta alapján készített fordításon Káldi hatása érezhető. Nyelvezet, stílus magyarság tekintetében nem múlta felül Tárányi Béla munkáját. Haladást, fejlődést nem mutat, így nem is ért el tartósabb sikert.

A Szent István Társulat Bibliabizottságának fordítása

Soós István sikertelenségét látva, a Szent István Társulat elhatározta Tárányi fordításának ismételt kiadását. A harmadik – változatlan – kiadás 1915-1916-ban jelent meg három kötetben, nyolcadrét alakban.

Tárányi munkáját is elérte azonban az emberi alkotások közös sorsa, az elavulás: a fordítás nyelvezete már nem elégítette ki a „modern” embert. A fordítás alakján is módosítani, javítani kellett. A külföldön megjelent fordítások kivétel nélkül összefüggések szerint egységes szakaszokban fordítják a biblia történeti elbeszéléseit. Sőt, ezt a formát használják a héber és görög szöveg újabb kiadásai is, Tárányinál pedig minden vers külön bekezdés, tekintet nélkül a szövegösszefüggésre.

Giesswein Sándor 1911-ben, még Tárányi fordításának harmadik kiadása előtt, egy új fordítás kiadásának gondolatát vetette fel. A szentírástudomány

művelőit közös munkára hívta, és több próbafordítást kapott. A fordítók azonban távol laktak egymástól, nem tudtak és nem is tudhattak egységes munkát végezni. Így hát elakadt ennek az igen értékes kezdeményezésnek a megvalósítása.

1912-ben konferenciára hívta a Szent István Társulat a magyar biblikusokat. **Kováts Sándort** bízta meg ez a konferencia, aki a *Királyok könyvéig* jutott el a munkában. Bebizonyosodott, hogy egy embernek sok az egész Szentírás (1074+257=1330 fejezet) lefordítása és magyarázó jegyzetekkel való ellátása. Közbe jött az első *világháború*, amely nagyon hátráltatta a fordító munkáját. 1920-ban pedig meghalt Kováts Sándor, így ez a kezdeményezés is félbe maradt.

1921-ben Mihályfi Ákos lett a Szent István Társulat elnöke, aki még ez év május 12-ére találkozóra hívta Székely Istvánt, Pataky Arnoldot, Babura Lászlót, Martin Aurélt és Szinecz Izidort.

Szentírásfordító Bizottság alakult, amelynek Mihályfi Ákos lett az elnöke. (A gyűlésről és a fordítás történeti adatairól Pataky Arnold számolt be 1934-ben a Szent István Akadémia előtt.)

Úgy határoztak, hogy az Újszövetség könyveit adják ki, és ezek közül is a történeti könyveket fordítják le először.

Székely István kapta az Evangéliumok és a Jelenések könyve fordítását.

Martin Aurél vállalta a többi újszövetségi könyvet.

Az Ószövetség könyvei fordításának feladatait az alábbiak szerint osztották meg:

Pataky Arnold a Zsoltárokat és a Próféták könyvét, a történeti könyveket **Kmoskó Mihály** vállalta el. A bölcsességi könyvek fordítása még nem volt sürgős, azokat egyelőre nem adták fordítóknak. Arra számítottak, hogy azokat később a Bizottságot kiegészítő tagokkal fordíttatják le.

Babura Lászlót kérték fel a cenzúrára.

A fordítás **alapelvei** a következők voltak:

- figyelemmel kell lenniük Káldi fordítására is, mégis teljesen új és modern fordítást kell készíteniük;
- a szöveget versről-versre magyarázattal kell ellátni;
- a fordítás alapja a Vulgáta, de figyelemmel kell lenni az eredeti szövegekre és a korábban kiadott fordításokra is.

Ha a szövegek eltérnének egymástól, a Vulgáta szövege kerülne a fordításba, az eredeti szöveg pedig a magyarázó jegyzetbe. A homályosabb helyeken alkalmazhatnák ugyan szó közbeszúrásokat, amelyek a szöveg megértését könnyebbé teszik, de az ilyen szavakat mindig dőlt betűvel kell szedni.

A magyarázatokban elsősorban a tudományos jellegre törekszenek, s nem a szöveg erkölcsi értelmét fejtegetik. Az elv: nem prédikációt kell írni, hanem magyarázatot.

Az Újszövetségnek kétféle kiadását tervezték:

- az egyik bővebb magyarázattal két kötetben;
- a másik pedig kevesebb jegyzettel, egy kötetben (ún. Pengős Biblia).

Miután az elvekben így megállapodtak, hozzáláttak a munka mielőbbi végrehajtásához.

Székely István makacsul ragaszkodott az Evangéliumok „ódon zamatú patinás” nyelven való fordításához, de a többi fordító sem akart egyszerre szakítani a századok használatában megszentelt régies nyelvezettel. Hívei voltak ugyan a modern nyelv használatának, és a fordításban valóban szabadabban kezelték a nyelvet, mint Székely István a maga evangélium-fordításában.

A **fordítás története** így foglalható össze röviden, adatszerű áttekintésben:

Kmoskó Mihály más irányú elfoglaltságra hivatkozással kilépett a Bizottságból. *Szinek Izidor* ugyanez év őszén meghalt anélkül, hogy valamit is végzett volna. A Bizottságból így 1925-ig két tag munkája hiányzott, ekkor kiegészült: *Aistleitner József*, a keleti nyelvek professzora és *Takács Ernő*, a Ward kollégium szentírás tanára lépett a fordítók közé.

Aistleitner József kapta az Ószövetség bölcseségi könyveit, *Takács Ernő* pedig az Ószövetség régebbi történeti könyveit (Mózes könyveitől a Krónikák Második Könyvéig bezárólag) vállalta magára.

1926. január 20-án adta be Székely István az Evangéliumok fordítását és magyarázatát. A nehéz munka felőrölte az idős professzor amúgy is megviselt idegeit. A Jelenések Könyvét már nem tudta lefordítani. *Martin Aurél* két hét alatt átnézte a fordítást és a jegyzeteket, majd hamarosan ő is benyújtotta az Apostolok Cselekedeteinek jegyzetekkel ellátott fordítását.

Megállapodtak, hogy a kész fordítást a Bizottság valamelyik tagja vizsgálja át, és észrevételeit közli a fordítóval. Amiben nem tudnak megegyezni, azt a Bizottság elé viszik. A végső döntés a Bizottság joga. Ezután kerülhet a fordítás nyomdába. A korrektúrát a fordító végzi, majd a sajtóhiba korrektor is átnézi, és a kettejük megjegyzéseit a Bizottság vitatja meg. Az így kijavított munka kerül az egyházi cenzorhoz, Baburához.

Az első kötet anyagának bírálatát Babura László (Evangéliumok) és Takács Ernő (Apostolok Cselekedetei) végezte. A sajtóhiba korrektor *Aistleitner József* volt. A sorozat tárgymutatóját Takács Ernő szerkesztette.

1927. május 24-én megjelent az **Újszövetség I.** kötete. Röviddel ezután – megmagyarázhatatlan körülmények között – elhunyt Székely István. A Jelenések Könyvét ekkor Pataki Arnold veszi át, és az új-szövetségi leveleket is elosztják a fordítók között. *Martin Aurél* megtartja a Római, az Efezusi, a Filippi, a Kolosszei, és a két Tesszaloniki levél fordítását, Pataky vállalja el a két Korinthusi, a Galata és a Zsidókhoz írt levél fordítását. Az ún. pasztorális (1-2 Timotheus, Titus, Filemonhoz írott) leveleket Takács Ernő fordítja le, a Katolikus leveleket pedig Babura vállalja el.

A cenzúrában új módszert vezetnek be, amely lényegesen megkönnyíti a munkát.

1928. május 19-én megjelenhetett az **Újszövetség II.** kötete, ősszel pedig a **Pengős Biblia** is piacra került.

Iványi János 1928 júniusában lépett be a Bizottságba, és Ezdrás, Nehemiás, Tóbiás, Judit, Eszter és az I-II. Makkabeusok könyvének fordítását vállalta magára.

1929 elején ismét két taggal csökkent a Bizottság létszáma: *Martin Aurél* kilépett, Babura László meghalt. Ezután gyorsított ütemben folytatták a

munkát és Takács Ernő 1929-ben elkészítette az **Ószövetség I.** kötetének anyagát (Mózes I-től Királyok IV-ig).

1930-ban készült el az **Ószövetség II.** kötete, de csak két évvel később jelenhetett meg, majd 1935-ben került a nyomdába az **Ószövetség III.** kötete.

1935 decemberében már a teljes Szentírás megvásárolható volt öt kötetben, amelyből az I-II-III. kötet az ószövetségi, a IV-V. kötet pedig az újszövetségi könyveket tartalmazta.

Magas ára miatt azonban nem terjedt el szélesebb körbe, mert az árát, 40,- pengőt, akkoriban csak a legjobb viszonyok között élők tudták megadni érte (amikor egy kistisztviselő havi jövedelme 70-80 pengő volt).

A **”Pengős Biblia”** bár olcsó volt, kivitele, külalakja miatt nem nyerte el az emberek rokonszenvét. Vastag papíron készült tizenhatodréti alakban, 130.000 példányban. Más híján azonban inkább ez az olcsóbb kiadás fogyott.

A fordítás *nyelve* a modern nyelv felé hajlott, egyedül Székely István fordítása volt archaizáló. A többiek igyekeztek a középúton haladni, hogy ezzel a konzervatívok igényét is kielégítsék, és a modern nyelvet akarók kívánságára is hajlandóságot mutassanak.

A kiadás nagy előnyét jelentik az apró betűs magyarázatok, amelyek minden szövegkritikai, tárgyi (dogmatikus, régészeti, történeti...) nehézséget tömören és világosan megmagyaráznak. A Szentírástudomány /akkori/ eredményei maradék nélkül érvényesültek a magyarázatokban.

A *költői* könyvek fordítását *verses formában* szedték, hogy a keleti költészet egyik fő alkotó elemét, a gondolatritmust jól szemléltethessék. Az egyes könyvek előtt adott történeti bevezetés és tartalmi kivonat világos és tömör.

A „Pengős Biblia” több kiadást is megért. Eleinte változatlan külalakban került a közönség kezébe. **1946**-ban egy kötetben jelent meg, nagyobb formátumban, szebb és olvashatóbb nyomtatásban.

Békés Gellért és Dallos Patrik Újszövetség-fordítása

1951-ben jelent meg Limboursghban, a Külföldi Magyarok Katolikus Akciója kiadásában egy igen izléses kivitellű, szép nyomtatású újszövetségi Szentírás. Ez az első magyar katolikus fordítás, amely nem a Vulgáta szövegét követi, hanem az eredeti görög szöveget.

1943-ban XII. Pius pápa „*Divino afflante Spiritu*” kezdetű apostoli körlevelében írt a Vulgáta katolikus egyházban elfogadott tekintélyéről:

„Senki ne gondolja, hogy az eredeti szövegek használata – a kritikai eljárások igénybevételével – a legkisebb mértékben is ellenkeznék azzal, amit a Trentói Zsinat oly bölcsen állapított meg a latin Vulgátával kapcsolatban. Mert a zsinati atyák, amint arról a zsinat története tanúskodik, nemcsak nem helyezkedtek szembe az eredeti szöveggel, hanem kifejezetten kérték a pápát, hogy ...Isten Anyaszentegyházának ... legyen lehetően javított görög és héber kódexe. Az akkori idők nehézségei és egyéb akadályok következtében nem lehetett teljesen megfelelni a kívánságnak, most azonban – mint ezt hisszük –

igenis eleget lehet neki tenni, mégpedig, számba véve az összes katolikus tudós munkaerejét, kielégítőbb módon.

Ami a Trentói Zsinat határozatát illeti, hogy mindannyian hitelesként használják a latin Vulgáta fordítást, - mindenki tudja, hogy – *csak a latin egyházra* vonatkozik, mégpedig a Szentírás nyilvános használatát illetően, de kétségek nélkül semmi módon nem csorbítja az eredeti szövegek tekintélyét és erejét.

... Így tehát a Vulgáta kiváló tekintélyét, vagy mint mondják „hitelességét” a Zsinat mindenekelőtt nem kritikai meg-fontolásból kiindulva alapozta meg, hanem sokkal inkább abból a törvényes használatból, amely annyi század folyamán az Egyháztól részesült ...

Épp ezért a Vulgáta tekintélye *tan dolgában* nem akadályozza, sőt manapság inkább követeli, hogy ugyanazt a tanítást bizonyítsák és megerősítsék maguk az *eredeti* szövegek, és hogy állandóan azoknak a segítségéhez folyamodjanak, mint amelyek egyre világosabbá teszik és alátámasztják a Szentírás helyes értelmét.

Éppoly kevésbé tiltja a Trentói Zsinat határozata, hogy a hívek használatára és javára, valamint Isten igéjének könnyebb megértése végett modernnyelvű fordítások készüljenek, mégpedig egyenesen az eredeti szövegek alapján, mint ahogy tudomásunk szerint már vannak is ilyenek sokhelyütt, dicséretes módon, az egyházi hatóság jóváhagyásával. /48/

A *Békés-Dallos kiadás* előszavában olvassuk: „A külföldi Magyarok Katolikus Akciója megalakulásától kezdve kötelességének tartotta, hogy ennek az óhajnak eleget tegyen, és az újszövetségi Szentírást mai magyar nyelven, könnyen kezelhető kiadásban adja az itthoni és külföldi magyarság kezébe.”

A másik indíték az az igény volt, amely 1948 után mutatkozott. Az 1946-os kiadás már kifogyott, új kiadás pedig lehetetlennek látszott.

Két olyan szakembert választottak ki, akik megfeleltek a görög eredeti korszerű magyar nyelvű fordítása követelményének. A választás mégsem mondható a legszerencsésebbnek, mert bár a fordítók egyike görög, másikuk magyar szakos nyelvész, egyikük sem biblikus. Ez utóbbi azonban nem okozhatott problémát, mert vitás esetben kikérhették biblikus szakember állásfoglalását.

Békés Gellért (bencés) és **Dallos Patrik** (oratoriánus) mellett még meg kell említenünk **Iróffy Zsolt** (bencés) nevét is, aki az Apostolok Cselekedeteit és Szent Péter apostol két levelét fordította. A kéziratok ellenőrzését *Borbély István* vezetésével jezsuiták végezték, a korrektúra munkáját *Karikás Günter* (bencés) látta el.

„A magyarosságra törekvés mellett hűségesen és pontosan akartuk adni az eredeti szöveget.” – írták a fordítás előszavában.

Ebben a törekvésükben úttörő munkát végeztek, a fordításukkal bevezetett élő magyar nyelv kiszorította az „ódon, patinás” és poros nyelvet, amelyet ezt megelőzően Székely István alkalmazott előszeretettel, és amelyet ugyancsak ő védett körömszakadtáig.

/48/ Idézett enciklika 18-19. old.

A görög stílust a magyar nyelv természetéhez és kifejezőmódjához alkalmazták. A hosszabb mondatokat lehetőleg rövidebb és áttekinthetőbb mondatokra bontották. Erősen érezhető a fordításon Gárdonyi Géza tömondatos, egyszerű stílusának hatása.

A stílus fordulatosságának kedvéért a gyakran ismétlődő „λεγει” (= mondotta) igét olyan kifejezéssel helyettesítették, amely megfelel a szövegben utána következő beszédnek (szólt, kiáltott, felelte, ... stb.).

A kiadás *szerkesztése*: Az áttekinthetőség kedvéért a régi fejezetbeosztás helyett a modern szentírás-tudományban és modern fordításban általánosan elfogadott, az értelemnek megfelelő beosztást alkalmazták.

Az egyes iratokat főrészekre, részekre, majd összefüggő szakaszokra osztották, amelyet külön címmel is elláttak. A fejezet és versbeosztást a lapszélen, a margón közlik, hogy a szöveg közötti számok ne zavarják annak folyamatosságát.

A költői részeket verses alakba öltöztették, a zsoltáridézetekben pedig Sík Sándor első zsoltárfordítását alkalmazták, helyenként a szövegnek megfelelő változtatással.

A fordításban A. Merk kritikai kiadásából a hatodik kiadást (1948) követték, de a Vulgátától sem tekintettek el teljesen. Ha a Vulgáta szövege bővebb, azt zárójelben közlik, ha eltér, akkor jegyzetben adják.

Az egyes könyvek előtt rövid bevezetőt és tartalmi összefoglalást adtak, a szöveghez pedig magyarázatokat fűztek. A kiadás keretei azonban – amint a fordítók írják – nem engedték meg, hogy bővebb és alaposabb magyarázatokat adjanak, így csak a szükséges jegyzetekre szorítkoztak.

Ezzel együtt azonban a kiadás tartalmazott néhány hiányosságot, amellyel tisztában voltak a fordítók is, akik a második kiadásban már kijavították az értelemzavaró hibákat, és szándékaik szerint tovább csiszolják fordításukat.

A fordítás lelkes fogadtatásra talált Magyarországon, és gyorsan terjedt országszerte.

A munka **kivitele** is igen tetszetős, tizenhatodré, egészvászon, illetve selyemkötésben. Az új szöveg a későbbiek során már át is ment a liturgikus használatba.

A Szent István Társulat fordításának kiadása átdolgozott jegyzetekkel

A Szent István Társulat Biblia Bizottságának fordításához - a Békés-Dallos kiadással egy időben - új jegyzeteket írtak. Nem készült új fordítás, hanem Székely István (Evangéliumok), és Martin Aurél (Apostolok cselekedetei) fordítását látták el új magyarázattal. Iványi János lett a Bizottság elnöke, tagjai pedig Kosztolányi István, Puskás Ferenc Béla, Radó Polikárp és Szörényi Andor.

A jegyzetek, illetve magyarázatok a szentírástudomány korszerű eredményein alapultak.

Nagy kár azonban, hogy nem készült új szövegfordítás. Ezért a *felelősség* azonban az adott politikai környezetben nem a Bizottságot terhelte, mivel készek voltak új szöveget készíteni, de *Czapik Gyula egri érsek*, a püspöki karnak – a primás akadályoztatása miatt – elnöke, ragaszkodott a régi szöveg ismételt kiadásához.

Ennek hátterében a *Szent István Társulat érdeke* húzódott meg, akik nem akartak elesni attól a tekintélyes összegtől, amelyet szerzői jogdíj címén a régi szövegért kaphattak.

2. ZSOLTÁRFORDÍTÁSOK

Sík Sándor

a XX. század zsoltárfordításának kiemelkedő alakja, aki két alkalommal ültette át magyar nyelvre költői módon az Ószövetség legszebb könyvét. /49/
Először **1923**-ban jelent meg Sík Sándor Zsoltáros könyve, amelyen 11 évig dolgozott. Célja az volt, hogy a művelt magyarságnak modern nyelven szóló, művészi fordítást adjon. Munkájában a legjobb kommentárok alapján rekonstruált héber szöveget vette alapul, emellett azonban figyelemmel volt a Vulgáta zsoltáraitra és a klasszikus magyar fordításokra is (Káldi, Szenczi, Tárkányi).

A költemények **formáját** igyekezett az eredetiből ellesni, és ezt kiegészítette költői képzeletéből. A zsoltárok gondolatának megfelelő hosszabb-rövidebb sorokat alkalmaz, és gyakran épít a gondolatrítmusra. Néhány példa:

44. zsoltár (részlet):

Megdobban szívem ünnepi örömtől,
Énekemet a királynak ajánlom,
Nyelvem, mint író fürge tolla, gördül.

Szép vagy, szebb vagy az emberek fiánál,
Ajksadat édesség előmölte,
Azért az Isten megáldott örökre.”

vagy a **18. zsoltárban** (részlet):

„Isten nagyságát hirdeti az ég,
A mennybolt vallja kezei művét,
Egy nap a másnak ezt harsogja át,
Erre tanítja éj az éjszakát.” ...

„A nap sátrát az égen verte fel:
És kél a nap, vígan, üdén,
Mint nászteremből vőlegény,
Ujjongva, hősként útjára szökell.”

Sík Sándor Zsoltároskönyve *nagy és értékes munka*, bár feltehető az alábbi kérdések:

- miért oly kevés a jegyzet,
- miért nem szöveghűbb a fordítás,
- miért alkalmaz tudatosan archaizálva szavakat, amelyek nehezítik a megértést?

A magyarázó *jegyzetek* hiánya menthető: imádságos könyvbe nem való sok magyarázat, csak a legszükségesebb.

A *szöveghűséget* tekintve maga írja az előszavában: „Szép költeményeket akartam adni, és lélekből való imádságokat, nem kritikai szövegeket.”

Pataky Arnold

A Szent István Társulat ötkötetes kiadásában fordította a Zsoltárokat, amelyek a második kötetben jelentek meg **1932**-ben.

Pataky Arnold fordítása szöveghű, pontos, és tartalmaz költői elemeket. Ő is verses formában készítette el a fordítást. Verssoronként tördeli a szöveget és egy-egy gondolati szakasz alkot egy versszakot. Rímeket csak ott alkalmaz, ahol nem kell erőltetni a szöveget:

Pl. a **141. zsoltár** (részlet):

„Ezen az úton, amelyen járok,
Titkon tört vetettek nekem:
Fürkészve tekintek jobbra,
De nincs aki velem gondolna!
Nincs számomra menedék,
Nem akad, ki életemmel törődnék”.....

1935-ben jelent meg a Zsoltármagyarázat kitűnő tankönyve, **Horváth Konstantin** munkája: „A Zsoltárkönyv fordítása és magyarázata” címmel (Veszprém, 1935.)

Könyvét a magyar papnövendékek és szerzetesek tanulmányainak könnyítésére írta. Célja, hogy világos és érthető fordítást adjon, a szöveget versenként rövid, de tartalmas magyarázattal lássa el. Mindenütt az érthetőséget tartja elsődlegesen fontosnak és nem a költőiséget. A fordítása komoly tudományos igénnyel készített munka.

Sík Sándor új zsoltárfordítása

1955-ben jelent meg „Zsoltárok könyve” címmel, Szörényi Andor bevezetésével és magyarázó jegyzeteivel.

Miért fordította le újra Sík Sándor a zsoltárokat. Az indok kettős:

1945-ben megjelent Rómában a Szentírás-tudományi Intézet (Institutum Biblicum) kiadásában a zsoltárok héber eredetiből készített új kritikai fordítása latin nyelven. A Magyar Püspöki Kar felkérte fordítsa le a teljes Zsoltároskönyvet a készülő új magyar szertartáskönyvhöz.

Kétévi munkával készült az új fordítás, amelyben a költő elsősorban a szöveghűsége törekedett. Ez volt a latin fordítást készítő Pápai Bizottság célkitűzése is. Munkájában *Iványi János* és *Szörényi Andor* voltak a szaktanácsadói. Az első fordítás ellene felhozott vád a szöveghűség hibái kapcsán, itt már indokolatlan lett volna, mert sorról sorra, szóról szóra fordít:

Pl. az **1. Zsoltár** (részlet):

„Non sic impii, non sic;
sed tamquam palea, quam dissipat ventus.
Ideo non consistent inpii in iudicio,
Neque peccatores in concilio iustorum.”

Az új fordítás:

Nem így a gonoszak, nem így;
De mint a polyva, mely szétszóródik a szélben.
Azért a gonosz meg nem állhat az ítélet előtt,
Sem a bűnös az igazak gyűlésében. „

V.ö. Mozsgai idézett tanulmánya 11-14. old.

Könnyedén esik áldozatul a rím és a ritmus, hogyha a szöveghűség kívánja.

Pl. részlet a **6. zsoltárból**:

Sík I. kiadás: „Könyörülj rajtam, mivel hervadok,
Gyógyíts, Uram, mert csontjaim
Reszketnek félelmemben,
És az én lelkem igen háborog
Meddig, Uram, még meddig sújtasz engem?”

Sík II. kiad. Könyörülj rajtam, Uram, mivelhogylankadok,
Gyógyíts, Uram, mert csontjaim remegnek,
És az én lelkem igen háborog,
De Te, - még meddig ó Uram?”

A fordítás mindenütt világos. Látszik a sorokból, arra törekedett a fordító, hogy mindenki első olvasásra megérthesse.

A költő most sem volt hűtlen hivatásához: a pontos fordításban szép munkát is akart adni. A gondolatritmus alkalmazásával emeli ki a mondanivalót. A „nagy” zsoltárok az ő új fordításban is szépek, bár talán nem olyan színpompások, mint az 1923-as kiadásban (pl.: 2, 18, 44, 50, 103, 108, stb.).

Tagadhatatlan, hogy általánosságban a zsoltárok költőisége sokat veszített erejéből. A fordítás mégis Sík Sándor egyik legszebb, maradandó alkotása.

3. PROTESTÁNS BIBLIAFORDÍTÁSOK

A Károlyi biblia ismételt kiadása a XX. sz. közepéig több mint 120-szor jelent meg Magyarországon.

Ezekén kívül új fordításokkal is próbálkoztak a protestáns felekezetek, mert ők is érezték, hogy Károlyi Gáspár *nyelve* nem mindenki tetszését nyeri meg, a maga ódonosságával, ugyanakkor többen akadnak, akik görcsösen ragaszkodnak ehhez a fordításhoz, amelyet többször átdolgoztak ugyan, mégis olyan régies maradt, mintha Károlyi eredeti fordítását olvasnánk.

Czeglédý Sándor fordítása

Az újítók közé tartozik Czeglédý Sándor, aki **1924**-ben Győrben adta ki fordítását, amelynek címe: „Az Új Szövetség”.

Teljesen új és egészen önálló fordítás. Tekintettel arra, hogy a szentíráskutatás új eredményei következtében ma már sokkal hitelesebb, és a szent iratokhoz időrendben sokkal közelebb álló szöveg áll rendelkezésre, mint az 1624-ből való „textus receptus” (elfogadott szöveg), ennek a jobb szövegnek kívánt a fordításban Czeglédý érvényt szerezni.

Előszavában úgy nyilatkozik, hogy nem akar támadást indítani Károlyi szövege ellen, csak a Szentírással tudományosan foglalkozók kezébe akar jó szöveget adni. Az eredeti szöveg tolmácsolásában érthetőségre, világos tömörségre törekszik, és figyelembe veszi a biblikus tudományok újabb eredményeit. Ebben a tekintetben felülmúlja összes protestáns elődjét.

Előnyei mellett a fordítás néhány hibája:

- *nyelvezete*, bár új irányt akar bevezetni, nem az élő magyar nyelv. Fordítása több helyen dőcögössé válik, míg másutt nem elég tömör;

- új kifejezései (pl.: a „mennyeek országa” helyett „mennyeek királysága”) szokatlanok, de ezek még kiküszöbölhetők.

Elterjedéséről kevés az információ, leginkább a biblikus tudományok művelői és kedvelői körében talált melegebb fogadtatásra.

Czeglédy Sándor fordításának második kiadása 1930-ban jelent meg Budapesten. Az ő általa megszabott irány követője volt még

Masznyik Endre fordítása

Az evangélikus Masznyik Endre Újszövetség fordítása Budapesten jelent meg **1925**-ben „Uj Testamentum, vagyis Jézus Krisztusban, a mi Urunkban kötött új szövetség szent írása. Károlyi Gáspár nyomán az eredeti szövegből fordította, bevezetéssel és szótárral ellátta dr. Masznyik Endre.”

Előszavában kifejti, hogy a betű helyett a lelket akarja megszólaltatni, vagyis a Szentírás gondolatait akarja magyar nyelven adni. Megemlékezik Czeglédi fordításáról, amelyről igen szigorú hangon, bírálóan nyilatkozik, ugyanakkor nem nagyon dicséri a Károlyi biblia revideált kiadását sem. Fordítását a „textus receptus” nyomán készítette, mindvégig a népiességre törekedett. Ez a törekvése néhol erőltetetté vált. A népiesség kedvéért még a fordítást is helyenként szabadabban kezeli.

Czeglédy Sándor fordításának második kiadása 1930-ban jelent meg Budapesten. Az ő fordításával megszabott irány követője volt még

Raffay Sándor (Budapest, 1929) és **Kecskeméthy István** (Budapest 1930) Újszövetség fordítása.

Czeglédy Sándor és Raffay Sándor

Közös fordító tevékenységük eredményeképpen 1938-ban megjelent a teljes biblia „*újonnan átdolgozott*” kiadása, amely igen élénk visszhangot keltett, és ennek eredményeképp a Brit és Külföldi Bibliatársulat megbízta Czeglédy Sándort, hogy a beérkezett bírálatok figyelembevételével dolgozza át a fordítást.

Czeglédy elvégezte a rábízott munkát, amelynek sorsáról így számol be az **1954**-ben megjelent Újszövetség *próbakiadás előszavában*:

„Így készült el mind az ó-, mind az újszövetségnek az a gépirásos szövege, amelynek átnézésére a Brit és Külföldi Bibliatársulat a magyar evangélikus és református egyházak bibliabizottságát kérte fel. A bibliabizottság külön-külön szakbizottságra bízta a gépirásos szöveg átnézését.

Az újszövetségi szakbizottság így alakult meg: *elnök* Pongrácz József pápai teológiai akadémiai tanár; *tagok*: Budai Gergely budapesti református, Erdős Károly debreceni református, Karner Károly soproni evangélikus, Kiss Jenő soproni evangélikus, Mátyás Ernő sárospataki református teológiai akadémiai tanárok, és Békési Andor ócsai református lelkipásztor.

A bizottság később Szabó József evangélikus püspök és Áprily Lajos nyugalmazott gimnáziumi igazgató behívásával egészült ki.

A bizottság 1947. augusztus 22-én kezdte meg a munkát és általában Budapesten dolgozott, mégpedig 1947-ben és 1948-ban a Bethesdában, 1948-tól a református teológiai akadémián. 1950 március havában Sopronban volt egy hatnapos ülése. Az utolsó ülést 1951. április 14-én tartotta.

A teljes bizottság 75 munkanapon végezte el az első átnéризést, amely idő alatt a szöveghűség, a különböző magyar és külföldi fordítások és a mai magyar nyelv

voltak az irányadók. A bizottság munkája 1949-ben jelent meg próbanyomásban, amelyből a legközvetlenebbül érdekelték kaptak egy-egy példányt. A próbanyomat átnézése és az ószövetségi szakbizottsággal 1949. november 9-én együtt tartott ülésén történt megbeszélések szükségessé tették a revízió újabb megvizsgálását, amivel az e célra kiküldött öttagú bizottság 48 munkanapot töltött el. Ezután még szükségessé vált a revíziónak olyan átnézése, hogy a görög szavaknak lehetőség szerint azonos szavak feleljenek meg a magyar fordításban (konkordantivitás). Alapos előmunkálatok után ezzel is négy nap telt el.

A fordítás alapszövege a *Nestle* legújabb kiadása volt, ahol azonban az általános használat alatt a textus receptus szövegének mellőzése szembeszökő változást jelentett volna a mindennapi bibliaolvasónak, vagy a liturgiában, ott gondolatjelben, vagy a jegyzetben közzé tette a bizottság a megszokott szöveget.

A fordításban a bizottság mellőzte a félmúlt alakokat, nemcsak a vala elhagyásával, hanem teljesen. Ugyancsak az ószövetségi szakbizottság munkájához hasonlóan feloldotta a -ván -vén-es mondatszerkezeteket. Az igen hosszú mondatokat apróbbakra osztotta, és így elérte, hogy azok könnyebben érthetők.

Nem egy helyen visszatért az eredeti Károlyi szöveghez: a Vizsolyi Bibliához, amely a többi magyar fordítással, főként Sylvester-ével állandóan a fordítók asztalán volt.

Helyesírás tekintetében „A magyar helyesírás szabályai” legújabb kiadása volt az irányadó, úgy, hogy ahol a helyesírás kétféle írásmódot enged, ott mindig a rövidebb kiejtést közölték, pl.: utolsó és nem utolsó”.

Így került azután próbakiadásban a bírálók kezébe az átdolgozott fordítás az alábbi címmel:

„Az újszövetség könyvei Károlyi Gáspár fordítása és Czeglédy Sándor revíziója nyomán a görög eredetiből fordította a Magyar Bibliatanács Újszövetségi Szakbizottsága. Próbakiadás. Kiadta a magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje, az Evangélikus Egyház és a Szabadegyházak Szövetségének közreműködésével, Budapest, 1954.”

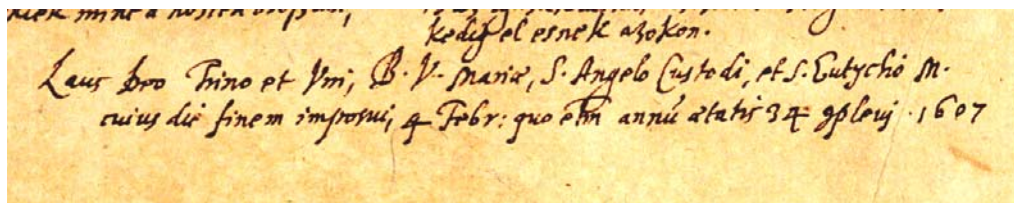
Szépnyomású, izléses kiállítású, kétkolumnás kiadás. A szöveget értelem szerinti szakaszokra tördeli, és külön címekkel látja el. Modern nyelven szólaltatja meg a Szentírást, mégis erősen érezhető rajta a protestáns nyelvhasználat mellékize. Jegyzeteket nem közöl, de ezek helyén adja a konkordanciát.

Mivel a kiadás csak próbakiadás, elterjedtségéről nincs információnk. Szöveghűség tekintetében pontosabb, mint néhány helyen a Békés-Dallos fordítás, de stílus tekintetében nem versenyezhet a Békés-Dallos kiadás szövegével.

Kiegészítések a Káldi György bibliafordításával kapcsolatos kutatásokhoz

Káldi György SJ születésének időpontját 1572-re teszi a hónap és nap megjelölése nélkül a Katolikus Lexikon, a Révai Nagy Lexikon, a Hungária Irodalmi Lexikon, az Irodalmi Lexikon, a Pallas Nagy Lexikon, P. Larousse: Grande Dictionnaire, Szinnyei: Magyar Írók c. könyve, stb.

Ezzel szemben „Önkezű Bibliájában”, vagyis bibliafordításának kéziratában (Lelőhely a Budapesti Egyetemi Könyvtár) Ozeás próféta könyve után az alábbi bejegyzés olvasható:

„Laus Deo Trino et Uni, Beatae Virgini Mariae, Sancto Agelo Custodi, et Sancto Eutycho Martyri, cuius die finem imposui: 4. Febr.: quo etiam annum aetatis 34. Implevi 1607.”

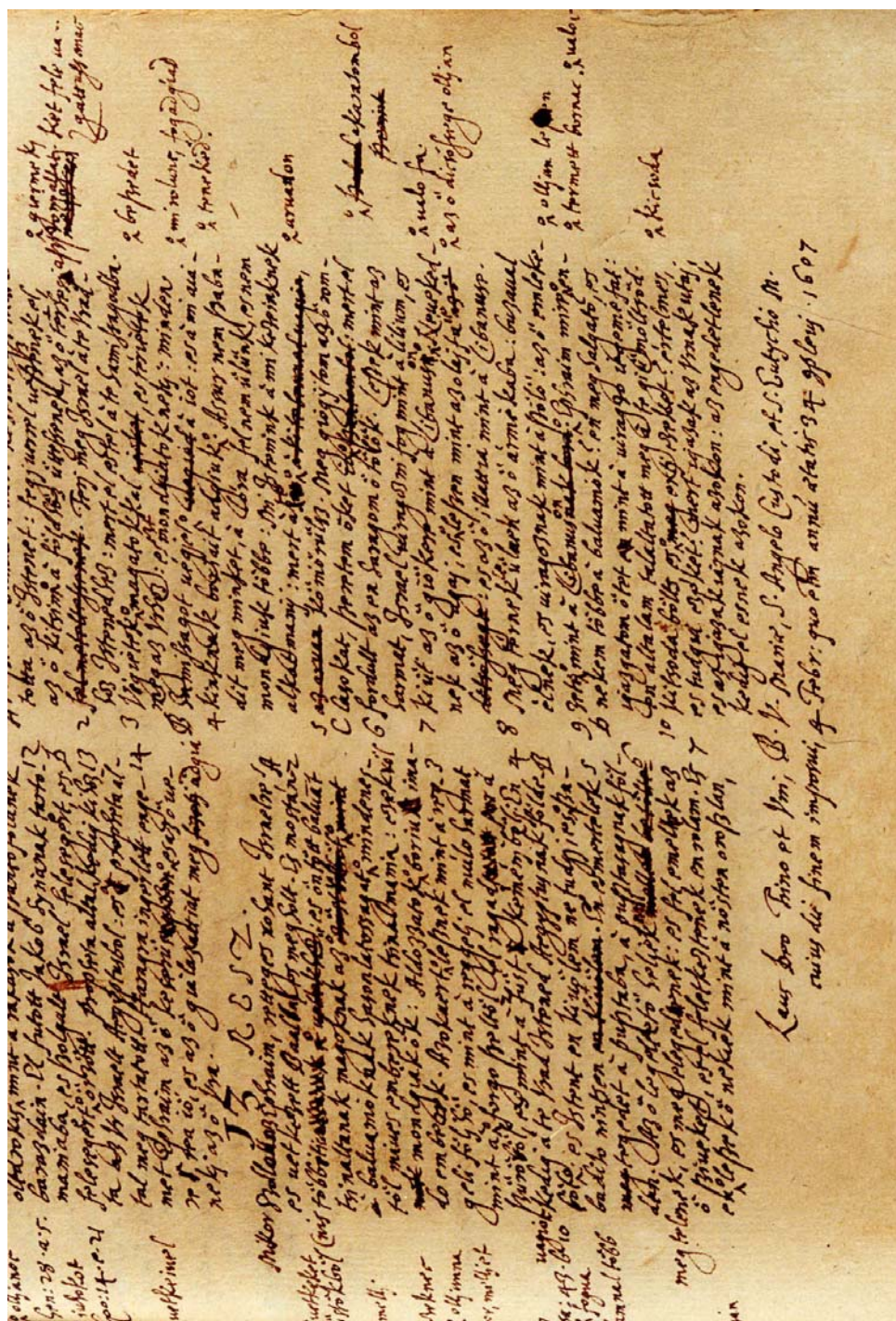
Magyar fordításban:

„Dicséret a Háromszemélyű Egy Istennek, a boldogságos Szűz Máriának, szent Őrangyalomnak és szent Eutychos vértanúnak, akinek napján, február 4-én befejeztem: amikor is életem 34. évét betöltöttem. 1607.”

Születésének időpontja ebből következően, helyesen:

1573. február 4.

Részlet Káldi György Bibliafordításának kéziratából

Káldi György Bibliafordítása kéziratának újra kötése

Ezen nagybecsű eredeti kéziratot a pesti
egyetem hittani karának második évi
Növendékei, 1854. ik év Május-
havában közakarattal újonnan be-
kötötték, hogy azt a további romlás-
tól jobban megóvják.

Ligatura 8. fl. cm.

Szántó (Arator) István nyilatkozata elveszett munkáiról

”negyven év minden fáradságos munkája odaveszett.”

Káldi György megjegyzése bibliafordítási vállalkozásáról

„Adta volna Isten, hogy mind ez ideig a jó magyarok az ő régies Isten szerént való együgyűségükben megmaradtak volna, és a visszavonásnak és a hazugságnak lelke a konkolyt közibe ne hinthette volna, bizony sem Országnak pusztulását, sem Nemzetünk között gonosz feslett erköltsnek ennyire való elmaradását nem láttuk, s nem kesergtük volna. Tovább is el lehetett volna a mi Nemzetünk Magyar Biblia nélkül, megelégedvén a Tanítóknak Magyará-zásaival. Mert noha tagadhatatlan, hogy Isten igéjének sok jelen hasznai vagynak, mindaz által is bizonyos, hogy azoknak a hasznoknak megnyerésére nem szükséges, hogy mindnyájan olvassuk a Szent Írást, holott ez sokaktól nem is lehetséges, hanem elég az, hogy kiki a Tanítók Magyarázatjából azt értse, ami az ő hivatalához kívántatik.” (Oktató Intés 10. hasáb)

Káldi György megjegyzése Szántó „Arator” István munkájáról:

„A mi rendünkön való Istenben elnyugodott Pater Stephanus Arator, sok esztendeig nagy munkával fáradozott a Bibliának magyar nyelvre való fordításában: én azt nem tudván, hanem látván, hogy a Keresztyének a’Sz. Írásnak, a’vagy Bibliának méltóságos nevét kedvelvén, válogatás nélkül olvassák a’ tévelygő Újítóknak hamisan fordított Bibliáját; és által-látván, hogy abból az orvosság-helyett, mérget; az üdvösség-helyett, kárhozatot találhatnának: Erdélyben Gyula Fehérvárat, a’ Bochkai István támadásakor, 1606. Esztendőben, Mind-szent havának tizenegyedik napján, az igaz Bibliának fordításához kezdettem, és Istennek kegyelméből végbe vittem. És noha akkor nem is alítottam, hogy valaha ki-nyomtattassam: mindazonáltal az előttem-járóknak hagyásából, és azoknak, akikhez illett, engedelmeiből, egy-néhány tudós emberek kezébe adtam, hogy által olvasván, ha-mi fogyatkozást találának benne, helyére hoznák. Azután sok fő-emberek kívánságára kinyomattattam: a’végre, hogy a’Magyarok megvetvén Károlynak hamisan fordított Bibliáját, ha kívánnák a’Sz. Írást olvasni, annak igaz fordítását olvassák” (Oktató Intés 14. hasáb)

Káldi György bibliafordításának időrendje a kézirat adatai alapján

A fordítás helye és éve:	A szentírási könyv megnevezése:	Befejezési időpont:
Újszövetségi könyvek		
Gyulafehérvár	Máté Evangéliuma	Október 20.
1605.	Márk	Október 27.
	Lukács	November 3.
	János	November 8.
	Apost. Cselekedetei	November 17.
	Rom., 1.2.Cor. levél	November 25.
	Galaták -Zsidókhoz	December 4.
	Katolikus levelek	December 6.
	Jelenések Könyve	December 9.
Ószövetségi könyvek		
Gyulafehérvár.	Genezis	December 28.
1605-1606.	Exodus	Január 8.
	Leviták	Január 13.
	Numeri	Január 21.
	Deuteronomium	Január 27.
	Józsue	Február 2.
	Bírák – Ruth	Február 9.
	Sámuel 1.	Február 21.
	Sámuel 2.	Március 6.
	Királyok 1	Május 1.
	Királyok 2.	Május 9.
	Krónikák 1.	Május 23.
	Krónikák 2.	Június 1.
	Ezdrás 1.	Június 4.
	Ezdrás 2.-Nehemiás	Június 8.
	Tóbiás	Június 9.
	Judit	Június 12.
Gyulafehérvár	Eszter	Június 14.
1606.	Jób	Június 19.
	Zsoltárok	Július 6.
	Példabeszédek	Július 14.
	Prédikátor	Július 15.
	Bölcsesség könyve	Július 23.
	Jézus Sirák fia	Július 31.
	Izaiás	Október 3.
Olmütz –	Jeremiás-Baruk	Január 6.
1606-1607.	Ezekiel	Január 21.
	Dániel	Február 1.
Születésnapja!	Ozeás	Február 4.
	Sofóniás	Február 15.
	Malachiás	Február 25.
	2. Makkabeus	Március 15.

Káldi György Károlyiról

(t.i. a Sátán) Teljességgel ilyen tévelygésbe vitte a'Mostani Újítókat, kik, jöllehet nyilvánvaló hamisságokat tanítanak: mind az-által, hogy azoknak valami színt adgyanak, és az együgyű kösséggel elhitezzék, semmit gyakrabban nem emlegetnek, 's nem díchérnek mint a'Sz. Irást, noha azt hamis fordításokkal, és idegen magyarázatokkal, töldezésekkel, és chonkitásokkal úgy meg-változtatták, hogy a' szemes és értelmes ember nem győz eleget rajta chodálkozni.

Ebben a többi-között torkig úsznak a Magyar Kálvinisták, tudni-illik, Károlyi Gáspár és Molnár Albert: kik, hogy az ő vélekedésüket, kuennyeben ki-terjeszthetnék, nagy buzgóságokat mutatták a' Szent Iráshoz, azt Magyar nyelvre fordítván, és ki-nyomtatattván, és annak olvasására nemcsak intvén, hanem neminémue-képpen ugyan kényszerítvén – is az embereket” /6. hasáb/

(Károlyi szövege és glosszái:) Azokban, jó lelki-ismerettel mondom, annyi fogatkozás vagyon, hogy azoknak, nem mondom derekas és valóságos megrostálására és kárhoztatására: de chak imillyen-amollyan megrázogatására – is, nem kichiny könyv kívántatnék” /7. hasáb/

Azok, akikről emlékezik, mindnyájan igazán fordították-e az egész bibliát, a'vagy nem? Ha igazán; mit válogat benne, mint a vad a körtvélyben? Miért nem követ egyet?

Avagy miért nem jegyezte fel mindenütt, kit hol követett? És azzal megmutatta volna ítéletét. De nem akart egy úton járni, hogy inkább fel nem nyomozhatnák. Mert ha egyet követett volna, fel találhatták volna a hamisságot: de hogy sok-felé jargalt, azt gondolta, hogy utat veszt az, a'ki utána igyekszik menni, el-únván mindenkinek könyvét reá-forgatni. (25. hasáb)

De kik voltak azok, akikről Károlyi nevezet szerint emlékezik?

Franciscus Natablus: római keresztyén volt, és a Párisi Akadémián tanított. De a'minemű Bibliának eleire helyeztették az ő nevét, nem ő fordítása; a'mint Genebrardus megbizonyította (In Chronologia) és a' Kálvinista Beza is megvallotta (In Iconibus) főképpen pedig ő-maga, egy bölch írásában (Praefatione in Orige.).

Paguinus is igaz keresztyén volt, kinek fordításáról, noha azt írja Genebrardus, hogy a'Vulgata Editzio-után, a Deák fordítások közül leg jobb: mindazonáltal azt is mongya, hogy nem igen szorgalmatos, hanem fölöttébb fennhéjáz, és a Grammatikának, ' a'rabbinusok aprólékinak követője.

Munczerus és Tremellius a Keresztyén Anyaszentegyháznak esküdt ellenségi voltak, és az ő

Fordításokat még – ő-magok az Újítók sem javallyák.

A'Munstérus bibliáját, Conradus Pellicanus, noha ez a Zsidó nyelvben mestere volt annak, feldolgozza.

Sőt Luthernek sem tetszett, a'mint Tremelliust sem kedvellették Hugo Brugtonus és Joannes Drusus; noha mindkettőt egy Bordában szőtték Tremelliussal.

Kiről igazán írja Károlyi, hogy természet-szerént-való-Zsidó volt. De nem írta mg minden eredetit: mert Zsidóból Baráttá lött, Barátból Kálvinistává, amint Jacobus Gretserus írja (Praefatione libri de Tetragrammato Dei nomine),

Kálvinistából ismét Zsidóvá; a'mint Florimundus írja (Tractatus de novissimis versionibus c.4.).

Elmehet ezért Károlyi mesterivel! (42. hasáb)

FELHASZNÁLT FORRÁSMUNKÁK

Apor kódex: Volf György: Nyelvemléktár VIII. k. 1879.

Ballaghy Aladár: Károlyi fordítása és a Vizsolyi nyomda – Prot. Egyházi és Iskolai Lap – 1876.

Ballagi Mór: Tanulmányok a magyar bibliafordítás körül – Nyelvtudományi Közlemények III. Pest, 1864.

Ballagi Mór: A bibliáról – Prot. Egyh. és Isk. Szemle 11. Kötet – Pest – 1884.

Bécsi kódex: Döbrentey Gábor: Régi Magyar Nyelvemlékek Tára I. kötet - 1838.

Borbély István: A Heltai-féle biblia – Keresztény Magvető 1910. Magyar Nyelvőr 1910. 5. f.

Csikesz Sándor: Új bibliafordítás (Bírálat Czeglédéről) Protestáns Szemle 1924. (490-500. old.)

Décsi Lajos: Félegyházi Tamás : Új Testamentum-a /2. kiadásról/ Magyar Könyvszemle –1899. (279. old.)

Dingfelder Ede: Legrégibb bibliánk nyelvéről – Bp. 1931.

Farkas Lajos: Zsoltárköltészet Szenczi Molnár Albert előtt - Protestáns Szemle – 1898. (534-536. old.)

Földvári László: Komáromi Csipkés György és bibliája – Protestáns Szemle 1891.

Gálos Rezső: Legrégibb bibliafordításunk – Budapest, 1926.

Gálos Rezső: Legrégibb bibliafordítóinkól – Budapest, 1928.

Gerő János: Katolikus magyar bibliafordítások története - Budapest, 1901.

Harsányi István: A magyar biblia – Budapest, 1927.

Heltai Gáspárról: Szilády Áron: Régi Magyar Költők Tára VI. k. Budapest, 1896.

Hermann Egyed: Százéves magyar katolikus bibliafordítási kísérletek – Theológia – 1935. II. (142-156. old.)

Horváth Konstantin: A bibliafordítás kérdése utolsó nemzeti zsinatunkon - Katholikus Szemle 1929. (97-111. old.)

Jancsó Benedek: Szenczi Molnár Albert – Kolozsvár, 1878.

Jordánszky kódex: Volf György: Régi Magyar Nyelvemlékek Tára V. kötet

Káldi György: Bibliafordításának **kézirata** (Önkezű Bibliája) – Budapesti Egyetemi Könyvtár Kézirattára
Káldi György: Szent Biblia ... (3. Kiadás) Pest, 1782.

Kardos Tibor: A huszita biblia keletkezése – Budapest, 1953.

Károlyi Gáspár: Szent Biblia ... Vizsoly, 1590.

Komjáthy Benedek: Az Szent Pál levelei Magyar nyelven 1533 (Szilády Áron facsimile kiadása MTA, Budapest, 1883.)

Kulcsár kódex: Volf György: Nyelvelméltár VIII. kötet 1879.

Masznayk Endre dr: Felhívás Újtestamenton fordítása érdekében – Pozsony, 1916. – Protestáns Szemle 1916. (498-500. old.)

Martin Aurél: Káldi György emlékezete – Katholikus Szemle 1926. (584-592. old.)

Márton Lajos: Czeglédy Sándor újszövetségi fordítása – Kálvinista Szemle – 1924. 22. sz.

Melich János: A Bécsi és Müncheni kódex írói – Magyar Nyelvőr 1898.

Mészöly Gedeon: A Döbrentey kódex evangéliumai és a Müncheni kódex – Irodalomtörténeti Közlemények XXV.

Mészöly Gedeon: Legrégibb bibliafordításunkról -Magyar Nyelv 1917. (37-71. old.)

Mészöly Gedeon: Legrégibb bibliafordításunk eredete kérdéséhez Erdélyi Múzeum 1940. (140-147. old.)

Mozsgai József: Zsoltárfordítás és zsoltáros költészet a Magyar Irodalomban – Eger, 1956 (Kézirat)

Musnai László: A magyar biblia története – 1927.

Müncheni kódex: Döbrentey Gábor: Régi Magyar Nyelvelmékek III. kötet Pest, 1842.

Novák Béla: Méliusz Juhász Péter emlékezete – Budapest, 1899.

Novák Béla: Káldi György élete és munkái – Szombathelyi Királyi Katholikus Főgimnázium Értesítője – 1900.

Pannonhalmi Szemle: Könyvrovat: Horváth Konstatntin: Zsoltároskönyv – 1935. (239. old.)

Pataky Arnold: A Szentírás új magyar fordításának munkája és története – Szent István Akadémia Értesítője, 20. K. Budapest, 1935.

Pesti Mizsér Gábor: Új Testamentom magyar nyelven – Bécs 1536. – (Szilády Áron facsimile kiadása – MTA Budapest, 1895.)

Péchy Simon: Psalterium – (Szilády Áron kiadása –MTA Budapest, 1913.

Radó Polikárp: A Szent István Társulat bibliakiadásának ismertetése – Nemzeti Ujság, 1930. jún. 20.

Révai Sándor: Káldi György életrajza, bibliája, Oktató Intése – Pécs 1900.

Rupp Kornél: A Krakkói Töredékről – Akadémiai Értesítő – 1896. (414-420. old.)

Szabó József: Károlyi Gáspár élete és jellemrajza –Sárospatak,1890.

Szerecz Imre Alajos: Kódexeink párhuzamos szentírási töredékeiBudapest, 1916.

Szily Kálmán: A Müncheni kódex kora – Magyar Nyelv, 1907.

Szily Kálmán: Tamás és Bálint, a biblia első magyar fordítói – Magyar Nyelv 1911. évf.

Szilády Áron: Erdősy Sylvester János Régi Magyar Költők Tára II. k. Bp. 1880.

Szilágyi Sándor: A Károlyi biblia történetéhez – Magyar Könyvszemle 1890. (21-22. old.)

Tárkányi Béla: A legújabb magyar Szentírásról – Értekezések a Magyar Tudományos Akadémia Nyelv és Széptudományi Osztálya köréből – I. k. Pest, 1870.

Timár Kálmán: Premontrei kódexek – Kalocsa 1924.

Timár Kálmán: Káldi György a legrégebbi magyar bibliafordításról Irodalomtörténeti Közlemények 1927. (271. old.)

Timár Kálmán: Legrégibb bibliafordításunk eredete – Kalocsa, 1931.

Toldy Ferenc: Pesti Gábor – Magyar költők élete – I.k. Pest, 1870.

Udvardy Sándor: Heltay Gáspár bibliafordításának története és jellemzése – Szarvas, 1898-99.

Volf György: Báthory László és a Jordánszky kódex biblia-fordítása. Értekezések a MTA Nyelv és Széptudományok Osztálya köréből VII.k. Budapest, 1879.

Verseghi Ferenc: Dissertatio de versione Hungarica Scripturae Sacrae Budae 1822.

Zolnay Gyula: Nyelvemlékeink a nyomtatás koráig – Magyar Nyelv 1905.

PÁRHUZAMOS SZÖVEGIDÉZETEK

AZ EVANGÉLIUMOKBÓL

1. hasáb: görög (Merk kiadás)
2. hasáb: latin (Vulgata szöveg)
3. hasáb: Münchener kódex
4. hasáb: Pesti Mízsér Gábor fordítása
5. hasáb: Erdősi Sylvester János fordítása
6. hasáb: Jordánszky kódex
7. hasáb: Károli Gáspár fordítása
8. hasáb: Káldi első fordítása (kézirat)
9. hasáb: Szent István Tárdulat I. kiadása
10. hasáb: Békés-Dallos fordítás I. kiadása

SZÖVEGÖSSZEHASONLÍTÓ TÁBLÁZATOK

<i>GÖRÖG</i>	<i>VULGATA</i>	<i>MÜNCHENI KODEX</i>	<i>PESTI</i>	<i>ERDŐSI</i>
<i>Máté evangéliumából</i>				
1,1 Βιβλος γενεσεως Ιη- σου Χριστου υιου Δαυιδ υιου Αβρααμ	Liber generationis Iesu Christi, filii David, filii Abraham	Jesus cristus dauid fia abracham fia zuletetinec konue	Jesus Christusnak, Daidnak Abrahamnak fyanak nēzetsegerewl walo kenw	Jesus Christusnak Daidnak fianak Abra- hamnak fianak, nemzet- sighiruel valo koenue.
1,23/b: εστιν μετερμηνευ- ομενον μεθ ημων ο Θεος	quod est interpretatum: nobiscum Deus.	Mel magarastatic mie velonc isten	Mel' ige igy mag'araz- tatik mywelenk Isten	Mell' ighit ha ki meg akar magarazni annit tiszen mintha azt mondanād Mue veluenk az isten.
2,4/c: θανετο παρ' αυτων	sciscitatur ab eis	Tudakozic uala o tolloc	Kezde tewlewkw tuda- kozný	Megtudakozék uetueloek
7/b: κριβωσεν παρ' αυτων τον χρονον του φαινο- μενου αστερος	Diligenter didicit ab eis tempus stellae, quae ap- paruit eis	Zerelmest tanolla vala o tolloc a zillagnak ideiet mel tētet uala nekic	Zorgalmatosan tudako- zyk wala tewlewkw, my idewbe ielent wolna meg az chýllag	Nag szorgalmatosságuāl meg kerdeze ue tueloek az czillagnak meg ieleisinek ideit
3,3/b: Φωνη βοωντος εν τη ερημω	Vox clamantis in deserto	Iuoltonac zawa kietlenbe	Kýaltonak zawa kietlem- be	Az pusztaban kialtonak szaua ez

<i>JORDÁNSZKY</i>	<i>KÁROLI GÁSPÁR</i>	<i>KÁLDI KÉZIRAT</i>	<i>SZENT ISTVÁN TÁRS.</i>	<i>BÉKÉS-DALLOS</i>
<i>Máté evangéliumából</i>				
1,1: Jesus Cristus dauid ffyanak Abraham ffyanak zyletetynek ken”ve	Jésus Christusnac, David es Abraham fiánac nemzetségéről való könyv	Nemzetségekönyve az Jézus Krisztusnak, ki Dávidnak, az Ábrahám fiának fia	Jézus Krisztusnak nemzetségtáblája, ki Dávidnak, Ábrahám fiának fia.	Jézus Krisztus nemzet-ségtáblája, aki Ábrahám fiának, Dávidnak volt a fia
1,23b: Ky magaraztatyk: my velwnk az Isten	Mellynec magyarázattya azt teszi: Mi velönc az Isten	Mely meg magiaraztatot: mi velünk az Isten	Amit így értelmeznek: Velünk az Isten.	Ez azt jelenti: Velünk az Isten
2,4/c: Thwdakozyk vala hw thwlok	Tudakozikvala tölöc	Tudakozék ő tőlök	Tudakozódék tőlük.	És tudakozódott tőlük
2,7/b: gorsan kerdezy hw thwlok az czyllagnak ydeyn ky hwnekyk yelent	Szorgalmatosan megtudakozéc tőlök, miczoda időben ielent volna meg nekik az czillag	Szorgalmatosan megtanolta ő tőlök az tsillagnak idejét, mely meg jelent vala nekiek	Pontosan megtudakolá tőlük az időt, mikor a csillag nekik megjelent.	Pontosan megtudakolta tőlük a csillag föltűnésének idejét.
3,3/b: Puztaban keayaltonak zawa:	Kiáltó szó vagyon az pusztában	Az kiáltónak szava az pusztában	A pusztában kiáltónak szava:	A pusztában kiáltónak ez a szava:

GÖRÖG	VULGATA	MÜNCHENI KODEX	PESTI	ERDŐSI
3,7: Ἰδὼν δὲ πολλοὺς τῶν φαρισαίων καὶ σαδδου- καίων ἐρχομένους ἐπὶ τὸ βάπτισμα αὐτοῦ εἶπε αὐτοῖς: Γεννηματα ἐχιδ- νῶν, τίς ὑδεῖξεν ὑμῖν φυ- γεῖν ἀπο τῆς μελλούσης ἀργῆς;	Videns autem multos phariseorum et sadduceo- rum venientes ad bab- tismum suum, dixit eis: Progenies viperarum quis demonstravit vobis fugere a ventura ira?	Latuan ke a leualtacnak, et a saduceosocnac sokit, ionoket o kereztsegere monda nekic: kecske ki- goenac nemzeti ki mu- tatot nektec elfutnotoc istennec iouendo harag- iatol	Mikoron kedýg latot wolna, az Fariseussok, ees Saduceossok kezzýl iewný sokakat az ew- kerestelesere, monda ne- kýk. Kýgyoknak nemzet- sege, ký jelentette meg nektek, hogý futnatok az iewendew harag elewl?	Mikoron kediglën lätta volna, hog sokan menninek ue hozza az keresztelkedisre az Fari- seosoknak, es Sadduce- osoknak koezoelle monda ue nekik Vipera kig'oknak fiaí kiczoda jelentette meg nektek hog' el futnatok az ioeuendoe haragnak el- oette?
3,17/b: οὗτος ἐστὶν ὁ υἱὸς μου ὁ ἀγαπητὸς ἐπὶ ὃν δοκῆσα	Hic est filius meus, in quo mihi complacui!	Itt vagon en zereto fiam kiben maganac iol kellettem	Ez az een zerelmetes fýam kýben mynden akaratom kellemetessen lewt.	Ez az en szerelmes fiam kiben iokippen keduem betelik.
4,6/c: Μὴ ποτε προσκοπ- ῇς πρὸς λίθον τὸν ποδᾶ σου	ne forte offendes ad lapi- dem pedem tuum	Ne talantan megsercsed te labaidat a kohoz	Hogý a kewbe labadat meg ne seerched -	Hog' valamikoron meg ne uessed az kueba a te lābaidat-
4,25/d: πέραν τοῦ Ἰορδᾶ- νου	trans Jordanem	Jordan eluel	Jordan wýzen twl	Jordan elwe
5,24/c: καὶ ποτε ἐλθὼν προσφέρει τὸ δῶρον σου	et tunc veniens offeres munus tuum	& tahat ioued aiandoziad te aiandokodat	Oztan iewel, ees výd ffel aýandekodat	Es annak vtanna oda menuin vidd fel az aiandikot -

JORDÁNSZKY	KÁROLI	KÁLDI KÉZIRAT	SZENT ISTVÁN TÁRS.	BÉKÉS-DALLOS
3,7: Latwán kedyg sok ffariseosokat es sadwcce-osokat ywen hw kerezts-seghere monda hw nekyk: Merghes gygvok nak nemzety, ky mwtatta meg tynektek el fwthny az ywendo haragit?	Mikoron pedig látta volna (János) hogy a pherise-usic, es sadduceusoc közzül sokan iönénec ő hozzá, hogy meg keresz-teltetnénc, mérges kigyóknac nem-zetségi, ki-czoda inte meg titeket, hogy Is-tennec köuetkezendő ha-ragiat eltauoz-tatnáto?	Látván kedig, hogy sok pharizeusok és szadduce-usok jönnek az ő keresztségére, monda nekic: Viperáknak nemzeti, ki mutatta meg tinektek, hogy el futnátok az kö-vetkezendő harag elől?	Látván pedig, hogy sokan jönnek az ő keresztségére a farizeusok és szad-duceusok küzül, monda nekik: Viperák fajzata! Kitanított benneteket futni a jövőndő harag elől?	Amikor látta, hogy számos farizeus és szad-duceus jön, hogy megke-resztelkedjék így szólt hozzájuk "Viprák fajzata! Ki tanított arra, hogy: fussatok a fenyegető bosszú elől?
3,17/b: yme hol , az en zeretho ffyam, kyben ennekem kellettetek	Ez az én szerelmes fiam, kiben én meg engeztel-tettem	Ez az én szerelmes fiam, kiben nekem ked-vem tölt.	Ez az én szeretett fiam, kiben nekem kedvem telt.	Ez az én szeretett Fiam, akiben kedvem telik.
4,6/c: hog” ne talantal meg serteneed az ko-wekben te labadat	Hogy valamikor meg ne üssed az kőbe, az te lá-bodat.	Hogy valamiképpen meg ne üssed a kőben a te lábodat.	Hogy kőbe ne üssed lábadat.	Hogy kőbe ne üssed lábadat.
4,25/d: Jorannak atala	Az Jordanon túl való tartományokból	Jordánnak túlsó résziből	...a Jordánon túlról.	...a Jordánon túlról
5,24/c: és annak vtanna elywen, vyd fel a te ayan-dekodat	És aztán vgy vigyed fel az te aiándékokat	És akkor el iöuen vidd fel a te aiándékokat	És akkor menj és ajánld fel ajándékokat.	...aztán jöjj vissza és ajánld föl ajándékokat.

<i>GÖRÖG</i>	<i>VULGATA</i>	<i>MÜNCHENI KODEX</i>	<i>PESTI</i>	<i>ERDŐSI</i>
5,26/b:ως αν αποδως το π εσχατον κοδραντην	Donec reddas novissimum quadrantem	Migne megadod az vtolsó akcsat es	Mýgnem megfizecz mýnd egý kýs fýllýrig	Míg nem fizetist vissza ez vtolso pinziglen mell' pinz quadransnak mondatik.
5,28/b: οτι πας ο βλεπων γυναικα προς το επιθυ- μησαι αυτην	Qui viderit mulierem ad concupiscendum eum	Ki latand nemberiet otet keuantara	Walaký chak latýa ýs masnak feleseget meg kewanasra	Valaki az mās embernek felesighit gonosz kiuansag- hul nizendi
6,9–13: Πατερ ημων ο εν τοις ουρανοις, αγισθητο το ονομα σου, ελθετο η βασιλεια σου, γενηθη- το το θελημα σου ως εν ουρανῳ και επι γης	Pater noster qui es in coelis, sanctificetur no- men tuum, adveniat reg- num tuum, fiat voluntas tua, sicut in coeo et in terra.	Mi atiāc ki vag meń- ńecben, Scenteltessec te newed Joyon te orzagod Legen te akaratod mikent mennem & azonkent fol- don.	Mý attýank ký vagý meńýekbe zenzeltessek te newed, ýewýen te orza- god, legýen te akaratod mýkent meńybe azonkep- pen felden ýs,	Mue atānk ki az menn'- ekben vag' szenteltessik az te newed, yoeioen el az te orzagod, leg'en az te akaratod, mikippen az men'ben, azonkippen az foeldoen es.
τον αρτον ημων τον επι- ουσιον δος ημιν σημερον	Panem nostrum super- substantialem da nobis hodie,	Mi testi keneronc felet ualo keneret aggad mine- konc ma,	Mý kenýerewnket mýndē napýat agýad nekewnk ma.	Az mue keneruenkoet az mindennapiat agg'ad ne- kuenk ma.
και αφες ημιν τα οφειλη- ματα ημων, ως και ημε- ις αφηκαμεν τοις οφειλε- ταις ημων	et dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimit- timus debitoribus nostris	Es bocsaad munekonc mu vetetonket mikent es mu bocsatonc nekenc vetettecn'	Es bochassad nekewnk mý wetkewnk mýkent mýs bochatonk nekewnk vetettekne	Es enghedd meg mue ne- kuenk az mue adossagh- inkat, mikippen mue es meg enghegg'uek azoknak az kik muenekuenk ados-sok.

JORDÁNSZKY	KÁROLI	KÁLDI KÉZIRAT	SZENT ISTVÁN TÁRS.	BÉKÉS-DALLOS
5,26/b: myglen meg nem fizeted az vtolso ffylert es.	Míg meg nem fizetsz mind egy fillérig.	Míg meg nem adod az utolsó fillért.	...míg le nem fizeted az utolsó fillért.	...amíg az utolsó fillért le nem fizetted.
6,9-13: Pater nr.qui es in coelis: My atyánk, ky vag” mennyekben, zenteltesseek te newed. ywyen te orzagod. Leg”-en te akaratos mykent menyben es felden.	Mi atyánk ki vagy az mennyekben, szenteltesék meg a te neved , jöjön el az te országod, mint az mennyben, v’gy it ez föl-dönnis.	Mi Atiánk, ki uagi mennyekben: szenteltesék te neved, Jöjön te országod: Legyen te akaratos, miképpen mennyben, azonképpen földön is	Miatyánk, ki vagy a mennyekben, szenteltesék meg a te neved; jöjjön el a te országod; legyen meg a te akaratos, miképpen mennyben, azonképpen a földön is.	Mi Atyánk, ki a mennyekben vagy, szenteltesék meg a te neved. Jöjjön el a te országod. Legyen meg a te akaratos, miként a mennyben, úgy a földön is.
My menyey kynesewnket aggyad nekwnk ma.	Az mi mindennapi kenyérünket add meg nekünk ma.	Mi kenyérünket, mindennapiat, adiad nekünk ma.	Életünkre szükséges kenyérünket add meg nekünk ma;	Mindennapi kenyérünket add meg nekünk ma,
Es boczassad mynekwnk my veetetynketh, mykent my es boczatwnk nekwnk veetetteknek.	Es bocsássad meg az mi vétkeinket, miképpen mijs meg bocsátunk azoknak, az kik ellenünk vétkeztenec.	És engedj meg nekünk a mi adósságunkat, miképpen mijs megengedünk az mi adóssíknak.	és bocsásd meg nekünk a mi vétkeinket, miképpen mi is megbocsátunk az ellenünk vétetteknek;	Bocsásd meg a vétkeinket, amint mi is megbocsátunk az ellenünk vétkezőknek.

<i>GÖRÖG</i>	<i>VULGATA</i>	<i>MÜNCHENI KODEX</i>	<i>PESTI</i>	<i>ERDŐSI</i>
και μη εισενεγκης ημας εις πειρασμον, αλλα ρυ- σαι ημας απο του πονη- ρου	et ne nos inducas in ten- tationem, sed libera nos a malo, amen	Es ne vig mùket keser- tetbe, de zabadoch mùket gonoztol. Amen	ees ne wýg mýnket kesertetbe, de zabadých Gonostol	Es ne hagg' muenkoet kisirtetbe jutnunk de szabadýcz meg muenkoet az gonosztul.
			mert týed az orzag, týed az hatalmassag ees az dýchesseg ewrekken ewrekke Amen	Mert tied az orszāg eg' az hatalmassāg, es az due- czoesig, oeroekken oer- oekke. Amen
6,27: τις δε εξ υμων μερι- μων δυναται προσθει- ναι επι την ηλικιαν αυ- του πηχυν ενα	Quis autem vestrum cogitans potest adiicere ad staturam suam cubi- tum unum	Tu kitec ke gondoluā toldhat o allattahoz eg sengnet	Ký wagyon kegýglen kewzýletek, ký akarmely nagy sorgalmatosson gondolkodwan, ewreg- býthetý allapatýat egy iznyre	Kiczoda kediglen tue koezzoeletek az ki szor- galmatossāgual gondol- koduān rula, az ue tes- tinek emberkorban ualo āllapottāhoz hozza tehes- sen egg' singue riszt.
8,6 Κυριε ο παις μου βε- βληται εν τη οικια πα- ραλυτικος δεινως βασαν ιζομενος	Domine, puer meus iacet in domo paralyticus, et male torquetur.	Uram en gyermekem kezuenes fekzen hazam- ban, & gonozol getretic.	Vram az een gýermekē othon kewzwenýbe fek- zýk nagy gýetrelmet wal (wal=habet)	Vram egg' gyermekem hāzamnāl fekszik kinek inai helekruel el indul- tanak, es megalattanak, es ighen nehezen kinlodik.
9,12: ου κρειαν εχουσιν οι ισχυοντες ιατρου αλλ' οι καλως εχοντες	Non est opus valentibus medicus, sed male pati- entibus	Nem kello az egezecnec vruos, de a gonozol vallocnac	Nem zýkseg az egesse- genek az orwos, hanem annak aký beteg	Nem zuekuelkoednek or- uos nelkuel azok az kik eghissighen vadnak, ha nem azok az kik nehezen vadnak

JORDÁNSZKY	KÁROLI	KÁLDI KÉZIRAT	SZENT ISTVÁN TÁRS.	BÉKÉS-DALLOS
Es ne vyg” myket keser- tetben, de zabadoch meg mynket gonozthwl. Amen	És ne vigy minket az késértet-be. De szabadits meg minket az gonosztól, Amen	És ne vigj minket az kisértetben. De szabadits minket a gonosztól. Amen	és ne vígy minket a kísértetbe; de szabadíts meg a gonosztól. Amen.	És ne vígy minket kísér- tésbe, hanem szabadíts meg a gonosztól (Amen).
-	mert tied az ország, a hatalom, az ditsóság mind öröcké. Amen	-	-	-
6,27: Ky kedeglen koczoletek gondolwan athat eg” senghet hw koros votahoz?	Kitsoda pedig az közületec, az ki akar mely szorgalmatos gon- dolkodással meg neu- hetné egy singuel na- gyobbra az ő testénec magasságát.	Kitsoda kedég közzületek gondolkodván adhat az ő állapotiahhoz egy singet.	Ki adhat pedig közületek gondjai által nagysá- gához egy könyöknyit?	Ugyan melyitek nyújt- hatja meg az életkorát akár egy rőfnyivel is, ha aggodalmaskodik?
8,6: Vrà, az én gyermekem kezwenben ffekzyk en hazamnal, es gonozwl gyettre-tik.	Wram, az én szolgám othon mint elvetet fekszic, gutta ütésben, és felotte igen gyöt- rettetic.	Uram, az én szolgám guta ütöt fekszik házam- ban és gonoszul giötretik.	Uram! Szolgám inasza- kadtan fekszik házamban és kegyetlenül györtődik.	Uram, szolgám bénán fekszik otthon és ször- nyen kínlódik.
9,12: Nem zyksegh az eghesseg belyeknek or- wos, de kyk gonozwl vannak.	Az egészséges emberec nem szükölködnec oruos nélkül, hanem az be- tegnec.	Nem szükség az egész- ségeseknek az orvoss, hanem a betegeknek.	Nem szükséges az orvos az egészségeseknek, ha- nem a betegeknek.	Nem az egészségesnek kell az orvos, hanem a betegnek.

<i>GÖRÖG</i>	<i>VULGATA</i>	<i>MÜNCHENI KODEX</i>	<i>PESTI</i>	<i>ERDŐSI</i>
9,20/a: και ιδου γυνη αι- μορρυσα	Mulier, qui sanguinis flusum patiebatur	Nemberi ki verzel hasal uala	Azzonÿ allat kÿn weer wala	Asszoni állat ki fekuett uala vizkorságban
10,16/b: γινεσθε συνφρονι μοι ως οι οφεις και ακε- ραιοι ως αι περιστεραι	Estote ergo prudentes sicut serpentes, et sim- plices sicut columbae	Legetec azert ildomosoc mikent kigoc & egu- gouec mikent galambac	Azert legÿetek bewlchek mÿnt az kÿgÿok, ees egÿigÿwek mint az galambok	Annakokairt okosok leg'- etek mi keppen az kig'ok es eg'gueg'uek mikippen az noesten' galambok
11,26: ο πατηρ, οτι ουτος ευδοκια εγενετο εμπροσ- θεν σου	Ita Pater: quoniam sic fuit placitum ante te	Vg atiā mert ig volt kelletne' te elotted	Vgÿ attÿam, mert wgÿen wolt kellemetes te elewt- ted	Bizon'āual at'ām ig volt az te io akaratos te nālad.
12,42/a: βασιλισσα νοτου εγερθησεται εν τη κρισει μετα της γενεας ταυτης	Regina austri surget in iudicio cum generatione ista	Sababeli kiralne azzon felkel itele't napian e nemze'tte'l	Ezak felew walo kÿralne azzon felkeel itelet napÿan ez nemzetseggel	Az dılzebwel walo kiralne asszon' fetamad az itele-tnak napian ez nem-zetsiguel
12,45/b: και εισελθοντα κατοικει εκει και γινεται τα εσχατα του ανθρωπο υεκεινο ου χειρονα των πρωτον	et fiunt novissimae homi- nis illius peiora prioribus	& lezen az ember nec vtoli gonozbac eleinel	Ees embernek wtolso dolga nehezebben lezen az elebbÿnel	Es ez embernek az we vtolso dolgai neueki gonossabbian lissnek az ue elsoe dolgaināl
13,15/a: επαχυνθη γαρ η καρδια του λαου τουτον	incrassatum est enim cor populi huius	Mert megkoeueredet e nepnec o zu'uoc	Mert megtompwlt ez nep-nek zÿwe	Mert nag'on megtelwiñ meg nehezedett ez nipnek az ue szuee
14,1/a: Ηροδης ο τετρα- αρχης	Herodes tetrarcha	Nege'dle herodes	Herodes tetrarcha	Herodes, ki az nig' feiedelemnek egg'ik wala

JORDÁNSZKY	KÁROLI	KÁLDI KÉZIRAT	SZENT ISTVÁN TÁRS.	BÉKÉS-DALLOS
9,20/a: Yme az azonyallath ky tyzen ket eztendő wlta fogwa weer korsagot zenved vala.	És imé egy asszoni állat, ki tizenket esztendőül fogva vérnek foliását szenuedi uala.	Es ime egi asszoni állat, ki uernek foliasat szenvedi vala tizenkét esztendeig.	És íme egy asszony, ki vérfolyásban szenved vala tizenkét év óta,	Egy asszony pedig, aki tizenkét éve vérfolyásban szenvedett,
10,16/b: Legyetek azért belczet (k) mykent az kygyok, es egyegywk mykent a galambok.	Legyetek azért okosok, mint a kigjok és szelédéc mint az galamboc.	Legietek azért okosak, mint a kigiók és egiüiek mint az galambok.	Legyetek tehát okosak, mint a kígyók és szelídek, mint a galambok.	Legyetek tehát okosak mint a kígyók és ártatlanok mint a galambok.
11,26: Wgy, zent atyam. Mert azonkeppen volt kellemetes te eletted.	Jól vagyon attyám, mert ez volt az te io kedued.	Vgi Atiam, mert igi volt kellemetes előtted	Igen Atyám! Mert így tetszett neked.	Igen Atyám, így tetszett neked.
12,42/a: Sabbabely kyalne azzon fel tamad az yteeten ez nemzettel, es el karhoz- tattya hwtet.	Az Délnek kiralyne asszonya fel kel az ítéletnek napjan ez nemzetséggel egybe, és kárhoztattya azt.	Az délnek királyné asszonia feltámad az ítéletben ez nemzettel és kárhoztattia őtet.	A déli királynő föl fog kelni az ítéletkor e nemzedékkel és kárhoztatni fogja azt:	Dél királynője ezzel a nemzedékkel együtt jelenik meg az ítéleten és elítéli azt.
12,45/b: Es leznek az embernek utolso eelety gonozbak az elsőknél	És leszen az embernek utolsó állapottya gonoszb az elsőnél, így dolga az nemzetségnec is.	És lesznek az embernek utolsó dolgai gonoszbak az elsőnél.	És annak az embernek utóbbi dolga rosszabb leszen az előbbinél.	Annak az embernek a sorsa pedig rosszabbra fordul, mint előbb volt.
13,15/a: Mert ez neepnek megkemeenywlt hw zyok.	Meg köüeredett ez népnek szíue,	mert meg köüeredet e népnek szíue.	Mert megkeményedett e nép szíve.	Megkérgesedett ennek a népnek a szíve:
14,1/a: hallaa ky herodes kyal	Herodes tetrarcha hallá	az időben hallá Herodes, a negiedes feiedelem	Azon időben meghallotta Heródes negyedes fejedelem	Abban az időben Heródes, a negyedes-fejedelem,

<i>GÖRÖG</i>	<i>VULGATA</i>	<i>MÜNCHENI KODEX</i>	<i>PESTI</i>	<i>ERDŐSI</i>
15,2/ab: την παραδοσιν των πρεσβυτερων	Traditiones hominum	A venecnec zerzesecet	Az regieknek zerzeseket	U eleieknek szerzésit
15,27/b: γαρ τα κυναρια εσθιει απο των φιχιων	Nam et catelli edunt de micis	De maga lam a kolkec es ez nec a morsalekocbol	De nam az kalýkok ýs esnek az morsakbol	Mert az koelkoek es csak az hulladikokbol ilnek...
16,5/b: επελαων το αρτους λαβειν	Obliti sunt panes accipere	Elfeletkeztec kenereket uelec ve'ni	Felettekben nem výnek kenýeret welek	Feledikensigne miatta nem vuettenek vala kenereket ue vele
18,2: και προσκαλεσαμενος παιδιον εστησεν αυτο εν μεσω αυτον	Et advocans Jesus parvulum, statuit eum in medio eorum	Es hiuan I' eg aprodot allaptata otet kozepettec	Ees Jesus elew hýwan egý kýs gýermeket, megallata kewztek	És egg' germeket ue hozzá hiuān Jesus ue koezikbe állatā.
19,19: τιμω τον πατερα και την μητερα και αγαπησεις τον πλησιον σου ως σεαυτον	Honora patrem tuum et matrem tuam et diliges proximum tuum sicut teipsum	Tiztelled te atadat & te anadat zeressed te feledet ment te magadat	Attýadat anýadat týztellýd, ees fele baratodat zeressed mýnt tennen magadat.	Tisztelled at'adot es an'adot, es szeressed az te koezel valo emberedet mint te magadot.
20,10/a: και ελθοντες οι πρωτοι ενομισα νοτι πλειον λημψονται	Venientes autem et primi, arbitrati sunt, quod plus essent accepturi.	Az elsoc ke iouen úg alaitac uala, hogg tobbet volnanac veendoc	Elow iwenek az elsewkýs, kýk azt welýk wala hogy nekýk tewbbet adnanak.	Mikoron eliuettenek volna azok es az kik elsoek valanak azt alýták, hogy toebbet adnanak nekiek.
21,24/b: ερωτησω υμας καγω λογον ενα	Interrogabo vos et ego unum sermonem	Kerdlec en es tutoke' eg bezede'n	En ýs kerdek walamýt tewletek	En es egg' nimi dolgot kerdek tuetueletek
21,32/c: υμεις δε ιδοντες ουδε μετεμεληθητε υστερον του πιστευσαι αυτω	Vos autem videntes nec poenitentiam habuistis postea, ut crederitis ei.	De tue latnatoc ingen p' niat sem fogtatotc hogg oztan hinnetec neki	Ees mýkoron ewtet lattatok volna nem tartatok az wtan penitenciát hogy neký hýnnétek	Tue kediglen mikoron lattatok volna ezt, annak vtánna nem akaratok elwáltoztatni akarattokot, hog' ueneki hinnitek.

JORDÁNSZKY	KÁROLI	KÁLDI KÉZIRAT	SZENT ISTVÁN TÁRS.	BÉKÉS-DALLOS
15,2/b: által haghyak az weeneknek hw szerzee-seket?	Melljek embereknek parancsolattjai	tanítván az embereknek tudományát és parancsolatait.	Tanítván emberi tudományt és parancsokat.	Tanításuk csak emberi parancs.
15,27: de nam az az kelkek es eeznek az moslekból	ugy vagyon Wram, mert az kölköc az morsalekockal élnec	Mert még az kölkök is esznek az morsalékokból	Csak hogy a kis kutyák is esznek a morzsákból, melyek lehullanak uraik asztaláról.	Hiszen a kiskutyák is esznek az uruk asztaláról lehulló morzsákból.
16,7/b: mert kyneret nem hozthwnk?	8/b: kenyereket nem vötünk velünk	Mert kenyeret nem vetünk	Nem hoztunk kenyeret.	Nem hoztunk kenyeret.
18,2: Es előwe hywan Jesus eg” kydedot, es alajtwan kw kozykben	Es mikor egy gyermeket szólított volna elő Jézus, állata azt ő eleikbe	És hozzá híván Jézus egi giermeket megállítá őtet középaránt közöttük,	És magához híván Jézus egy kisdedet, közéjük állítá,	Ő odahívott egy gyermeket, közéjük állította
19,19: Tyztellyed te atyadat anyadat. Es zeressed te baratodat mykeppen tennen magadat.	Tiztellyed Attyádat anyádat, és szeressed felebarátodat, mint tema-gadat.	Tiszteljéd te atiadat és te aniadat, és szeressed felebarátodat, mint tenmagadat.	Tiszteld atyádat és anyádat, és szeresd felebarátodat, mint tenmagadat.	Atyádat és anyádat tiszteld és szeresd felebarátodat
20,10/a: Előwe ywen az elsek ees aloyttak hog” tebbet vonanak veyendők – azok es annee peenzt venek.	El iöuen pedig az első, alittyác vala, hogy őc töb-bet vennénc,...	Eliövén kedig az első is vélék, hogy többet vendők volnának.	Jövén pedig az első is, azt vélték, hogy többet kapnak.	Mikor pedig az első jöttek, azt hitték, hogy többet fognak kapni.
21,24/b: Kerdlek en es tyteket eg” bezeden...	En is kerdelec titeket egy dologra,	Kérdek én is töletek egy beszédet:	Én is teszek nektek egy kérdést.	Én is kérdezek töletek valamit.
21,32/c: Ty kedyglen lathwan, penitentiát sem veetek annak vtanna, hog” hynnetek hwneki	Ti pedig, kic ezt láttátoc, nem tértetek meg az vtán, hogy neki hinnétec.	Ti pedig látván penitentiát nem tartottatok, azután, hogy hinnétek őneki	Ti pedig ezt látván, azután sem tértetek meg hogy hittetek volna neki.	Ti azonban ennek láttára sem tértetek meg és nem hittetek.

<i>GÖRÖG</i>	<i>VULGATA</i>	<i>MÜNCHENI KODEX</i>	<i>PESTI</i>	<i>ERDŐSI</i>
23,29/b: οτι οικοδομειτε τους ταφους των προφητων και κοσμειτετα μνημεις των δικαιων	Qui aedificatis sepulcra prophetarum et ornantis monumenta iustorum	Kik megrakiatoc az pphetacnac sereket, & meg ekesititec az igazacnac koporsoicat	Kÿk a profetaknak koporsot epitetek ees az igazaknak koporsoÿt fel-ekesÿttÿtek	Mert a profétáknak koporsoit nag'on ippÿtitek, es az szenteknek emlékezetire valo teme-tisnek alkotuanit ikesytitek
24,46: μακαριος ο δουλος εκεινος, ον ελθων ο κυριος αυτου ευρησει ουτος ποιουντα	Beatus ille servus quem cum venerit dominus eius, invenerit sic facientem	Boldog a zolga kit meg iouend o ura ug lel tetté	Boldog az a zolga, kit az ew vra talal ollÿan mondon chelekedewt, mÿkoron meg jew.	Boldog zolga az, az kit mikoron az ue vra meg-iioeuend azonkippen tala-land hog' czelekedik.
27,35/b: διεμερισαντο τα ιματια αυτου βαλλοντες κληπον	Diviserunt vestimenta eius, sortem mittendes	Meg oztac o ruhait nilat ereztue	Oztast tewenek ew ruhÿan sorsot wetwen reaÿa	Megosztozának az ue ruhaiaual es nilat uetynec azokra.
27,51/a: και ιδου το κατα πετασμα του ναου εσχισθη...	Velum templi scissum est in duas partes	Es im a'templomnac soporlacha ketten ketté zakada	Ées ime az templomnak superlaya kette zakada	Es ime az templomnak vitorlaia ket riszre szakada
27,63/b: ο πλανος ειπεν ετι ζων	Quia seductor ille dixit adhuc vivens	Mert e hiteto meg eleuente og mo'dot	Hogy meg mÿkoron amaz hÿtetew elne azt monda:	Hog' amaz czalard meg iltiben azt mondā:
<i>Márk evangéliumából</i>				
1,30 : η δε πενθερα Σιμωνος κατεκειτο πυρεσσουσα	Decumbebat autem socrus Simonis febricitans.	Simonac ke napa fekzen uala hideg leletben	Simonnak kegÿg napa fekzÿk wala mert hÿdeg lelÿ wala	Az Simonnak kediglen felesighe fekszik uala kit hideg lel uala
4,38/a: και αυτος ην εν τη πρυμνη επι το προσκεφαλιον	Et erat ipse in puppi super cervical dormiens	& o alozon vala a haionac vtollabā eg fo alon	Es ew wala az haÿonak wtolso rezeben alwzÿk wala egy wankoson	Es az Jezus az haionak wtolso risziben vala, es egg' fue aloñ aloszik uala

JORDÁNSZKY	KÁROLI	KÁLDI KÉZIRAT	SZENT ISTVÁN TÁRS.	BÉKÉS-DALLOS
23,29/b: kyk wyoytтыatok az proffetáknak koporso-yokat, és zepeytytek az ygazaknak temeteeseket	Mivelhogy eppititec a az Prophetáknac temetésec-nec helyét, és az igazaknak temetéseknek helyét ékesgetitec	Kik építitek a prófétáknak a koporsóit és ékesítitek az igazak temető helyeit...	Kik a próféták sírjait építitek és ékesítitek az igazak emlékeit,	A prófétáknak sírboltot építtek, az igazak síremlékeit fölkesítitek,
24,46: Boldog az olyan zolga, kyth mykoron hw wra el yewend leendy yo mywelkódthben	Boldog szolga az, az kit az Wr talál az tiszt szerint czelekedni, mikoron haza iö- uend	Boldog az a szolga, kit mikor eliövend az ő ura, találand eképpen tselekedvén.	Boldog az a szolga, kit mikor ura eljövend, így cselekedve talál.	Boldog az a szolga, ha ura megérkezésekor ebben a tevékenységében találja.
27,35/b: meg vztak hw rwhayat, sorsot vethwen hew raytta	27,35/a: megosztác az ő ruháit, nilat vetuen azokra.	27,35/b: eloszták az ő ruháit sorsot vetvén.	Elosztották maguk között ruháimat és köntösömre sorsot vetettek.	Elosztották ruháimat maguk között és sorsot vetettek köntösöm fölött.
27,51/a: Es ottan a templomnac fedezety ket rezben zakada, felse rztwl foghwa alsoygh	És imé a templomnac karpittya ketté hasada az felitől fogva mind az első részig...	Es ime az templom superlatia két részre szakada az fölítől fogva mind az alliaig.	És ime a templom kárpitja ketté hasadt fölétől aljaig.	Ekkor a templom függőnye kettéhasadt, felülről egész az aljaig.
27,63/b:mert az chalard azt mondaa meeg elteeben,	Amaz hitető életében megmondotta,	Amaz hitető azt mondotta még előbb:	Ez a csaló még életében azt mondotta:	az a csaló még életében azt állította:
Márk evangéliumából				
1,30: Agyba fekzyk vala kedyglen Symonnak ypa, feyeet faydalwan	Az Simonnac pedig napa, fekszic uala hideg lelesben	Fekszik vala kedig Simon-nak napa hideg lelésben	Simon napa pedig forró lázban fekszik vala.	Simon anyósa lázas betegen feküdt.
4,38/a: Ew kedeg az hayo faraba az abrozon alwzyk vala,	És ő vala az hajónak hátulsó részében, és aluszik vala egy fő allyon.	És aluszik vala a haionak utollian e vánkoston.	Ő pedig a hajó hátsó részében egy vánkoston alszik vala.	De ő a bárka farában egy vánkoston aludt.

<i>GÖRÖG</i>	<i>VULGATA</i>	<i>MÜNCHENI KODEX</i>	<i>PESTI</i>	<i>ERDŐSI</i>
7,24/b: ουδενα ηθελεν γνῶναι, και ουκ ηδυνηθη λαθειν	Neminem voluit scire, et non potuit latere	Senkinec sem akaria vala megtuttat, & ne titkol-tathatec	Azt akara hogy senkÿ ne tuggy, de el nem euezhetek	Akarā hog' senki ne tugg'a de maga titkon nem lehete
9,33/b: εν τη οικια γενομενος	Qui cum domi essent	Kic mikor hon volnanac	Mikorô hazba iewt wolna	Mikoroñ hāzba ment wolna
12,40: οι κατεστιοντες τας οικιας των χηρων και προφασει μακρα προσευχομενοι	Qui devorant domus viduarum sub obtentu proluxae orationis	Kic be nelic ozuegecnec hazocat hoziu imadsagnac okaul	Kÿk meg emeztÿk az ewzwegÿeknek hazaÿt, ees zÿnÿ alatt hozzw imatsagokat teznek	Kik megemeesztik az ezvegek hāzāt, es szin alatt hosszú imadsāgokat tisznek
14,6/b: τι αυτη κοπους παρεχετε	Quid illi molesti estis	Mit nehezeltéc o hozia	Mire wattoc neky bantasara	--
14,21/b: καλον ην αυτω, ει ουκ εγενηθη	Bonum ereat ei si non esset natus	Job uala neki ha ne' zuletet volna.	Job wolt wolna annak hogy ha nem zyletet wolna	Jobb vala annak, ha nem zueletett volna
<i>Lukács evangéliumából</i>				
1,1/a: Επει δηπερ πολλοι επεχειρησαν αναταξασθαι διηγησιν περι των πεπληροφορημενων εμιν πραγματαων	Quoniam quidem multi conati sunt ordinare narrationem rerum	Sokac akaranac (akarak) zerzeniec ez allatocnac modekit	Sokan akartak az dolgoknak megjelentesit irasba zerzenÿ	--
1,5/b: εξ εφημεριας Αβια	de vice Abia	Abiasnac rendebeli	Abia rendÿbewl	Abiasnak napszām szerint valo rendiboel vala

JORDÁNSZKY	KÁROLI	KÁLDI KÉZIRAT	SZENT ISTVÁN TÁRS.	BÉKÉS-DALLOS
7,24/b: hogy senki ne thwdnaa, de el nem euezheteek.	Nem akaria vala, hogy senki ötet meg tudná, de nem titkolható el magát	Nem akarja, hogj senki tudná, és nem leheté titkon	és betérvén egy házba, nem akará, hogy valaki megtudja:	...de nem akarta hogy fölismerjék. Mégsem tudott rejtve maradni.
9,32/b: Mykoron azért ot hon volnanac	-	Kik mikor az házban volnának	Mikor a házba ért, kérdezé őket:	33/b: Hazatérve megkérdezte őket:
12,40: Kyk ffele emeztyk az özvegyeknek házokat, hozyw ymatkozasnak kapozety alatt;	Kik az özvegyeknek házo-kat fel fallyác, és külső képpen hosszú imád-sággal élnec	Kik megeszik az özvegyeknek házokat hosszú imádságnak színe alatt	Kik megeszik az özvegyek házait és színleg nagyokat imádkoznak.	Fölélik az özvegyek házát és színleg nagyokat imád-koznak.
14,6/b: mit nehezeskettek hw rea	Miért háborgattyáttok őket	Hagyjatok békét neki, miért vagytok bántására	Hagyjatok békét neki! Miért bántjátok?	Hagyjátok békében! Mit bántjátok?
14,21/b: yob volna hwneky, ha nem zyletet volna az ember	Jó volt volna annak az embernek, ha nem zületet volna	Jó lett volna neki, ha nem született volna az az ember.	Jobb volna neki, ha nem született volna az az ember.	Jobb lett volna neki, ha meg sem született vona.
Lukács evangéliumából				
1,1/a: Mynekokaert kededg sokat(n) zantaak az ewangeliomnak mogyat el kezdeny es zerezny, ky my bennwnk bel tellyeódót,	Mivelhogy sokan kezdetec rend szerént meg írni, azoknac a dolgoknak meg beszélését, mellyec mi nálunk mindenestől foguán bi-zonyosoc.	Mivelhogy sokan igyekeztek el rendelni az dolgoknak meg beszélését, mellic mi köztünk be tellieset-tenek	Mivelhogy sokan próbálták rendbeszedni a köztünk végbement események elbeszélését.	Már sokan vállalkoztak arra, hogy rendszeresen elbeszéljék, a köztünk végbement esemé-nyeket.
1,5/b: Abyanak zerze-teeből	Abianac rendéből való	Abia rendéből	Abia papi osztályából	Aki abia papi osztályába tartozott.

<i>GÖRÖG</i>	<i>VULGATA</i>	<i>MÜNCHENI KODEX</i>	<i>PESTI</i>	<i>ERDŐSI</i>
1,7/b: και αμφοτεροι προβ εβηκοτες εν ταις ημε- ραις αυτων ησαν	et ambo processissent in diebus suis	& monnoc o napcbā meg elemettec vona	Ees m'nd kette idesek walānak	Es mind ketten elmulattāk vala ideiket
1,27/a: προς παρθενον ε μνηστευμενην ανδρι	Ad virginem despon- satam viro	A ferfinoc neuezet zuz- hoz	A zýzhez mellýet fer- fýwnak ieczettek wala	Az szuezhoez, mell ieg- ben vala egg' firfiunāl
1,28/b: χαιρε μεχαριτω- μενη ο Κυριος μετα σου (ευλογημενη συ εν γυ- ναιξιν)	Ave, gratia plena, Do- minus tecum, benedicta tu in mulieribus	Vduozleg maria vag ma- laltal telles, vr vagō te veled	Idwezlegy malasztal tel- lýes úr wagyon teweled aldot wagý te azonýoknak kewzewte	Vduozlig kedwes szuez. Az Vr te ueled vagon. Á'ldott uag te asszo- niallatoknak koezoette.
1,35/b: και δυναμις υψ- ιστου επισκιασει σοι	Et virtus altissimi obum- brabit tibi	Es felsegesn° iosaga meg hiedelmez teneked	Ees az magassagosnak iosaga arnekoz meg te- ged.	Es az felsighes istennek hatalmassāga ārnikāual be fog tighedet
2,35/a: και σου δε αυτης την ψυχην διελευσεται ρομφαια οπος αν απο- καλυφθωσιν εκ πολλων καρδιων διαλογισμοι	Et tuam ipsius animam pertransivit gladius, ut revelentur ex multis cor- dibus cogitationes	Es te lelkedet tor altalfolla hog megielen- tessenec soc zuuecbol gondolatoc	Seut meg az tennen zýwedet ýs altal hattýa teur, hogy sok zyeknek gondolatý megnýlatkoz- tassanak	Soeg az te lelkedet es toer iāria ātal, hog' sok szueokboel az gondola- tok megnilatkozsanak
3,1/b: ηγεμονευοντος Ποντιου Πιλατου της Ιουδαιας	Procurante Pontio Pilato Judeam	Poncius pilatq Judeaban birolkottanac ideiben	M'koron Poncius Pilatus Sýdosagba few wolna	Mikoroń Pontusbeli Pila- tus Sidoorszagban tiszt- tarto feiedelem volna
3,14/d: και αρκεισθε τοις οψονιοις υμων	contenti estote stipendiis vestris	Megelegeggetec tu iarga- lastokon	Meg elegegýetek a tý Soldotokkal	Megeleghegg'etek az tue s'oldaitokkal

JORDÁNSZKY	KÁROLI	KÁLDI KÉZIRAT	SZENT ISTVÁN TÁRS.	BÉKÉS-DALLOS
1,7/b: es mynd ketten el mwltak volna ydeyó-ket	és mind ketten immár idős emberec volnának	és mind ketten idősek valának az ő napiok-ban.	és már mindketten előhaladtak korban,	És már mindketten éltesebb korúak voltak.
1,27/a: az ffyrffwnak yegyzetót zyzhez	egy szűzhöz, melly férfiúnak iegyezetet uala	a szűzhöz, ki férfiúnak eliegyezetett uala	Egy szűzhöz, aki egy férfiúnak vala eljegyezve,	A szűz jegyese volt egy ...férfinak
1,28/b: Idwez legy malazthwal tellyes, wr vagy te veled, te vagy aldott az azzonyállatoknak kozotte	Örülly, te ki az Wrnal ingyen vagy kedves, az Wr te veled vagy te aldott vagy az asszonyi állatok között	Idvöz légi malasztal tellies: az Vr te veled, áldott vagi te az asszonyi állatok között.	Üdvözlégly, malasztal teljes, az Úr vagy teveled, áldott vagy te az asszonyok között.	Üdvözlégly, kegyelemmel teljes! Az Úr veled van. (Áldottabb vagy te minden asszonynál).
1,35/b.: es az ffeelseghnek hw” erey meg arneekoz teghódet	És a magasságban lakó Istennek ereje megárnyékoz téged	A Felségesnek ereie meg árniékoz tégedet	A Magasságbelinek ereje megárnyékoz téged,	És a Magasságbeli ereje borít el.
2,35/a: az te lelket is átal hattya eless thor, hogy kywe nylatkottassanak sok zywekből gondolatok	Sőt a te lelketis által hattya az elestör, hogy meg ielentessenec soc sziveknec gondolati.	És a lelketis által iária a tör, hoga ki n'latkottassanak sok szivekből a gondolatok.	neked magadnak is tör fogja átjárni lelket, hogy nyilvánosságra jöjjenek sok szívből a gondolatok.	S a te lelket is tör járja át, - hogy így megnyilvánuljanak sok szív érzései.
3,1/b: Poncioy Pilatus vralkodwan Judeaban	mikor Judea tartományban tiztarto volna Pontius Pilatus	Pontius Pilatus tiztartoia lévén Judeanak.	Poncius Pilátus helytartója vala Júdeának	Poncius Pilátus volt Judea helytartója,
3,14/d: de meg elegetek ty soldotokkal	es meg elegetec ti soldotokkal	s meg eléeggetek az ti szoldotokkal	és elégedetek meg zsoldotokkal	S elégedetek meg zsoldotokkal.

<i>GÖRÖG</i>	<i>VULGATA</i>	<i>MÜNCHENI KÓDEX</i>	<i>PESTI</i>	<i>ERDŐSI</i>
4,19/b: αποστειλαι τεθρα- υσμεν ους εν αφεσει, κη- ρυξαι Κυριου δεκτον	Predicare annum Domini acceptum, et diem ret- ributi	Predicalni vrnac fogana- tos eztendeit & iugfor- batlatnac napiat	Hogÿ wrnak kellemetes esztendewt...predÿkalla- nak	Hog’ predikallām az ur istennek foganatos eszten-deit
4,41/c: οτι ηδειςαν τον Χριστον αυτον ειναι	Quia sciebant ipsum esse Christum	Mert toggac uala o neki X ^c voltat.	Mÿwel hogÿ twgÿak wala hogÿ ew wolna a Christus	Hog’ tudnāk, hog’ ue volna Cristus.
7,40/b: εχω σοι τι ειπεν	Habeo aliquid tibi dicere	Valami mōdom vagō teneked	Wagÿon walamÿ kÿt neked mongÿak	Valami beszidem vagon te veled.
9,50/b: ος γαρ ουκ εστιν καθ’ υμων, υπερ υμων εστιν	Qui enim non est adversum vos, pro vobis est	Kÿ nincs mi ellenonc mi ertōc vagō.	Walakÿ mÿ ellenewtek nÿnchen mÿ uelewnk wagÿon	Aki mue ellenuenk nin- czen, mue mellettuenk vag’on
10,25/b: διδασκαλε, τι ποιησας ζων αιωνιον κληπονομησω	Magister, quid faciendo vitam aeternam pos- sidebo	Mester mi teuen hatom az oroc eletet	Mester mÿt tegÿek, ha az ewrek eletet akarom bÿr- nÿa	Mester, mi czelekedetuel nerhetem az oeroek illet- nek oeroeksighit.
11,27/b: Μακαρια η κοι- λια η βαστασασα σε και μαστοι ους εθηλασας	Beatus venter qui te portavit, et ubera quae suxisti	Boldog has ki tegedet viselt & az emloc kiket emtël.	Boldog meeh, az kÿ teged wÿselt ees az emleek melyeket zoptal	Boldog az mih, az mell’ tighedet viselt, es boldo- gok az emlok az melleket szoptāl.
12,14: ανθρωπε, τις με κατεστησεν κριτην η μεριστην εφ’ υμας	Homo, quis me constituit judicem aut divisorem super vos	Ember ki zerzet engemet biroua auag oztoua tu raitatoc	Ember kÿ tewt engem oztowa awagÿ bÿrowa kewztetek	Ember, kiczoda tuen enghemet igaz latova, auag oeroeksig osztova tue koezoettetek.
12,18/b: καθελω μου τας αποθηκας και μειζονας οικοδομησω,	Destruam horrea mea et maiora faciam	Megtorom en csuromet & nagobban alkotom.	El bontom az een chÿurewmet nagyobban chÿnalo	El hānom az en gabonās hāzaimot, e nag’obbakot rakok

JORDÁNSZKY	KÁROLI	KÁLDI KÉZIRAT	SZENT ISTVÁN TÁRS.	BÉKÉS-DALLOS
4,19: predicallany vr ystennek kellemetes ez-tendeyth, es megh fyze-tho napyat.	Hogy hirdessem az Wrnac kedves eztendeiét. (ennyi!)	Predikalliam az Vrnak kedves eztendeiét, és az meg fizetésnek napiat.	Hirdetni az Úr kedves esztendejét és a visszafizetés napját.	Hirdessem az Úr kegyelmének esztendejét (és bosszújának napját)
4,41/c: mert twggyak vala hogy hew volna az Cristus	Miuel hogy tudgyac vala, hogy ő volna az Christus	Mert tudíák vala őt Christusnak lenni.	Mivel tudták, hogy ő a Krisztus.	Azok ugyanis tudták, hogy ő a Messiás.
7,40/b: Symon, valamy mondasom vagyon te neked	Simon, vagyon valami beszé dem, mellyet mond-gyac néked.	Simon vagyon valamit mondanom neked.	Simon, mondanék neked valamit.	Simon, valami monda-nivalóm van.
9,50/b: mert ky ninczen ty ellenetek ty veletek vagyon.	Mert az ki ninczen mi ellenünk, mi mellettünk vagyon.	Mert az, ki nintsen ti ellenetek, veletek vagion.	Mert aki nincs ellenetek, veletek vagyon.	Mert aki nincs ellenetek, veletek van.
10,25/b: Mester, myt tegyek, az erek eeleth vevén?	Mester, mit czeleked-gyem, hogy az örök életet vehessem?	Mester mit tselekedvén bírhatom az örök életet?	Mester, mit cselekedjem, hogy az örök életet el-nyerjem?	Mester, mondta, mit tegyek, hogy eljussak az örök életre?
11,27/b: Boldogh meeh ky teghed hordozot, es az emleek, kyk teghed em-tettenek	Bódogh meh az mellytégedet hordozott, és az emlőc mellyeket te szoptál.	Boldog az méh, meli tégedet hotrdozot, és az emlők, a mellicet szoptál.	Boldog a méh, mely téged hordozott, és az emlők, melyeket szoptál.	Boldog a méh, mely téged hordozott, és az emlő, melyet szoptál.
12,14: (Homo quis me) Ember! Ky zerzet eghe-met byrot ty raytatok	Kicsoda tött engemet ti köztetek birouá, vagy osztóvá?	Ember, ki rendelt engemet bíróva, auagi osztóvá ti köztetek?	Ember! ki tett engem bíróvá, vagy végrehajtóvá köztetek.	Ember, ki tett engem bíróvá, vagy végrehajtóvá köztetek?
12,18/b: el terem az én czyremeth, es nagyobaa zerzem.	Az én gabonás tsüreimet el rontom és nagyobbakat éppitec	El bontom az én tsüreimet és nagibbokat tsinalok.	Elbontom csüreimet és nagyobbakat építek.	Lebontom csüreimet és nagyobbakat építek.

<i>GÖRÖG</i>	<i>VULGATA</i>	<i>MÜNCHENI KÓDEX</i>	<i>PESTI</i>	<i>ERDŐSI</i>
13,11/b: πνευμα εχουσα α σθενειας	Qui habebat spiritum infirmittatis	Ki valla vala betegsegn ^c zelleter	Kýbe wala betegsegnék lelke	Kiben betegsig hozo gonosz szellet vala.
14,12/c: και γενηται αντα ποδομα σοι	Et fiat tibi retributio	Es legen teneked megtor- lat	Ees meg aggyák neked az kevlchewnt	Es hog' viszhontag meg ne fizessik teneked az te io viteledet
15,13/d: ζων ασωτως	Vivendo luxuriose	Eluen belendesol	Elwen myndenbawl ked- we zerýnt	Mirtiktelen es faytalan illetet viseluin.
15,25/c: ηκουσεν συμφω- νιαις και χορων	Audivit symphoniam et chorum	Halla a hangoslatot & a kart	Halla az wýgassag tete- ment ees a tanczot	Sipolast es tanczolast halla.
16,1-2: Ανθρωπος τις ην πλουσιο ως ειχεν οικο- μενον, και ουτος διεβ- ληθη αυτω. ως διασκο- ρπιζων τα υπρχοντα αυτου. και φωνησας αυ- τον ειπεν αυτω: τι τουτο ακουω περι σου; αποδο στον λογον της οικονο- μιας ου γαρ δυνη ετι οι- κομειν	Homo quidam erat dives, qui habebat villicum: et hic diffamatus est apud illum quasi dissipasset bona ipsius. Et vocavit illum, et ait illi: Quid hoc audio de te? Redde ratio- nem villicationis tuae, iam enim non poteris villicare.	Vala eg neminemo kazdag ember kin ^c vala folnaga, & ez meg olcsarlatot o uala monual eltekozlotta uolna o iauaít. Es hiua otet & mōda oneki. E mit halloc te felolled aggad samat te folnagkodatodnac mert imar nē folnagkodhatol toabba.	Egý kazdag ember wala, kýnek egý safara wala, ezt be mōdak ew nala, mint hogý ha el te- kozlotta wolna az ew iozagat. Hozza hýwa ees monda neký. Mýchoda az kýt felewled hallok? Aag' zamot Safarsa- godrol mert immar towab nem Safarkodhatol.	Egg' kazdag ember uala, kinek egg hāzi dolgosa vala, es ez be vādoltatek ue nala, mint ki elti- kozlanā az ue ioszaghit, es eloe hiua uetet, es monda ue neki. Miczoda ez, az mit te feloeled hallok? Agg' szāmot az te hāzi dolgossagodrul, mert ennek vtānna hāzi dolgos nem leheccz.
16,6/b: δεξαι σου τα γραμ- ματα και καθισας ταχε- ως γραψον πεντηκοντα	Accipe cautionem tuam: et sede cito scribe quinguinta	Veged te okodat vl & irih hamar otuenet	Wed elew registromodat, ýlle ees ýrý hamar ewt- went.	Vedd eloe az te menedik leueledet es uell' le ha- mar, es iry oetuenet

JORDÁNSZKY	KÁROLI	KÁLDI KÉZIRAT	SZENT ISTVÁN TÁRS.	BÉKÉS-DALLOS
13,11/b: kynek betegh lelke vala ymaran tyzen nyolcz eztendeyghlen	kiben vala betegségnek lelke immár tizen nyoltz esztendőől fogva	kin az betegségnek lelke uala tizen niolcz eszten-deig	kin a betegség lelke volt tizennyolc évig,	Kit a betegség lelke már tizennyolc éve hatalmában tartott.
14,12/c: es lezen te neked megh fizetees	s ilyen módon az ió tétemény megfizettessék	és az legien teneked fi-zetésed	De majd visszafizettetik az neked	De majd visszafizetik az igazak feltámadásakor.
15,13/d:gyenyerewseghel eelwen	nagy tékozlással éle	mértéktelenül élván	léha étlettel	kicsapongó étlettel
15,25/c: halla az nagy zenghest es tanczolast	hallá az éneklést és a vigadozást	hallván az éneklést és a tánczolást	Hallá a muzsikát és a táncot.	Hallotta a muzsikát és a táncot.
16,1-2: Vala egy kazdagh ember, es hwneky vala egy saffara, awagy tyz-tartoya. Es hw be vadol-tateek hw uranal, hogy mywel el tekozlotta vona hw jo- zagath. Es elowe hywan hwtet, monda hwneky: Myre hallok eellyent the felőled ? agy zamot maydan te	Vala egy gazdag ember, kinek vala egy sáfára, és az be vádoltaték annál, hogy minden javait eltékozolná. Hiván azért azt és monda nekie: mit halloc felőled? Adgy számot sáfárságodról, mert nem lehetsz ez után sáfár.	Vala némely gazdag ember, kinek sáfára vala, és ez be vádoltaték nála, mintha el tékozlta volna az ő javait. És elő hívá őtet és monda neki: Mit hallok felőled? Aggy számot az te safarsa-godról, mert immár nem sáfárkodhatol.	Vala egy gazdag ember, kinek sáfára vala; és ezt bevádolták nála, hogy eltékozolja az ő javait. És előhíván őt, monda neki: Mit hallok felőled? Adj számot sáfárságodról, mert tovább nem lehetsz az én sáfárom.	Egy gazdag embernek volt egy intézője. Bevádolták nála, hogy eltékozolja vagyonát. Magához hívatta tehát, és így szólt hozzá: Mit hallok rólad? Adj számot a vagyonkezelésről. Nem maradatsz tovább intézőm.
Tyztartásodról, mert ymaron nem vralkodhatol towaba a tyzthben				
16,6/b.: ved előwe the leweledeth, es yllee hamar, yr" ewthvent.	Vegyed az te számtartó könyvedet, és leulván hamar, iry ötuent.	Vedd elé a te számtartó könyvedet, es ülle hamar, irj ötvenet.	Vedd elő adósleveledet, ülj le hamar ,és írj ötvenet.	Vedd elő adósleveledet, mondta neki, ülj le hamar és írj ötvenet.

<i>GÖRÖG</i>	<i>VULGATA</i>	<i>MÜNCHENI KÓDEX</i>	<i>PESTI</i>	<i>ERDŐSI</i>
17,29/b:εμποξεν πυρ και θεινον απ ' ουρανου	Pluit ignem et sulphur de coelo	Ese tuzet & budos kenesot menbol.	Esek týwz ees kýnkew mennýorzagbol	Tuez es kinkue esoe esek az egboel.
18,11/a:ο φαρισαιος στα-θεις ταυτα προς εαυτον προσηυχετο:	Phariseus stans haec apud se orabat	A leualt ke aluan ezeket imagga uala ou beuul	Az Fariseus megalwan illýen modon imatkozýk wala magaba.	Az fariseus aluan, ue magaban illen imadsagot tisen vala.
18,33: εμπαιχθεται και υβριασθεται και εμπτυσθεται, και μασ-τιγωσαντες αποκτενου-σιν αυτον	Illudetur et flagellabitur, et postquam flagel- laverint occident eum	Megkaromlattatic & megostorlattatic, & mi utan megostorozanac megolic otet.	Meg chwfollýak ewtet, ees bozzuwal illetýk, ees mýnek wtana meg wstorozzak meg ewlýk	Meg czufoltatik, es bosszusagual illetetik, es minek utanna meg ostorozangák meg oelik uetet.
19,48/b: ο λαος γαρ απας εξεγρεμετο αυτου ακου-ων	Omnis enim populus suspensus erat, audiens illum.	Mert mēd nep vgehot vala halgatuan otet	Mert mýnd a tellýes kewsseg fýgyelmezýk wa-la az ew bezedere mý-koron ewtet hallana.	Mert mind az eghissz nip figelmetes vala az ue beszidire, mikoron uetet halgatnā.
22,19/b:Τουτο εστιν το σωμα μου το υπερ υμων διδομενον	Hoc est corpus meum, quod pro vobis datur	Es en testem ki tu ertetec alaroltatic.	Ez az een testem, mely tý erettetek adatýk	Ez az en testem, mell' tue irettetek adattatik.
22,41/a:και αυτος απεσ-πασθη απ ' αυτω ωσει λιθου βολην	Et ipse avulsus est ab eis quantum iactus est lapidis	Es o eltaozec o tolloc eg ko hageitasne.	Ees ew el zakazkodek tewlewk olý mýnt egý kew hagýtasnýra	Es ue el szakada ue tueloek közel ann'e foel- doen menire egg' kueel hag'thatnak
24,11:και εφανησαν ενω-πιον αυτων ωσει ληρος τα ρηματα ταυτα	Et visa sunt ante illos, sicut deliramentum verba ista	Es tettetec o elottoc mikeppen teuelgenene ^c ez igec.	De ez bezedek hallatanak ew nekýk walam' este- lensegeknek	Es ez asszon'i állatoknak beszidi ue nekik oll' mint esztelensigne ^c lattattak vala

JORDANSZKY	KÁROLI	KÁLDI KÉZIRAT	SZENT ISTVÁN TÁRS.	BÉKÉS-DALLOS
17,29/b: ysten tyzet es kenköweth boczata mennyből, es mynd veztee hw"keth	tüzes és kénköves eső lőtt az égből, és mindeneket elveszté.	tűz és kénkö esék az égből és mindeneket elveszté	Tűz és kénkö esett az égből és elveszített mindenkit.	Tüzes kénkö esett az égből és elpusztította valamennyit.
18,11/a: Az zerzethes sydo megh alwan, ezt ymagya vala hymagaban.	Az pharizeus áluán, ilyen módon imádkozic vala magában	A pharizeus áluán ekképpen imádkozék uala ő magába:	A farizeus megállván, így imádkozék magában:	A farizeus emelt fővel így imádkozott magában:
18,33/a: megh czwffoltatyk, es megh ostoroztatyk, es meg pekdes-tetik;	meg czúfoltatic, és bosszúságokkal illetic, és meg pökdöstettetic;.	megcsúfoltatik és megostoroztatik, és megpökdöstetik:	és megcsúfolják, bántalmazzák, megköpdösik;	Kigúnyolják, bántalmazzák és leköpdösik.
18,33/b: es mykoron megh ostorozangyak, meghólyk hw"tet, es harmad napon ffeltamad.	es minec utánna ötet meg ostotozzac, meg ölic. De harmad napon fel támad	és minec utánna megostorozták megölik ötet, és harmadnapon feltámad.	és miután megostorozták, megölik őt, de harmadnap föltámad.	Azután megostorozzák és megölik, de harmadnapra föltámad.
19,48/b: Mert mynden nepek eremesth hallgat-tyak vala hw"neky bezedeth	mind az egész kösség ő tüle függ vala, miuel hogy ötet halgatnác.	mert az egész nép töle függ vala, halluán ötet.	Mert az egész nép rajta csügg vala, hallgatván őt.	Mert az egész nép feszült figyelemmel hallgatta.
22,19/b: Ez az en testem ky ty erettetók adatyk.	Ez az én testem, melly ti érötte- tec adatic	Ez az én testem, mely ti éretetek adattatik.	Ez az én testem, mely értetek adatik;	Ez az én testem, amelyet értetek adok.
22,41/a: Hw" kedyglen el tawozeek thwlók, mynt wolna egy kw hagyo"tass nee	Es ő el táuozeć ő tőlók, mint az menyére köuel el hagyithat-nánac	És ő elszakadván tőlük mint egyi kő haitásnira.	És eltávozeć tőlük mint-egy kőhajításnyira.	Aztán mintegy kőhajításnyira tovább ment
24.11: Es lattatanak ez bezedek hw"nekyk mynt ha el vezet vona, ezek azert hogy nem hynek hwnekyk.	De azoknak beszédec láttatéc azoknál v'gy mint bslgtag-ságnac, és nem hiuéneć azoknak	És azok előtt balgtag-ságnak láttatának ezek a beszédek.	De azok előtt együgyű beszédnek tetszetek ez igék, és nem hittek nekik.	De azok üres beszédnek tartották szavaikat és nem hittek nekik.

<i>GÖRÖG</i>	<i>VULGATA</i>	<i>MÜNCHENI KÓDEX</i>	<i>PESTI</i>	<i>ERDŐSI</i>
<i>János evangéliumából</i>				
1,11:Εἰς τὰ ἴδια ἦλθεν, καὶ οἱ ἰδιοὶ οὐ παρέ- λαβον	In proprio venit et sui enim non receperunt.	Tulajdon ouuebe iot & ouuei nē fogattac.	Jewe az ew tulaydony kewzybe ees az ewey ewtet nem weuek	Az ue tulaydonaba ioeue, es az ue tulaydon nipi uetet nem fogadak
2,17/b:ὁ ζηλος τοῦ οἴκου σου καταφαγεται με	Zelus domus tuae com- edit me	Te hazadnac zerelme mogott engemet	Az te hazadnak bwzgo- sagos zeretety ewn meg engemet	Az te hāzadhoz walo szerelem meg emizte enghemet
3,8/a:τὸ πνεῦμα οὗ τοῦ θε- οῦ πνεῖ	Spiritus ubi vult spirat	Zellet hol akar ot lehel	Az lelek ahol akarya lehel	Az szel az holott akaria ott fu
4,14: τὸ ὕδωρ ὃ δῶπρω αὐτοῦ, οὐ μὴ διψῇ εἰς τὸν αἰῶνα	Aqua, quam ego dabo ei, fiat in eo fons aquae salientis in vitam aeter- nam.	A víz kit en adoc lezen o benne viznec forrasa boito az oroc eletbe	Az a wýz mellýet een adok neký, lezen ew bwnnw folyo wýznek kwt feýe, fel forro az ewrewk eletre.	Az víz, mell’et en adok ueneki oeroek iltre fel forro viznek kut feie liszen ue benne.
5,37/b:οὐτε φωνὴν αὐτοῦ πώποτε ἀκηκοάτε οὐτε εἶδος αὐτοῦ ὠρακάτε, καὶ τὸν λόγον αὐτοῦ οὐκ ἔχετε ἐν ὑμῖν μένον- -τα	Neque vocem eius nunquam audistis, neque speciem eius vidistis, et verbum eius non habetis in vobis manens	Mert ne hog valaha o zauat hallottatoc, de sē lattatoc o zemellet, & o igeiet nē vállatoc tu ben- netec lakozuan	De ew bezedet sem hallottatok, sem zýnyet nem lattatok. Ees az ew bezedo nalatok meg nem maradando	Soha az ue szauāt sem hallottātok, sem az ue szemilit nem lattatok. Es az ue beszido ninczen tue bennetek vg’, hog’ meg maragg’on.
6,18:ἡ τε θάλασσα ἀνε- μου μεγάλου πνεοντος διηγειρετο	Mare autem vento magno flante exurgebat	A tenger ke tamadoc uala nag zellel futatuan	A tenger kedýg (nagy zeel fuwan) felfwalkodyk wala	A tengerhez kediglen az nag’ szelnek fuasānak miatta nag’on fel indul vala

<i>JORDANSZKY</i>	<i>KÁROLI</i>	<i>KÁLDI KÉZIRAT</i>	<i>SZENT ISTVÁN TÁRS.</i>	<i>BÉKÉS-DALLOS</i>
<i>János evangéliumából</i>				
1,11: Twlaydon ennee-ben yewe, es hw" eenney hy"tet be nem fogadnac (aak).	Az öuei közzé iöue, és az öuei ötet be nem uöuéc.	Az ő tulaidonába iöt és az öuei be nem fogatták ötet.	Tulajdonába jöve, de övéi öt be nem fogadák.	Tulajdonába jött, de övéi nem fogadták be.
2,17/b: Az the hazadnac zerelme eewe megh enghemeth.	Az te házadhoz való buzgü szerelem megemézte engemet.	Az te házadnak buzgó szereteti megeméztet engemet.	A házadért való buzgóság megeméoszt engem.	Buzgóság eméoszt el házadért.
3,8/a: Az lelek, hol akar, oth lehel.	Az szél az houa akar fúni, fú	A szél az hol akarja ott fú.	A szél, ahol akarja, ott fú;	A szél ott fúj, ahol akar.
4,14: De az vyz, kyt en adandok hw"neky, lezen hw"benne ky folyo kuth e"wee az erek eeeltre	Ha nem az viz, mellyet én adok nekie, lészen ő benne, öröc életr forró viznek kut feie.	Hanem a viz, melliet en adok neki, leszen ő benne fel forró viznek kút feie az örök életre.	Hanem a víz, amelyet én adok neki, az örök életre szökellő vízforrás lesz benne.	Az a víz amelyet én adok, örök életre szökellő víz-forrás lesz benne.
5,37: Kynek sem zawat nem hallottatok wala mykoron, sem zyneet nem lattatok. Es az hw" bezeede nynczen tyben-netec maradwan.	Annac szauát nem hallottátoc soha, sem pedig ábrázsttyát nrm láttátoc. És az ő beszéde nem marad ti bennetec.	Sem az ő szavát nem hallottátok soha, sem az ő ábrázatát nem láttátok. És az ő igéie nem marad meg ti bennetek.	Ti soha az ő szavát nem hallottátok, sem orcáját nem láttátok; és az ő igéje nem marad meg bennetek,	Ti viszont se szavát nem hallottátok, se színét nem láttátok, és igéje sem marad bennetek.
6,18: A tengher kedegh, lassaban zel tamadwan, fel yndwl uala.	Es az tenger az nagy szelnec fuuasa miatt háborog.	A tenger kedig nagy szél fűvása miatt fel emelkedik uala.	A tenger pedig, nagy szél kerekedvén, háborgott.	Erős szél fűjt és a tó háborgott.

<i>GÖRÖG</i>	<i>VULGATA</i>	<i>MÜNCHENI KÓDEX</i>	<i>PESTI</i>	<i>ERDŐSI</i>
6,63/a: το πνευμα εστιν το ζωοποιουν, η σαρξ ου κ ωφελει ουδεν	Spiritus est qui vivificat; caro non prodest quid- quam	Zellet ki eleueneit, test nem haznal valamit	A lelek az, kÿ eletet aad, test semmÿt nem haznal	Az lélek az, az ki meg eleven't, az test semmit nem hasznal
7,24/a:μη κρινετε κατ' ο ψιν	Nolite iudicare secundum faciem	Ne akariatoc itelnetec orcara	Ne itellyetek zÿnÿ zerÿnt	Ne akariatok szemilnek tekintetire itélni.
7,35/b:μη εις την διασ—π οραν των Ελληνων μελ— λει	In dispersionem gentium iturus est	Poganocnac hiruletibe menendo	A nepeknek wezedelmere menendewe	Az eloszlott nipeknek koezibe meg'ene
7,43:σχισμα ουν εγενετο εν τω οχλω δι' αυτον	Dissensio facta est in turba propter eum	O erte ozlat lot a golakezet kozot	Kÿlembezes tamada a sereg kewzewt ew mÿatta	Kueloembet fogānak ertenı ue feloele
8,46/a:τις εξ υμων ελεγχει με περι αμαρτιας	Qui ex vobis arguet me de peccato	Ki feg meg engemet tu kozolletec a bunrol	Kÿchoda kezzÿletek kÿ engemet meg fed bÿ- nemrewl?	Kiczoda irhat beueben enghemet tue koezue- letek?
9,6:επτυσεν χαμαι και εποιησεν πηλον εκ του πτυσματος	Exposuit in terram et fecit lutum ex sputo	Hagapa a foldre & alkota sart a hagapastol	A fewldre pewkeek, ees saart chÿnala a nÿalbol	A foeldre poekek es az ue szaianak taytikābol sārt czinala
11,33:Ιησους ουν ως ει— δεω αυτην κλαιουσαν και τους συνελθοντας αυτη Ιουδαιους κλαιον— τας, ενεβριμησατο τω πνευματι και εταραξεν εαυτον	Jesus ergo ut vidit eam plorantem, et Judaeos, qui venerunt cum ea, plo- rantes, infremuit spiritu et turbavit se ipsum	Jesus azert hog lata otet siratta & a sidokat kic iotenec uala o uele sirattoc megforradozot zelletében & meghabo- reita o magat	Jesus azert m'koron latna ewtet hogÿ sÿrna, ees a sÿdokat ÿs kÿk vele iewttenek wala, hogÿ sÿrianak, meg bwsula lelkebe, ees meg haborÿta magat.	Az Jesus annak okairt mihelen lātā uetet hog' sirna, es ue vele egetembe az Sidokat es akik vele mentek vala oda, nag' zenduelest tuen lelkivel es indulast vuen magaban.

JORDÁNSZKY	KÁROLI	KÁLDI KÉZIRAT	SZENT ISTVÁN TÁRS.	KÁLDI ÚJ KIADÁS
6,63/a Merth Lelek az, ky megh elewenoyth, az testh semyth sem haznalhath.	Az lélec az, az melly megeleuenit, az test nem használ semmit.	A lélek az, ki megeleuenit, a test nem használ semmit.	A szellem az ami éltet, a test nem használ semmit.	A lélek az ami éltet, a test nem használ semmit.
7,24/a: Ne ytellyetek csak zyn zerenh.	Ne itállyetek külső ábrázat szerint, ...	Ne itéllietek ábrázat szerint.	Ne ítéljetez látszat után.	Ne látszatra ítéljetez.
7,35/b.: Nem de az pogan neepék kezze meegyen ee hw"keth tanoytany.	Nem de nem azokhoz mégyen az kic az görögök között el ozlottac, és ndm de ez görögöket fogiaé tanítani.	Nem de az poganioknak eloszlásába menendöe és a po- ganokat tanittiae ?	Csak nem akar a pogány világba menni, és a pogányokat tanítani?	Talán a pogányok közt élő telepesek közé megy, hogy taníts őket.
7,43: Vetekodees vala azert, az neep kezeet hw" myatta.	Hasonlás lön azért az kösség között ő miatta.	Hasonlás lön azért a seregben ő miatta.	Szakadás támadt tehát a seregben őmiatta.	Erre szakadás támadt miatta a nép között.
8,46/a: Ky vaadolhat enghemet bw"nrewl ty kozolletek.	Kicsoda győzhetne meg engemet tiközzületec az bünről.	Kitsoda fedd meg engemet közületek a bünről.	Ki vádolhat engem közületek bünről?	Ki vádolhat közületek bünről engem?
9,6: le pokee az feldre, es saarth zerzec hw" nyalabol	Az földre pöke, és az ő nyálából sárt tsinála.	Ki pöke az földre és sárt tsinála a niálból.	Földre köpvén, sarat csinála a nyálból,	Földre köpött, sarat csinált a nyálból,
11,33: Jesus azerth mynth syrnya lataa hw"tet, es az sydokath, kyk hw yettenek vala syrwa megh zomorodee hw lelkeeben, es meg haboroytta ennen magat	Jesus azért mikor látta volna, hogy Mária sír, és az sidóc ő vele együtt sirnánac, meg buzdula lélekben, és magaban meg háborodéc.	Jézus azért látá ötet, hogy sírna, és a sidokat az kik kijöttek uala ő uele, hogy sirnac, meg buzdula lelkébe és háborytá ő magát.	Jézus pedig, amint látta őt sírni, és a vele jött zsidókat is, hogy sírnak, lelke mélyéig megindula és megrendüle	Amint Jézus látta. Hogy sír, és hogy a vele jött zsidók is sírnak, lelke mélyéig megrendült.

<i>GÖRÖG</i>	<i>VULGATA</i>	<i>MÜNCHENI KÓDEX</i>	<i>PESTI</i>	<i>ERDŐSI</i>
14,26/a;c: ο δε παρακλη- τος, το πνευμα το αγιον .. . υπομνησει υμας παντα α ειπον υμιν εγω	Paraclitus Siritus Sanctus suggerit vobis omnia quaecumque dixero vo- bis	A vigasztalando Szent zellet vgehet tunectec mēdeneket vala melleket mōdoc.	A wýgasztalo kÿ az zent lelek mindeneket ezetek- be iwtat, walamÿt monta nektek	Az vigasztalo szent lilek eloetoekbe ad tuenektek mindeneket, mell’eket en tuenektek mondik.
15,22/b: νυν δε προφασιν ουκ εχουσιν περι της αμαρτιας αυτων	Nunc autem excusati- onem non habent de peccato suo	Ma ke o bunocrol menekedetet nē volnac	Mostan kegÿg nÿnchen mÿwel bÿneket elfedezzek.	Mostan kediglen ninczen mivel buenoeckoet fe- dezzik.
16,12/a: Ετι πολλα εχω υμιν λεγειν	Adhuc multa habeo vobis dicere	Meg soc mondo vagō tu nectec	Ezeknek felette sok wa- gÿon kÿket nektek mon- gÿak.	Ezeknek felette sok dolog vag’on, mell’ek- ruel szolnom kellene
21,25: Εστιν δε και αλλα πολλα α εποιησεν ο Ιησους, ατινα εαν γρα- φηται καθ’ εω, ουδ’ αυ- τον οιμαι τον κοσμον χωρησειν τα γραφομενα βιβλια.	Sunt autem et alia multa, quae fecit Iesus; quia si scribantur per singula, nec ipsum arbitror mun- dum capere posse eos, qui scribendi sunt, libros	Vadnac ke es socac ege- bek melleket tot i° mellek ha mēd e vilag foglalna azokat kic a köneket irādoc volnanac.	Vannak kegÿg egÿebekÿs sokak, mellÿeket Jesus mÿelt, kÿk ha megirat- nanak mÿndenestÿl fog- wa, alÿtom hogÿ meeg az wÿlag sem foghatna meg az kewnÿueket kÿket kel- lene ÿrnÿ.	Sok egeb dolgok es vad’nak kediglen, mell’e- ket az Jesus czelekedett, mell’ek ha megirattat- nānak egg’enkint alytom, hog’ ez vilāgra sem firni- nek be az koenukek, az mell’ek irattathatnānak.
		1466	1536	1574

JORDÁNSZKY	KÁROLI	KÁLDI KÉZIRAT	SZENT ISTVÁN TÁRS.	BÉKÉS-DALLOS
14,26: Az vygaztalo zent lelek kedegh, kyt el boczat en atyam en newembe, hw" mmegh tanoyth tyteket myndenre es myndeneket megh yhly tynektek	Amaz vigasztalo szent lélec pe-dig, kit az én attyám az én nevemben el botsát, az meg tanit titeket mindenekre, és esze-tekbe iutattya mind azo-kat, az mellyeket mon-dottam nektec.	A vigasztalo szent lélek kedig, kit az Atia küld az en nevem-ben, az titeket meg tanit mindenre, és eszettekbe juttat minde-neket, valamellieket mon-dandok nektek.	A Vigasztalo pedig, a Szentlélek, kit az Atya az én nevemben küld, az majd megtanít titeket mindenre, és eszettekbe juttat mindent, amit mon-dottam nektek.	A Vigasztalo padig, akit az Atya nevemben küld, megtanít majd mindenre és eszettekbe juttat mindent, amit mondtam nektek.
15,22/b: mastan kedeegh menedeek nynczen hw" bynekról.	de nintsen most mivel menténec ő bünöket.	mostan kedig mentség nintsen az ő bünökről.	Most pedig nincs mentségük bünükre.	Így azonban nincs mentségük bűneikre.
16,12/a: Meeglen sokat kellene tynektek mondanom, de nem vyselhetytek mastan el.	Még sok (dolog) vagyon mellyeket néktec kellene mondanom, de mostan el nem hordozhattjátok.	Még sok uagion amit nektek mongiak, de el nem viselhetitek mostan.	Még sok mondanivalóm volna nektek, de most nem vagytok hozzá elég erősek.	Még sok mondanivalóm van, nem vagytok azonban elég erősek hozzá.
21,25: Vannak kedegh egebek is es nagyon sokak, kyket teth Jesus, kyk ha mynd yzenkeed megh irathnanak, aloytomm mynd ez tellyes vylagot es be nem foghatny, kyk vynnyk kenywek yrok. Amen	Egyebek is sokac vadnac, mellyeket Jesus tselekedett, mellyec minde-nec, ha meg irattatnának, azt vélem, hogy a világ sem foghatna be az könyueket az mellyec irattatnának.	Vannak kedig sok ediebek is, mellieket tselekedett Jesus: mellic ha meg-irattatnának egien-kent, uélem, hogy a világ sem foghatná be a köniueket, amelliek irattatnának.	Van még sok egyéb is, amit Jézus cselekedett, melyeket ha mind meg-írnának, azt vélem, maga a világ sem tudná befogadni a könyveket, melyeket írni kellene.	Ha egyenként mind megírnák, azt hiszem, hogy az egész világ sem tudná befogadni a könyveket, amelyeket írni kellene.
1516	1590	1605	1927	1951